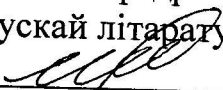
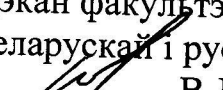

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ ІМЯ
МАКСІМА ТАНКА»

Факультэт беларускай і рускай філалогіі

Кафедра беларускай літаратуры і культуры

УЗГОДНЕНА
Загадчык кафедры
беларускай літаратуры і культуры

І.М. Гоўзіч
« 08 » 05 2014 г.

УЗГОДНЕНА
Дэкан факультэта
беларускай і рускай філалогіі

В.Д. Старычонок
« 08 » 05 2014 г.

Рэгістрацыйны № УД – 33-02/001/2014

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ
СУЧАСНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦА МЕТОДЫКІ ВЫКЛАДАННЯ
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

для спецыяльнасці 1-03 80 02 Тэорыя і методыка навучання і выхавання
(беларуская літаратура)

Складальнікі

І.М. Гоўзіч, загадчык кафедры беларускай літаратуры і культуры, кандыдат
філалагічных навук, дацэнт

Н.В. Заяц, дацэнт кафедры беларускай літаратуры і культуры, кандыдат
філалагічных навук, дацэнт

Разгледжана і зацверджана

на пасяджэнні Савета БДПУ 26 чэрвеня 2014 г. пратакол № 8

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбна-метадычны комплекс па дысцыпліне “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры” адпавядае патрабаванням адукацыйнага стандарту новага пакалення.

Вучэбна-метадычным комплексам ставіцца задача засвоіць метадалагічныя асновы дысцыпліны; структуру, змест і прынцыпы арганізацыі школьнай адукацыі па беларускай літаратуры на сучасным этапе; актуальныя праблемы і сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры.

Вучэбна-метадычны комплекс дае ўяўленне пра выкладанне нацыянальнай літаратуры ў агульнаадукацыйных установах Рэспублікі Беларусь, эфектыўныя метады, прыёмы і формы зыкладання слоўнага мастацтва, пошук новых тэхналогій, ажыццяўленне актуалій, звязаных з арганізацыяй урока, аналізам мастацкіх твораў розных жанраў, этапамі вывучэння літаратурнага твора.

Мэта ВМК – забяспечыць выкладанне вучэбнай дысцыпліны “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры” ў тэарэтыка-практычным плане, праводзіць эфектыўныя спосады і выніковы кантроль ведаў, ажыццяўляць дыягностыку атрыманых уманняў і навыкаў.

ВМК мае наступную структуру: тэарэтычны і практычны раздзелы, раздзел кантролю ведаў, дапаможны раздзел.

Тэарэтычны раздзел утрымлівае лекцыйныя матэрыялы па дысцыпліне, змест якіх адпавядае вучэбным праграмам. У практычным раздзеле змешчаны метадычныя рэкамендацыі для правядзення практычных заняткаў, дзе пазначана мэта вывучэння дысцыпліны, указаны рэкамендаваныя метады і прыёмы навучання і інш.

Раздзел кантролю ведаў утрымлівае матэрыялы, якія дазваляюць вызначыць адпаведнасць вынікаў вучэбнай дзейнасці адукацыйным стандартам: тут змешчаны крытэрыі ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці магістрантаў, пералічаны сродкі дыягностыкі кампетэнцый магістрантаў, дадзены пытанні да экзамену па дысцыпліне. Дапаможны раздзел уключае ў сябе вучэбна-праграмную дакументацыю (праграмы), падрабязны спіс літаратуры.

Для работы з ВМК па дысцыпліне “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры” рэкамендуецца наступныя метады і прыёмы навучання:

- вывучэнне тэарэтычнага матэрыялу,
- тлумачэнне,
- эмпірычная гутарка.

І ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

ПРЫКЛАДНЫ ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН

Тэмы	Назвы раздзелаў і тэм	Аўдыторных гадзін		
		Усяго	Лекцыі	Практычныя
1	Уводзіны	2	2	
2	Культуралагічны падыход пры вывучэнні літаратуры	4	2	2
3	Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе ў літаратурным навучанні	6	4	2
4	Стан метадыкі выкладання беларускай літаратуры на сучасным этапе развіцця адукацыі	2	2	
5	Змест і этапы літаратурнай адукацыі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі	2	2	
6	Прынцыпы, метады і прыёмы выкладання літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы	4	4	
7	Фарміраванне і развіццё чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей вучняў на ўроку літаратуры	6	4	2
8	Аналіз мастацкага твора як актуальная метадычная праблема	6	4	2
9	Метадыка вывучэння аглядавых і манаграфічных тэм у IX – XI класах	6	4	2
10	Метадыка напісання анатацый эцюдаў, эсэ, водгукаў і рэцэнзій па літаратуры	8	6	2
11	Вучэбна-даследчая дзейнасць вучняў на ўроках літаратуры	8	6	2
Усяго:		54	40	14

МАТЭРЫЯЛЫ ДЛЯ ТЭАРЭТЫЧНАГА ВЫВУЧЭННЯ ДЫСЦЫПЛІНЫ

Культуралагічны падыход пры вывучэнні літаратуры.

Агульная сярэдняя адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь, згодна з Законам Рэспублікі Беларусь, павінна “забяспечваць духоўнае і фізічнае станаўленне асобы, падрыхтоўку маладога пакалення да паўнацэннага жыцця ў грамадстве, выхаванне грамадзяніна Рэспублікі Беларусь, авалоданне ім асновамі навук, дзяржаўнымі мовамі Рэспублікі Беларусь, навыкамі разумовай і фізічнай працы, фарміраванне ў яго маральных перакананняў, культуры паводзін эстэтычнага густу і здаровага ладу жыцця”.

Дасягненню гэтай мэты і падпарадкаваны ўвесь навучальны працэс ў сярэдніх навучальных установах краіны. У школьным вучэбным плане прадугледжаны дысцыпліны розных тыпаў:

- якіяносяць так званы дакладны характар і накіраваны на аб’ектыўнае адлюстраванне рэчаіснасці, г.зн. вучню неабходна дакладна засвойваць тую ці іншую інфармацыю (напрыклад, тэарэма Піфагора, табліца множання, тры законы Ньютана, табліца хімічных элементаў Д. Мендзялеева і інш.);
- якія садзейнічаюць фізічнаму развіццю і асновам фізічнай працы (фізічная культура, працоўнае навучанне),
- якія выяўляюць і развіваюць эстэтычны густ (выяўленчае мастацтва, музыка і спеваы).

Беларускай літаратуры як вучэбнаму прадмету ў школе належыць асобнае месца і як самастойны вучэбны прадмет пачынае вывучацца з 5 класа. З аднаго боку, беларуская літаратура – дысцыпліна культуралагічнай скіраванасці са сваім суб’ектыўным пачаткам, “якая паслядоўна і сістэматычна далучае вучняў да мастацтва. Літаратура ў школе – сродак эстэтычнага асваення (вымярэння) жыцця, яго маральных нормаў і вартасцей”. З другога боку, пры вывучэнні нацыянальнай літаратуры акрамя знаёмства з пэўнай інфармацыяй і засваеннем яе найлепшым чынам можна рэалізаваць усе адукацыйныя мэты. Вялікая культурная каштоўнасць літаратуры ў тым, што яна ўяўляе неацэннае і незамянімае ідэйна-эстэтычнае багацце, вялікі духоўны здабытак народа, і валодае магутным ідэйна-выхаваўчым і грамадска-педагагічным паўплывам.

Літаратура – “асаблівая катэгорыя духоўнай творчай дзейнасці грамадства, адрозная ад філасофіі, навукі і мастацтва і разам з тым цесна звязаная з імі, паколькі яна карыстаецца ўсімі іх сродкамі: паняццямі, сімваламі, вобразамі, метрам, рытмікай...” (Конрад Н.И. Запад и Восток, М, 1966). Гэта своеасаблівы сінтэз навукі, філасофіі і мастацтва.

Літаратура – чалавеказнаўства. Творы пісьменнікаў выступаюць дзейным сродкам пазнання прыроды, грамадства і жыцця ва ўсіх яго разнастайных праявах. Знаёмячыся з літаратурнымі героямі, іх лёсамі, унутраным светам, іх ідэаламі, вучні працэсуюць усё гэта на сябе і такім

чынам глыбей пазнаюць сваю індывідуальнасць, у іх фарміруюцца ўласныя адносіны да высокага і нікчэмнага, добрага і благога, складваецца разуменне вечнага і часовага ў чалавеку, сутнаснага і вызначальнага ў яго жыцці, фарміруюцца здольнасці актыўна супрацьстаяць негатыўным тэндэнцыям у грамадстве. Усвядомленая аўтарская пазіцыя, увасобленая ў мастацкіх творах, аказвае на школьнікаў, якія знаходзяцца ў працэсе пошуку свайго духоўнага станаўлення, выхаваўчае ўздзеянне. Біяграфіі пісьменнікаў, мастацкія тыпы і характары пры пэўных умовах могуць стаць ідэалам ці антыідэалам, з улікам якіх вучні ствараюць сваю мадэль асобы і імкнуцца рэалізаваць яе ў жыцці.

Літаратура развівае ўяўленне, фантазію чытача, яго творчыя задаткі. Яна з'яўляецца дзейсным сродкам мастацка-эстэтычнага і маральнага выхавання. Будучы здольнай мадэліраваць паводзіны чалавека ў разнастайных жыццёвых сітуацыях, літаратура выступае як крыніца выпрацоўкі сістэмы духоўных каштоўнасцяў, ўзбагачэння эстэтычнага вопыту школьніка. Дапамагаючы вучню пазнаваць жыццё, літаратура адначасова фарміруе магчымасці маральнага, эмацыянальнага і эстэтычнага развіцця, духоўнага самасцвярджэння яго як асобы, якая адчувае сябе часткай прыроды, грамады і валодае здольнасцямі творча і актыўна выяўляць сябе. Пры пазнанні мастацкага твора надзвычай важную ролю адыгрываюць не толькі інтэлект і эмоцыі, але і ўяўленне, што плённа ўплывае на асабованне матэрыялу пры вивучэнні прыродазнаўчых, фізіка-матэматычных дысцыплінаў у школе. Літаратура спрыяе выпрацоўцы вобразна-інтуітыўнага, мадэлюючага тыпу мыслення, развіццю творчага патэнцыялу асобы. Вивучэнне літаратуры ў школе ўключае падлеткаў і юнакоў у розныя віды творчай дзейнасці.

Літаратура як мастацтва, што карыстаецца мовай, здольна ахопліваць сваёй увагай самыя разнастайныя сферы рэчаіснасці, спасцігаць рэчаіснасць універсальна, усезодымна, у самых розных яе вымярэннях: сучасным, гістарычным, адлюстроўваючы жыццё свайго народа і жыццё людзей розных краін. Пісьменнікі стварылі мастацкі летапіс гісторыі сваёй радзімы, увасобілі нацыянальны характар, адлюстравалі асаблівасці менталітэту беларусаў, народны побыт, лад жыцця, адносіны ў сям'і. Беларуская літаратура паказвае чалавека ў пэўным сацыяльна-культурным асяроддзі, яна ўздзімае важныя філасофскія, маральна-этычныя, экалагічныя і іншыя праблемы сучаснасці.

Беларуская літаратура ў школе адносіцца да прадметаў, з якімі звязваецца галоўная мэта навучання і выхавання – фарміраванне асобы ва ўсёй яе шматграннасці: інтэлектуальнае і эмацыянальнае развіццё, светапогляд, маральнасць, этычная, эстэтычная, мастацкая, моўная культура.

Галоўная мэта навучання прадмету – далучэнне школьнікаў да багацця беларускай і сусветнай мастацкай літаратуры, эстэтычнае спасціжэнне вучнямі свету, складанасці чалавечых узаемаадносін і на гэтай аснове – выхаванне асобы з глыбока гуманістычным і дэмакратычным светапоглядам, самастойным мысленнем, з развітым, высокакультурным пачуццём нацыянальнай і асабістай

самапавагі, адданацю агульначалавечым ідэалам, асобы з выразна выяўленымі творчымі схільнасцямі, здатнай успрыманне прыгажосці (эстэтычнае ўспрыманне) ператварыць у стымул маральнага самаўдасканалення, інтэлектуальнага і духоўнага развіцця.

Спецыфіка літаратуры як прадмета навучання вызначаецца тым, што мастацкая літаратура па сваёй прыродзе цесна звязана з іншымі **формамі грамадскай свядомасці** (навукай, мараллю, рэлігіяй, палітыкай і інш.), асабліва з гуманітарнымі галінамі ведаў, а таму яна мае вялікае пазнавальнае і грамадска-выхаваўчае значэнне, дае вучням разнастайныя веды і ўяўленні пра прыроду і месца ў ёй чалавека, жыццё грамадства, гістарычныя падзеі, лёс выдатных асобаў.

Але самае галоўнае, што ўсё гэта ў літаратуры рэалізуецца праз эстэтычна-мастацкае ўспрыманне і асэнсаванне жыццёвых з’яў. Літаратура – гэта мастацтва. І як усякае мастацтва, яна мае поліфункцыянальную спецыфіку:

- пазнавальную (літаратура – крыніца ведаў аб жыцці),
- эўрыстычную (літаратура спрыяе развіццю мыслення),
- камунікатыўную (літаратура – сродак і канал сувязі паміж пісьменнікам і чытачамі, паміж чытачамі),
- эстэтычную (літаратура – навука і мастацтва аб прыгожым),
- выхаваўчую (з дапамогай літаратуры мы выпрацоўваем свае погляды на жыццё, свае адносіны да яго),
- геданістычную (літаратура прыкосіць нас асалоду, радасць судакранання з мастацтвам),
- развіццёвую (літаратура ўзбагачае і развівае інтэлектуальны і эмацыянальны свет чытача, узбуджае яго фантазію, узбагачае і развівае мову),
- культуратворчую і нацыятворчую функцыі, садзейнічае гуманітарызацыі мыслення.

Беларуская літаратура ў школе належыць да навучальных дысцыплін *гуманітарнага* цыкла, які ўключае ў сябе яшчэ і такія прадметы, як руская літаратура, беларуская, руская і замежная мовы, айчынная і сусветная гісторыя, чалавек і грамадства і інш.

Прыклады: Многае яднае беларускую літаратуру з літаратурай сусветнай, арганічнай часткай якой яна і з’яўляецца. Таму беларуская літаратура вывучаецца ў кантэксце сусветнага мастацкага слова. Гэта пераконвае вучняў у тым, што нацыянальнае прыгожае пісьменства – сапраўды важная і неад’емная з’ява ў агульначалавечай мастацкай культуры. Паралельна вывучаючы творы беларускіх і замежных пісьменнікаў, навучэнцы пераконваюцца ў тым, што людзей свету яднаюць агульныя праблемы, памкненні, радасці і трывогі, што за час свайго існавання чалавецтва выпрацавала агульныя духоўныя каштоўнасці. Вывучэнне рускай літаратуры, знаёмства з сусветна значнымі мастацкімі набыткамі падмацоўваюць гэтую выснову і спрыяюць фарміраванню глыбокіх эстэтычных падыходаў да з’яў мастацтва, грамадзянскіх перакананняў,

гуманістычнага светапогляду вучня як прадстаўніка свайго этнасу, носьбіта нацыянальнай і агульначалавечай культуры.

Нарэшце, літаратура як мастацтва слова з'яўляецца сродкам авалодання і ўзбагачэння мовы, сродкам індывідуальнага самавыяўлення школьніка. Праз мастацкія тэксты вучань спазнае адметнасць складу беларускай мовы, яе сінтаксісу. Чытанне і вывучэнне літаратурных твораў развівае здольнасці вучня ў камунікацыі, узбагачае выяўленчыя, экспрэсіўныя магчымасці яго мовы, лексічны, фразеалагічны, слоўнікавы запас, фарміруе маўленчыя нормы, у цэлым развівае маўленчую культуру, а г.зн. і агульную культуру асобы.

Беларуская літаратура таксама звязана з гісторыяй. Кожны мастацкі твор выяўляе асаблівасці той гістарычнай эпохі, у якую ён быў створаны, ці пра якую распавядае. Мастацкія тэксты – своеасаблівая крыніца інфармацыі аб гістарычным мінулым беларускага народа, пісьменнік з'яўляецца сведкам той эпохі, у якую ён жыў. Без вызначанага запasu ведаў па **гісторыі** нельга правільна ацаніць і вытлумачыць творчасць пісьменніка на ўроках беларускай літаратуры. Гісторык можа прапанаваць навучэнцам прачытаць кнігі беларускіх пісьменнікаў на гістарычныя тэмы. Рэалізацыя сувязі паміж урокамі літаратуры і гісторыі пакажа навучэнцам, што перадаваў, гістарычна абумоўленыя ідэі не ведаюць нацыянальных меж.

У той жа час беларуская літаратура – гэта дысцыпліна *эстэтычнага* цыкла, яна збліжана з выяўленчым мастацтвам, музыкай. Як і гэтыя школьныя курсы, беларуская літаратура фарміруе эстэтычныя густы і ідэалы, задавальняе патрэбы ў эстэтычнай дзейнасці. Урокі музыкі спрыяюць мімавольнаму запамінанню беларускай лексікі, актывізуюць яе, развіваюць пачуццё мовы, выпрацоўваюць правільную інтанацыю, замацоўваюць арфаэпічныя навукі. Урокі літаратуры часам суправаджаюцца праслухоўваннем музычных твораў, якія выклікаюць у школьнікаў вызначаныя асацыяцыі, павышаюць эмацыійны настрой і палягчаюць засваенне тэкстаў.

На ўроках беларускай літаратуры можна абапірацца і на навукі, набытыя навучэнцамі на ўроках выяўленчага мастацтва. Настаўнік выяўленчага мастацтва можа падказаць настаўніку, хто з навучэнцаў здольны зрабіць ілюстрацыі да якіх вывучаецца твора, яго кансультацыі дапамогуць падабраць тэматычна блізкія жанравыя карціны, партрэты пісьменнікаў, ілюстрацыі да твораў і правільна іх пракаментавать.

Такім чынам, літаратура – гэта асобасна-арыентаваны школьны прадмет. Разам з тым сярод дысцыплін эстэтычнага цыкла беларускай літаратуры належыць адметнае месца. Мастацкае слова спалучае ў сабе пэўныя магчымасці жывапісу і музыкі, яно здатнае ствараць зрокавыя і слыхавыя вобразы. Беларуская літаратура далучае вучняў да духоўнага жыцця і культуры народа. У нацыянальнай літаратуры выявілася светаўспрыманне этнасу, яго разнастайныя ўяўленні, узаемаадносінны з прыродай, маральныя і эстэтычныя ідэалы.

Курс роднай літаратуры ў школе складаецца з некалькіх *кампанентаў*.

Большая частка гадзін адведзена на вывучэнне *твораў беларускіх пісьменнікаў*. Аднак немалая колькасць гадзін адводзіцца і на працу з найлепшымі ўзорамі *сусветнай літаратурнай класікі*. Такі зварот дапамагае паволаму зірнуць на нацыянальную літаратуру. Менавіта ўключэннем замежных пісьменнікаў і твораў у праграму па беларускай літаратуры забяспечваецца прынцып вывучэнне нацыянальнай літаратуры ў кантэксце сусветнай, “зарыентаванасць праграм на вывучэнне нацыянальнай літаратуры ў суадносінах з сусветнай, што сведчыць пра культуралагічную накіраванасць навучання і выхавання, пашырае магчымасці ў пазнанні шляхоў развіцця літаратуры, спрыяе вызначэнню рыс падабенства і арыгінальнасці, спасціжэнню эстэтычных асаблівасцей беларускага мастацкага слова”. Пры вывучэнні мастацкіх твораў неабходна знаёміць навучэнцаў і з пэўнымі *тэарэтычнымі паняццямі*, якія прапануюцца праграмай і вывучэнне якіх прапануецца, улічваючы ўзроставыя асаблівасці школьнікаў, з 5 класа Беларускаю літаратуру як адзін з відаў мастацтва нельга вывучаць у адрыве ад *іншых відаў мастацтва*. Параўнанне мастацтва слова і, напрыклад, музычнага выяўлення таго ж самага пачуцця заўсёды будзе спрыяць развіццю творчых здольнасцей маладога чалавека. Акрамя таго, многім пісьменнікам і творам, мастацкім вобразам прысвечана нямала ўзораў жывапісу, музыкі, партрэта і інш.: опера “Зорка Венера” Ю. Семянякі, песня “Аляксандрына” У. Мулявіна, мастацкі фільм М. Пташукі “Знак бяды” і многае іншае. Таксама варта ўзгадаць, што класікам Янку Купалу і Якубу Коласу прысвечаны цэлыя альбомы: “Янка Купала ў творчасці мастакоў” і “Якуб Колас у творчасці мастакоў” (абодва – 1982 г.). Гэты важны кампанент літаратурнага навучання ўлічаны ў школьных вучэбных праграмах па беларускай літаратуры і знайшоў сваё адлюстраванне ў спецыяльнай рубрыцы “*Мастацтва*”.

Такім чынам, родная літаратура, будучы асобным, самастойным прадметам школьнай адукацыі, звязана з іншымі прадметамі грамадска-гуманітарнага і мастацка-эстэтычнага цыклаў, цесна суадносіцца з усім навучальна-выхаваўчым працэсам. Сістэмнае вывучэнне адукацыйнай вобласці “Беларуская літаратура” павінна забяспечыць:

– фарміраванне ў вучняў сістэмы літаратурных ведаў як кампанента гуманітарнага светаадчування і мыслення;

– развіццё чытацкіх і моўных уменняў – сродку самавыяўлення і самавыхавання, неабходнай умовы для ўваходжання ў дыялог з іншымі людзьмі, з мастацтвам і навукай;

– фарміраванне ўмення аналізаваць мастацкі твор як аснову для разумення своеасаблівасці творчасці пісьменніка, для развіцця здольнасці адчуваць сапраўднае мастацтва, высокае і нізкае ў свядомасці і паводзінах чалавека;

– разуменне вучнямі грамадскага значэння нацыянальнай літаратуры – састаўной часткі агульначалавечай культуры і мастацтва, сродку духоўнага

ўсведамлення быцця народа, формы зносінаў людзей і цэласнага разумення свету;

– развіццё асобы навучэнцаў: іх пачуццяў, мыслення, самасвядомасці, унутранай духоўнай культуры, мастацка-эстэтычнага густу.

Мастацкая літаратура ў школе забяспечвае самавызначэнне і самарэалізацыю асобы ў сучасным зменлівым свеце. Беларуская літаратура – тое спалучальнае звяно, якое перадае ад папярэднікаў да сучаснікаў назапашаны на працягу стагоддзяў духоўны і эстэтычны вопыт. На аснове гэтага духоўнага вопыту разгортваецца выхаванне гарманічна развітой, цэласнай асобы, здольнай выяўляцца ў грамадстве ў працэсе творчай дзейнасці.

Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе ў літаратурным навучанні

Праблема навучання літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы, калі разглядаць яе ў рэчышчы тэндэнцый і заканамернасцей, што вызначаюць сёння характар гуманітарных ведаў і вектар іх запатрабаванасці грамадствам, актуалізуецца ва ўсё новых і новых аспектах. Ці не самы важны сярод іх звязаны з імклівай інфарматызацыяй ўсіх бакоў сацыяльнага і культурнага жыцця, якая непазбежна вымагае шукаць найбольш эфектыўныя формы і спосабы рэпрэзентацыі і рэалізацыі зместу літаратурнай адукацыі.

Аналізуючы стан і тэндэнцыі развіцця сучаснага фонду сродкаў навучання літаратуры, І.Ю. Кудзіна акцэнтуюе ўвагу на тым, што калі раней згаданы фонд утрымліваў пераважна дапаможнікі, арыентаваныя на засваенне вучнем гатовай інфармацыі, то на меры ўзмацнення асобаснага кампаненту ў навучанні літаратуры з'яўляецца ўсё больш дапаможнікаў і сродкаў навучання, арыентаваных на самастойную працу вучняў, у дачыненні да якой настаўнік выступае ў якасці кансультанта. Падобная арганізацыя вучэбна-выхаваўчага працэсу па літаратуры такім чынам, дазваляе не толькі паспяхова вырашаць задачы літаратурнай адукацыі, але і фарміраваць цэлы шэраг камунікатыўных, даследаваных і творчых уменняў [Кудзіна, электр. рэсурс].

У навуковай (і філалагічнай, і педагагічнай) супольнасці трывала замацавалася меркаванне пра стратнасць і шкоднасць безразважнай «тэхнізацыі» працэсу спасціжэння і навучання літаратуры. Разам з тым, усё часцей гучыць думка пра тое, што мэтазгоднае і прадуманае выкарыстанне інфармацыйных тэхналогій утрымлівае новыя магчымасці не толькі для фарміравання і замацавання чытацкіх інтарэсаў вучняў, але і для развіцця культуры асобы ў цэлым. Так, паводле І.М. Маруцінай, «метадычная формула «апавед пра пісьменніка — чытанне твора — абмеркаванне» вычарпала сябе. Абумоўлена гэта самой рэальнасцю, здольнай даць маладому чалавеку не адналінейнае, але аб'ёмнае ўяўленне пра свет, таму задача выкладчыка літаратуры палягае якраз у выпрацоўцы новых сродкаў працы з мастацкім тэкстам — каб ён набыў аб'ём, гучанне, стаў шматгранным, прыцягальным» [Маруціна].

У сувязі з адзначаным узнікае патрэба змянення традыцыйных мадэлей арганізацыі навучання, карэкціроўкі яго зместу, структуры падачы вучэбнага матэрыялу ва ўрочнай і пазаўрочнай сістэме літаратурнай адукацыі. Вырашэннем акрэсленай задачы становіцца выкарыстанне ў сучаснай адукацыйнай прасторы электронных адукацыйных рэсурсаў (ЭАР), арыентаваных не толькі на рэпрадуктыўнае атрыманне і ўзнаўленне набытага матэрыялу, а найперш на самастойную працу вучняў, якая мае на мэце развіццё даследчых і камунікатыўных уменняў і навыкаў: самастойны аналіз часткі і цэлага мастацкага твора; аналіз пазапраграмага твора; тэматычнае, праблемнае, гісторыка-літаратурнае, тэарэтыка-літаратурнае параўнанне твораў; параўнанне літаратурнага твора з яго інтэрпрэтацыяй у іншых відах мастацтва.

Псіхалагі неаднаразова зазначалі, што эфектыўнасць навучання залежыць ад ступені прыцягнення да ўспрымання ўсіх органаў пачуццяў чалавека, таму пры вывучэнні літаратуры электронныя сродкі навучання выкарыстоўваюцца, каб падкрэсліць сувязь паміж пачуццёвым і лагічным пазнаннем у працэсе ўспрымання мастацкага вобраза, «гарманізаваць вобразнае і лагічнае мысленне, сфарміраваць дыялектычнае адзінства мыслення ад агульнага да канкрэтнага і ад канкрэтнага да абстрактнага» [Романченко, электр. рэсурс], дапамагае атрымаць шматграннае ўяўленне пра пісьменніка і яго творчасць, літаратуру і культуру.

Электронны адукацыйны рэсурс – гэта элемент электроннага вучэбна-метадычнага комплексу (ЭВМК), які ўяўляе сабой «сукупнасць структураваных метадычных матэрыялаў, аб'ядначых сродкамі камп'ютарнага асяроддзя, якое забяспечвае поўны дыдактычны цыкл навучання» [Шалкіна, Праектаванне, с. 53]. Асноўным кампанентам выкарыстання ЭАР на ўроках беларускай літаратуры з'яўляецца няўнасць камп'ютарнага асяроддзя, якое патрабуе прысутнасці матэрыяльна-тэхнічных, арганізацыйных і інфармацыйна-камунікатыўных умоў, што спрыяюць лепшаму развіццю пазнавальнай актыўнасці вучняў.

Рэалізацыя зместу вучэбнай дысцыпліны з прымяненнем ЭАР і ЭВМК разглядалася ў працах як айчынных – І.М. Гоўзіч, І.Л. Шаўлякова-Барзенка, Т.К. Грамадчанка, А.Г. Піменаў, В.У. Праскаловіч, У.І. Куліковіч, так і замежных навукоўцаў – І.В. Роберт, А.І. Башмакоў, У.П. Беспалька, А.Я. Вайскунскі, Я.С. Полат, Н.Ф. Тылызіна, М.І. Бяляеў, Г.А. Краснова, І.Ю. Кудзіна і іншых.

ЭАР па беларускай літаратуры як элемент ЭВМК павінен быць створаны на высокім навукова-метадычным і тэхнічным узроўнях і поўнасцю адпавядаць патрабаванням «Адукацыйнага стандарту вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура» (I–XI класы)», «Канцэпцыі вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура»», вучэбнай праграме «Беларуская літаратура».

У параўнанні з друкаванымі вучэбна-метадычнымі комплексамі ЭАР маюць прынцыповыя адрозненні, [Шалкіна, Электронныя, с. 11] выяўленыя ў:

– інтэрактыўнасці – магчымасці ЭАР рэагаваць на патрабаванні вучняў, ствараючы пры гэтым умоўны літаратурны дыялог «камп’ютар – настаўнік – вучань – камп’ютар»;

– актуалізацыі – якасці своечасовага абнаўлення і дапаўнення вывучаемага дыдактычна-метадычнага матэрыялу;

– інтэграцыі – здольнасці далучэння ў склад ЭАР ссылак на іншыя электронныя крыніцы інфармацыі (электронныя адрасы, пошукавыя сістэмы, парталы бібліятэк і г.д.);

– адаптацыі – уласцівасці ЭАР арыентавацца на ўзростава-індывідуальныя асаблівасці і здольнасці вучняў, зацікаўленых ў атрыманні больш поўных і грунтоўных ведаў пры вывучэнні беларускай літаратуры праз разнастайныя формы кантролю і арганізацыі самаадукацыі;

– візуалізацыі – магчымасці выкарыстоўваць графічныя і ілюстрацыйныя матэрыялы, фрагменты або поўныя варыянты аўдыя- і відэаматэрыялаў (музычныя творы, дакументальныя і мастацкія стужкі);

Электронныя сродкі навучання па літаратуры павінны:

1) адпавядаць новым дзяржаўным адукацыйным стандартам;
2) вырашаць задачы індывідуалізацыі і дыфэрэнцыяцыі навучання;
3) рэалізоўваць асобна арыентаваны падыход да навучання і выхавання;
4) ствараць умовы для самаадукацыі, фарміраваць у вучняў прыёмы самастойнай працы і самакантролю;

5) развіваць самастойнае мысленне, зацікаўленыя, творчыя адносіны да вывучаемага матэрыялу;

6) рэалізоўваць дзейсны падыход да навучання;

7) утрымліваць дакладную метадалагічную аснову, якая дазволіць дасягнуць мадэлявання пазнавальнай дзейнасці, праектавання спосабаў замацавання ведаў і ўменняў і здзяснення сувязі з іншымі сродкамі навучання і самакантролю;

8) адпавядаць *дыдактычным патрабаванням*, які прад’яўляюцца для вучэбна-метадычнага комплексу ўвогуле:

а) *навуковасці*: апора на заканамерную сувязь паміж зместам навукі і вучэбнага прадмета праз знаёмства з аб’ектыўнымі навуковымі фактамі, паняццямі, тэорыямі, вызначанымі ў адпаведнасці з адукацыйным стандартам і вучэбнай праграмай па беларускай літаратуры, арыентацыя на асновы дадзенай навукі, развіццё ўменняў і навыкаў навуковага пошуку вучняў (навучанне ўменню назіраць за з’явамі, фіксаваць і аналізаваць вынікі назіранняў, весці навуковыя дыскусіі, абгрунтоўваць свой пункт гледжання, выкарыстаць навуковую літаратуру) і мысленных аперацый (параўнанне, абстрагаванне, абагульненне, канкрэтызацыя, аналогія, аналіз і сінтэз);

б) *даступнасці*: навучанне павінна будавацца на ўзроўні рэальных магчымасцей вучняў, бо пры занадта ўскладненым змесце паніжаецца матывацыйны настрой на вучэнне, падае працаздольнасць;

в) *нагляднасці*: стварэнне пачуццёва-зрокавай асновы для больш глыбокага разумення сутнасці незнаёмых ці малазнаёмых прадметаў і з'яў, абстрактных паняццяў;

г) *свядомай і актыўнай дзейнасці вучняў пры вядучай ролі настаўніка*: адлюстроўвае актыўную ролю вучняў пры навучанні, падкрэслівае, што ён з'яўляецца суб'ектам навучання, а не пасіўным аб'ектам, сам засвойвае новыя веды, даследуе факты і робіць высновы і абагульненні, канкрэтызуе свае веды, выяўляючы і выпраўляючы памылкі, недакладнасці, вызначаючы план новых дзеянняў па авалоданні ведамі; працэс атрымання ведаў павінен быць не толькі актыўным, але і свядомым, што спрыяе ператварэнню ведаў у глыбокія і ўстойлівыя перакананні;

д) *сістэматычнасці і паслядоўнасці ў навучанні*: веды, уменні і навыкі павінны фарміравацца ў сістэме, калі кожны элемент лагічна спалучаецца з іншымі, наступнае абавязваецца на папярэдняе, рыхтуе да засваення новага;

е) *прынцып трываласці, усвядомленасці і дзейнай накіраванасці вынікаў навучання, выхавання і развіцця*: патрабуе, каб трывалымі былі ідэйна-маральныя перакананні, навыкі вучэбна-пазнавальнай дзейнасці, а навучанне павінна забяспечыць асэнсаванасць набітых ведаў і іх практычную накіраванасць;

ж) *стварэння неабходных умоў для навучання*: рэалізуецца падчас стварэння атмасферы калектыўнага суперажывання пры чытанні і праслухоўванні мастацкіх твораў, імацыянальнай падрыхтоўкі вучняў да ўспрымання мастацкага твора;

з) *накіраванасці вучэбнага працэсу на вырашэнне ва ўзаемасувязі задач навучання, выхавання і развіцця вучняў*: пры аналізе вынікаў навучання ў поле зроку настаўніка павінна знаходзіцца не толькі вырашэнне задач фарміравання ведаў і ўменняў, але і эфектыўнасць выхаваўчага і развіваўчага ўплыву праведзеных заняткаў па дадзенай тэме, што адбываецца шляхам комплекснага планавання мэтаў і задач урока, калі настаўнік выразна ўсведамляе асноўную мэту і задачы навучання, умее найбольш эфектыўна спалучаць мэты і задачы навучання, выхавання і развіцця, улічваючы рэальныя магчымасці вучняў.

Распрацоўка і выкарыстанне ЭАР павінна адпавядаць логіцы адбору і рэалізацыі зместу асобна арыентаванай адукацыі, якая прадугледжвае ў першую чаргу выкарыстанне вопыту вучня, прыцягненне яго да канструявання працэсу навучання, творчасці, фарміраванне адказнасці за выкананую працу, улік індывидуальных асаблівасцей вучня, акцэнт на развіццё яго здольнасцей, самастойнасці, ініцыятывы. Для гэтага патрэбна:

1) сістэматызацыя, вылучэнне «базавага ядра» інфармацыі з той ці іншай прафесійнай дзейнасці;

2) мэтаўстаноўка, стварэнне мэтавага праекта;

3) трансфармацыя зместу прафесійнай дзейнасці ў дыдактычныя аб'екты;

4) праектаванне тэхналогіі вывучэння курса;

5) інструменталізацыя, афармленне адабранага зместу і тэхналогіі яго засваення ў выглядзе праграм, вучэбных і метадычных дапаможнікаў.

З ліку дыдактычных мэт выкарыстання ЭАР у адукацыйным працэсе [Бяляеў, Краснова] на першы план выступаюць:

- паведамленне звестак;
- фарміраванне і замацаванне ведаў, уменняў і навыкаў;
- кантроль засваення вучэбнага матэрыялу;
- развіццё матывацыі вучэбнай дзейнасці па літаратуры.

У адпаведнасці з акрэсленымі мэтамі ЭАР павінен вызначацца шматфункцыянальнасцю, у прыватнасці, арганізоўваць разнастайныя формы дзейнасці вучняў па самастойным набыцці і прадстаўленні ведаў, дыягнаставачы узровень іх ведаў, уменняў, навыкаў, рэпрэзентуючы заданні ў залежнасці ад інтэлектуальнага ўзроўню канкрэтнага вучня, асаблівасцей яго матывацыі.

Такім чынам, камплект электронных сродкаў навучання закліканы выконваць *інфармацыйную, арганізацыйна-працэсуальную, матывацыйную, кантралюючую і самакантралюючую, сістэматызуючую* функцыі.

Існуе і шэраг *спецыфічных дыдактычных патрабаванняў* (адаптыўнасці, рэалізацыі магчымасцей камп'ютарнай візуалізацыі вучэбнай інфармацыі, развіцця інтэлектуальнага патэнцыялу вучня і інш.), сярод якіх на першы план выходзяць:

- інтэрактыўнасці навучання;
- сістэмнасці і структурна-функцыянальнай звязанасці прадстаўлення вучэбнага матэрыялу;
- паўнаты (цэласнасці) і неперарыўнасці дыдактычнага цыклу навучання (магчымасць выканання ўсіх складнікаў дыдактычнага цыклу ў межах аднаго сеансу працы з камплектам ЭАР).

У цеснай сувязі з дыдактычнымі патрабаваннямі неабходна разглядаць і *метадычныя патрабаванні* да камплекту электронных сродкаў навучання, сярод якіх неабходна вылучыць:

1) патрабаванне прад'яўлення вучэбна-метадычнага матэрыялу ва ўзаемадзеянні паняційных, вобразных і дзейсных кампанентаў мыслення;

2) адлюстраванне ў змесце ЭАР сістэмы навуковых паняццяў, задзейнічаных у курсе беларускай літаратуры, у выглядзе іерархічнай структуры, дзе ўлічаны як аднаўзроўневыя, так і міжузроўневыя лагічныя ўзаемасувязі гэтых паняццяў;

3) Магчымасць выбару вучнем разнастайных кантралюючых трэніровачных дзеянняў (спалучэнне тэставага кантролю засваення таго ці іншага паняцця з творчымі заданнямі, пры выкананні якіх вучань урэчаўляе тэарэтычныя паняцці ў практыцы стварэння мастацкага тэксту).

На стадыі тэхнічнага ўвасаблення макетнага ўзору камплекту электронных сродкаў навучання неабходна ўлічваць і шэраг псіхалагічных,

здараўеэзберагальных, уласна тэхнічных патрабаванняў, канкрэтызацыя якіх вымагае ўдзелу адпаведных спецыялістаў.

Намі быў распрацаваны электронны адукацыйны рэсурс «Беларуская літаратура: лірычныя жанры (VIII клас)», які з'яўляецца комплексам лагічна звязаных паміж сабой і структураваных дыдактычных матэрыялаў, прадстаўленых на лічбавых носбітах, які ўтрымлівае ўсе кампаненты вучэбнага курса, заснаваны на спалучэнні канцэптуальнай, ілюстрацыйнай, даведачнай, трэнажорнай і кантралюючай частак.

Выкарыстанне пры вывучэнні літаратуры ЭАР «Беларуская літаратура: лірычныя жанры (VIII клас)» вызначаецца поліфункцыянальнасцю і мае на мэце павышэнне агульнаадукацыйнага ўзроўню вучняў, выпрацоўку навыкаў і ўменняў самастойнай дзейнасці, развіццё даследчых і творчых здольнасцей пазнання спецыфічных мастацкіх з'яў, усебаковае развіццё асобы вучняў, ідэйнае, маральнае і эстэтычнае іх выхаванне, развіццё і фарміраванне цікавасці да літаратуры як мастацтва слова, вызначэнне ўзроўню ведаў, уменняў, навыкаў вучняў, аптымізацыя працэсу навучання.

Укараненне ў вучэбны працэс камп'ютарных навучальна-кантралюючых сістэм, якія валодаюць у сілу сваёй інтэрактыўнасці магутнымі магчымасцямі галінавання працэсу пазнання і дазваляюць суб'екту прама ўключыцца ў тую тэму, што яго цікавіць, – гэта адзін з найбольш дзейсных спосабаў павышэння эфектыўнасці навучання. Сучасныя камп'ютарныя дыдактычныя праграмы (электронныя падручнікі, камп'ютарныя задачнікі, вучэбныя дапаможнікі, гіпертэкставыя інфармацыйна-даведачныя сістэмы – архівы, каталогі, даведнікі, энцыклапедыі, праграмы-трэнажоры і г.д.) распрацоўваюцца на аснове мультымедыя-тэхналогій, якія ўзніклі на стыку многіх галін ведаў. Выкарыстанне каляровай камп'ютарнай анімацыі, высакаякаснай графікі, відэараду, схемных, формульных і даведачных прэзентацый дазваляе прадставіць вывучаемы курс у выглядзе паслядоўнага ці разгалінаванага ланцужка дынамічных малюнкаў, ілюстрацый з магчымасцю пераходу (з вяртаннем) у інфармацыйныя блокі, якія рэалізуюць тыя ці іншыя канструкцыі ці працэсы. Мультымедыя-сістэмы дазваляюць зрабіць падачу дыдактычнага матэрыялу максімальна зручнай і нагляднай, што стымулюе інтарэс да навучання і дазваляе ліквідаваць прабелы ў ведах. А, як вядома, «залатое правіла дыдактыкі – нагляднасць» (Ян Каменскі).

Працэс вывучэння лірычных твораў з выкарыстаннем ЭАР павінен пачынаецца з сістэмнай працы настаўніка над планаваннем і пастаноўкай канкрэтных задач, якія павінны быць зарыентаваны на сістэмны падыход да праектавання вучнёўскай дзейнасці. Настаўнік павінен стварыць такія актуальныя для сённяшняга інфармацыйна і тэхналагічна развітага часу ўмовы для вучэбнай дзейнасці, у якіх школьнікам было б цікава і займальна знаёміцца з вучэбным матэрыялам, выкарыстоўваючы магчымасці сучасных электронных сродкаў навучання.

Пры вывучэнні лірычных твораў настаўнік перш за ўсё можа скіраваць увагу школьнікаў на інфармацыйна-пошукавыя праграмныя сродкі (напрыклад, сайты электронных бібліятэк), дзе вучні могуць прачытаць неабходныя творы, параўнаць іх з творамі іншых аўтараў на падобную тэматыку. Таксама карыснымі могуць быць аўтаматызаваныя навучальныя сістэмы – гэта спецыяльныя камп’ютарныя праграмы, з дапамогай якіх можна вывучаць, напрыклад, лірычныя творы розных жанравых разнавіднасцяў у VIII класе, дзе школьнікі знаёмяцца са зместам вершаў, вывучаюць паняцці па тэорыі літаратуры, робяць розныя заданні па аналізе твораў, выконваюць творчыя заданні, тэсты, могуць параўнаць паэтычныя творы з адпаведнымі творамі жывапісу, музычнага мастацтва, такім чынам, праходзяць усе этапы па вывучэнні твораў. Існуюць яшчэ так званыя трэнажоры, якія забяспечваюць адпрацоўку ведаў і ўменняў навучэнцаў, дапамагаюць ажыццявіць самападрыхтоўку і выкарыстоўваюцца пры паўтарэнні і замацаванні вучэбнага матэрыялу. Пры вывучэнні лірычных твораў яны могуць прымяняцца, напрыклад, калі разглядаюцца складаныя тэмы па тэорыі літаратуры (памеры верша, жанры лірыкі).

Настаўніку можна карыстацца серверамі стварэння тэстаў (напрыклад, master-test.net), якія дазваляюць яму па любой тэме самастойна распрацаваць тэсты, прычым іх праверка таксама аўтаматызаваная, і гэта дапамагае сэканоміць уласны час настаўніка. Можна таксама стварыць сайт свайго прадмета або групу ў сацыяльных сецях, дзе будуць выкладвацца розныя заданні, якія вучні павінны выканаць дома, дыстанцыйна, праводзіцца апытванні, напрыклад, накіраваныя формы наступнага ўрока, прапановы і парад па ўдасканаленні сваёй працы і т.д.

Асваенне настаўнікам навыкаў працы з ЭАР і ўвядзенне яго ў вучэбны працэс павінна адбывацца паэтапна, з паступовым павелічэннем ступені самастойнай работы вучняў. Гэта дазваляе сфарміраваць у школьнікаў уласны літаратурна-крытычны светапогляд, грунтоўныя і трывалыя веды, развіваць мысленне, пазнавальную актыўнасць.

Такім чынам, электронныя адукацыйныя рэсурсы як элемент ЭВМК ў адукацыйным працэсе па беларускай літаратуры дазваляюць актывізаваць пазнавальную дзейнасць вучняў, дасягнуць больш грунтоўнага засваення вывучаемага матэрыялу, акцэнтуючы ўвагу на якасць сфарміраваных ведаў, уменняў і навыкаў, ажыццяўляць дыферэнцыраваны падыход для працэсу развіцця навыкаў творча-пошукавай дзейнасці.

Стан метадыкі выкладання беларускай літаратуры на сучасным этапе развіцця адукацыі

У другой палове XX стагоддзя актывізуюцца творчыя пошукі ў галіне метадыкі выкладання беларускай літаратуры. Адметнай рысай гэтага працэсу

стала і тое, што да методыкі пачалі звяртацца навукоўцы-літаратуразнаўцы. Сярод іх – акадэмікі В.У.Івашын і М.А. Лазарук.

Васіль Уладзіміравіч Івашын, акадэмік НАН Беларусі асноўныя навуковыя працы прысвяціў пытанням гісторыі і тэорыі беларускай літаратуры, а таксама метадалогіі і методыцы выкладання літаратуры ў школе. Ён – адзін з аўтараў падручнікаў для 8 і 9 класаў па беларускай літаратуры для сярэдняй школы. У 1980 годзе пад рэдакцыяй В.У. Івашына выйшла кніга “Вывучэнне літаратуры: Пытанні методыкі”.

Міхаіл Арсеньевіч Лазарук, акадэмік НАН Беларусі – вучоны шырокага профілю. Ён унёс вялікі ўклад у даследаванне найважнейшых праблем літаратуразнаўства, тэорыі і методыкі выкладання літаратуры. М.А. Лазарук крытычна ставіўся да ідэалагізацыі ў вывучэнні літаратуры, крытыкаваў дагматычную, рэцэптурную методыку. Ён сцвярджаў, што толькі творчы пачатак здольны забяспечыць сінтэз усіх выхаваўча-развіццёвых функцый школьнага курса літаратуры. Гэтыя тэарэтыка-метадычныя ідэі знайшлі сваё адлюстраванне ў яго фундаментальнай працы “Навучанне і выхаванне творчасцю” (Мінск, 1994). Увага аўтара засяроджана цалкам на праблеме школьнай літаратурнай адукацыі на шляхах і накірунках яе абнаўлення, на пошуках новай сістэмы навучання, якая б задавальняла патрэбы сучаснасці, адпавядала б дэмакратызацыі адукацыі і выхавання. М.А. Лазарук таксама з’яўляўся сааўтарам падручнікаў па беларускай літаратуры для сярэдняй і вышэйшай школы.

На сённяшні дзень рэфармаванне школы запатрабавала пашырэнне ўвагі да метадычнага пошуку. Бліжэйшыя перспектывы развіцця методыкі выкладання літаратуры – гэта гуманізацыя вучэбна-выхаваўчага працэсу, інтэграцыя прадмета і канкрэтных методык, стварэнне новых тэхналогій, інтэнсіфікацыя метадаў выкладання літаратуры, пошук новых форм навучання. Адсюль – першаступенная ўвага да суверэннасці чытацкага ўспрыняцця, да яго паглыблення ў працэсе аналізу мастацкіх твораў. 1990-я гады прынеслі многа новага ў літаратуру, літаратуразнаўства, эстэтыку, філасофію і саму методыку. Усё вышэй названае стала дамінуючым у пошуках і напрацоўках сучасных метадыстаў. Сярод іх можна адзначыць В.Я. Ляшук, М.І. Мішчанчука, А.І. Бельскага, В.І. Смыкоўскую, П.І. Лявонаву, В.І. Русілку, А.В. Рудкую і многіх іншых.

І навукоўцы-метадысты, і настаўнікі-практыкі скіроўваюць свае намаганні на вырашэнне тэарэтычных праблем сучаснай метадычнай навукі:

- **праблема чытання, успрыняцця мастацкай літаратуры як мастацтва слова, фармаванне чытача, яго духоўнага свету;**
- **праблемы і перспектывы ўзаемабагацэння методыкі выкладання літаратуры і літаратуразнаўства;**
- **паглыбленне сувязей паміж успрыняццем твора, яго інтэрпрэтацыяй, аналізам і самастойнай дзейнасцю вучняў;**

– праблема вывучэння літаратурнага развіцця вучняў, прычым не толькі ў даследчым аспекце, а як асновы школьнага выкладання літаратуры, канцэпцый, тэхналогій ўрокаў на розных этапах літаратурнай адукацыі школьнікаў;

– гістарычная змена метадаў і прыёмаў навучання літаратуры, канструяванне новых, апора на традыцыйныя;

– пошук новых структур урокаў і мадэляванне іншых форм правядзення заняткаў.

Змест і этапы літаратурнай адукацыі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі

Канцэпцыя літаратурнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь: асноўныя палажэнні. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура”.

Літаратура ў школе заўсёды была ў ліку прадметаў, з якімі перш за ўсё звязвалася мэта навучання і выхавання дзяцей і моладзі – фарміраванне асобы ва ўсёй мнагастайнасці зместу гэтага паняцця: светапогляд, маральнасць, інтэлектуальнае і эмацыянальнае развіццё, этычная, эстэтычная, мастацкая, моўная культура. Сёння, у працэсе глыбокіх перамен у грамадскім жыцці значэнне літаратурнай адукацыі асабліва ўзрастае. Сучасны стан літаратурнай адукацыі ацэньваецца грамадскаю крытычна. Ды і больш дасведчаныя выступоўцы схільны лічыць, што ў нас няма навукова абгрунтаванай сістэмы літаратурнага навучання, што многае тут патрабуе перагляду, пераасэнсавання. У гэтай справе патрабуюцца сур’ёзныя змены. І не толькі ў кірунку аднаўлення праўды і паўнаты гістарычнага развіцця літаратуры, удакладнення ідэйных і эстэтычных ацэнак, г.зн. у тым, што датычыцца навуковасці зместу прадмета, але і ў сур’ёзным паляпшэнні самога працэсу навучання і яго практычных вынікаў.

Аб’ектыўныя сведчанні (уступныя экзамены ў ВНУ, неаднаразовыя абследаванні стану літаратурнай адукацыі ў школе, выступленні настаўнікаў у друку і г.д.), хаця і неадназначна, пацвярджаюць у цэлым невысокі ўзровень падрыхтаванасці вучняў па літаратуры, слабую начытанасць, кепскае веданне гістарычных ацэнак літаратурнага развіцця, творчасці вядучых пісьменнікаў, нефармаванасць чытацкіх уменняў і інтарэсаў, аналітычных здольнасцей, нярэдка вельмі павярхоўнае, спрошчанае ўспрыманне і разуменне сутнасці мастацкіх з’яў, неразвітасць самастойнага мыслення, маўленчых навыкаў, невысокую эмацыянальна-эстэтычную культуру. Застаецца нявырашанай праблема развіцця творчых здольнасцей вучняў.

Ёсць багаты і цікавы вопыт школы іншых краін свету, які доўгі час быў нязнаны, не абагульняўся і ўвогуле не даследаваўся. Ён таксама патрабуе канструктыўнага асэнсавання і выкарыстання.

Ацэньваючы стан літаратурнай адукацыі і намячаючы шляхі яе

паляпшэння, трэба мець на ўвазе рознага роду фактары, якія ўздзейнічаюць, уплываюць на гэты стан, яго абумоўліваюць. Сярод іх ёсць такія, што не залежаць або залежаць не толькі ад школы, ад метадыстаў і настаўнікаў. Гэта:

1) агульнае стаўленне дзяржавы і грамадства да культуры ўвогуле і культуры мастацкай, эстэтычнай у прыватнасці; прадстаўленне школе і настаўніку большай свабоды ў дачыненні да арганізацыі навучальнага працэсу, магчымасцей творчага самавыяўлення;

2) «непроцістаянне», узгодненасць, суладнасць намаганняў школы і пазашкольных сродкаў мастацка-эстэтычнага ўздзеяння на моладзь: сродкаў масавай інфармацыі, тэлебачання, кіно, тэатра, пазашкольных устаноў, грамадскіх фарміраванняў, у тым ліку нефармальных, акаляючага жыццёвага асяроддзя – усяго таго, што аказвае ўплыў на выхаванне моладзі;

3) узровень развіцця педагогічнай, псіхалагічнай, філалагічнай і ўвогуле гуманітарных навук і іх дапамога школе, асабліва ў кірунку выпрацоўкі сумеснымі намаганнямі канцэпцыі асобы, нацыянальнай школы і г.д.

Што датычыцца ўласна літаратурна-педагогічных, эстэтычна- і мастацка-выхаваўчых фактараў і перадумоў, то галоўнымі з іх бачацца наступныя:

– неабходнасць пераасэнсавання метадалагічных прынцыпаў літаратурнай (гуманітарнай, філалагічнай) адукацыі, зар’ентаванасць ідэалагічнага зместу літаратурнай адукацыі на агульначалавечыя маральныя і эстэтычныя – у цэлым гуманістычныя каштоўнасці, на выхаванне такіх якасцей, як грамадзянскасць, патрыятызм і павага да іншых народаў, павага да асобы чалавека, міласэрнасць, душэўная чуласць; арыентацыя на творы сапраўды вартасныя, высокамастацкія; пашырэнне жанравага і стыльвога спектра школьнай літаратуры, больш дакладны ўлік спецыфікі літаратуры як мастацтва; скіраванасць літаратурнай адукацыі на стварэнне нацыянальнай школы, адраджэнне нацыянальнай культуры;

– скардынаванасць усіх састаўных частак курса літаратуры (беларускай, замежнай) на аснове прынцыпу адзінства літаратурнай адукацыі; пераемнасць этапаў літаратурнага навучання; узгодненасць літаратурнага курса з іншымі прадметамі эстэтычнага, а таксама грамадска-гуманітарнага цыкла; нарэшце, больш глыбокая і шырокая інтэграцыя літаратурнага і моўнага навучання;

– адпаведнае ўзроставым асаблівасцям вучняў вызначэнне зместу, метадаў і форм навучання і мастацка-эстэтычнага выхавання на ўсіх ступенях школы, сістэмна-канцэптуальнага падыходу да кожнай з гэтых ступеней, акрэсленне пэўных мэт і задач навучання ў кожным класе з адпаведным вызначэннем узроўню літаратурнай падрыхтаванасці, развітасці і выхаванасці;

– павелічэнне ўдзельнай вагі і ўзмацненне ролі пазакласнай і пазашкольнай работы ў працэсе літаратурнага і мастацка-эстэтычнага выхавання, распрацоўка праграмы азнаямлення школьнікаў з літаратурнымі і краязнаўча-літаратурнымі музеямі, карціннымі галерэямі, удзелу школьнікаў у літаратурных гуртках, вечарах, дыспутах, віктарынах і г.д.;

– ажыщяўленне дыферэнцыраванага падыходу да літаратурнай адукацыі і ў сувязі з гэтым вызначэнне мнагастайнасці яе форм, метадаў, прыёмаў з арыентацыяй на індывідуалізаваны (асабовы), творчы, ініцыятыўна-дзейны падыход да навучання, развіццё індывідуальных здольнасцей асобы, падрыхтоўка яе да самастойнага жыцця і працы ва ўмовах навукова-тэхнічнага і сацыяльна-эканамічнага прагрэсу;

– улік усіх адзначаных вышэй патрабаванняў у падрыхтоўцы і перападрыхтоўцы (удасканаленні) настаўнікаў літаратуры ва універсітэтах, педагагічных інстытутах і г.д.

Мэты і задачы літаратурнай адукацыі

Мэты і задачы літаратурнай адукацыі ўвогуле і на сучасным этапе развіцця нашага грамадства ў прыватнасці заключаюцца ў фарміраванні духоўна багатай асобы, зарыентаванай на агульначалавечыя, гуманістычныя каштоўнасці, у адаптацыі асобы да змен у жыцці, розных форм жыццядзейнасці грамадства, дзейснага і творчага ўдзелу ў гэтых працэсах.

Такая агульная ўстаноўка арыентуе літаратурнае навучанне на далучэнне вучняў да найвялікшых каштоўнасцей нацыянальнай і сусветнай літаратуры. Зыходзячы з агульнай мэты, школа павінна забяспечыць рэалізацыю канкрэтных задач: развіваць цікавасць навучэнцаў да мастацтва, патрэбу ў пастаянных кантактах не толькі з творами літаратуры, але і іншымі мастацтвамі, якая б заставалася дзейснай на працягу ўсяго жыцця. пастаянна падтрымлівалася ў працэсе негаварыўнай адукацыі і самаадукацыі. У задачы курса літаратуры ўваходзіць арганізацыя чытання мастацкіх твораў, набыццё ведаў і ўменняў, у тым ліку па тэорыі літаратуры, якія забяспечваюць успрыманне, глыбокае разуменне і засваенне літаратурных твораў, развіццё вобразнага мыслення, уключэнне вучняў у творчую самастойную дзейнасць, арыентаваную на развіццё і самарэалізацыю асобы, выхаванне інтэлектуальнай і эмацыянальнай чулівасці (рэфлексіі) на з’явы мастацтва, развіццё моўнай культуры.

Усе гэтыя задачы павінны быць рэалізаваны ў канкрэтнай сістэме агульных патрабаванняў да навучальна-выхаваўчага працэсу. У залежнасці ад узросту вучняў, іх развіцця яны канкрэтызуюцца для кожнага этапу літаратурнага навучання, захоўваючы пры гэтым сістэмнасць і пераемнасць літаратурнай адукацыі, адзінства навучання, выхавання і развіцця.

Ступень дасягнення мэтай літаратурнай адукацыі вымяраецца перш за ўсё адукаванасцю і выхаванасцю вучняў, іх здольнасцю свабодна набываць новыя веды і ўменне выкарыстоўваць іх у жыцці.

Важнейшымі паказчыкамі рэалізацыі мэтай і задач літаратурнай адукацыі з’яўляюцца:

– шырыня чытацкіх інтарэсаў, начытанасць школьнікаў; рознабаковасць, сістэмнасць і накіраванасць чытання;

– глыбіня засваення ідэйна-мастацкага зместу твораў, уменне самастойна

аналізаваць і ацэньваць іх значэнне;

- дастаткова высокі ўзровень тэарэтыка-гістарычных ведаў па літаратуры;
- якасць моўных уменняў і навыкаў.

Вырашэнне ўсіх мэтаў і задач, здольных забяспечыць рэфармаванне літаратурнай адукацыі, звязана ў канчатковым выніку з дыдактычнай і метадычнай рэалізацыяй іх у новых праграмах, метадычных дапаможніках і падручніках. Пры гэтым вельмі важная роля застаецца за настаўнікам, практычным арганізатарам навучальна-выхаваўчага працэсу, яго вопытам, падрыхтаванасцю, педагагічным майстэрствам.

Такім чынам, калі абагульніць сказанае, мэты і задачы літаратурнай адукацыі на сучасным этапе трэба бачыць у выхаванні чалавека з глыбокім гуманістычным і дэмакратычным светапоглядам, самастойным мысленнем, з развітым, высокакультурным пачуццём нацыянальнай і асабістай самапавагі, чалавека, чуйнага да сацыяльнага поліфанізму жыцця, разважлівага патрыёта, адданага інтэрнацыянальным, агульначалавечым ідэалам, асобы выразных творчых магчымасцей, здатнай успрыманне прыгажосці (эстэтычнае ўспрыманне) ператварыць у пажыццёвы стымул маральнага самаўзвышэння, інтэлектуальнага і духоўнага развіцця.

Прынцыпы літаратурнай адукацыі

Найважнейшая ўмова рэфармавання літаратурнай адукацыі ў школе – абнаўленне яе метадалогіі, удакладненне і нават глыбокае пераасэнсаванне прынцыпаў навучання. Маюцца на ўвазе не толькі шырока вядомыя ў педагогіцы прынцыпы даступнасці, сістэматычнасці, нагляднасці і г.д., а перш за ўсё тыя, што вызначаюць галоўную сутнасць і шляхі практычнай арганізацыі літаратурнага навучання як пэўнай не толькі педагагічнай, але і сацыяльна-культурнай з’явы. Гэта прынцып

- дэмакратызацыі і гуманізацыі,
- арыентацыі на агульначалавечыя і нацыянальныя духоўныя каштоўнасці,
- творчага характару навучання,
- дыферэнцыраванага і індывідуальна-асабовага падыходу да навучэнцаў,
- бесперапыннасці працэсу адукацыі і г.д.

Гуманізацыя і дэмакратызацыя выяўляюць новую якасць педагагічнага мыслення, азначаюць паварот навучання да чалавечага ў чалавеку, чалавечае вымярэнне ўсяго навучальна-выхаваўчага працэсу. У цэнтры ўвагі становіцца вучань як суб’ект, як асоба, якая самасцвярджае сябе ў розных формах дзейнасці.

Прыярытэтнасць агульначалавечага не толькі не прымяншае ролі народнага і нацыянальнага ў літаратурным навучанні, але і актуалізуе іх. Агульначалавечае існуе ў нацыянальным і праяўляе сябе праз нацыянальнае. Гуманізацыя літаратурнай адукацыі грунтуецца на адзінстве і ўзаемапрапранікненні народнага і агульначалавечага. Літаратура вывучаецца як арганічная частка нацыянальнай і агульначалавечай культуры. Праз

спасціжэнне народнага, нацыянальна-культурнага зместу літаратуры вучні далучаюцца да агульначалавечых каштоўнасцей.

Літаратура – мастацкая творчасць, і вывучэнне яе павінна быць творчым, задавальняць пазнавальную актыўнасць вучняў, уключаць іх у самастойную творчую дзейнасць. Прынцып творчага навучання дазваляе актуалізаваць формы і метады, інтэнсіфікаваць педагагічны працэс, зрабіць яго маральна-эстэтычна змястоўным і выніковым, ператварыць яго ў адзіную сістэму сумеснай творчай дзейнасці настаўніка і вучняў.

Эфектыўнасць вывучэння літаратуры залежыць ад таго, наколькі паслядоўна і мэтанакіравана праводзіцца прынцып адзінства навучання і выхавання, паколькі навучанне і выхаванне ў педагагічным працэсе ператвараюцца ў адзіную метадычную сістэму фарміравання чалавечых каштоўнасцей, інтарэсаў, патрэбнасцей, ідэалаў, стымулаў да дзейнасці.

Сувязь літаратурнага навучання з грамадскай практыкай мае і больш шырокае значэнне. Яна знаходзіць сваё развіццё ў прынцыпе пераемнасці і бесперапыннасці літаратурнай адукацыі, які забяспечвае яе адзінства ў розных тыпах школ, на ўсіх ступенях і ўзроўнях навучання, пачынаючы з дзіцячага сада, дзе ажыццяўляецца першапачатковае знаёмства з літаратурай, і канчаючы 12 класам сярэдняй школы. падрыхтоўкай перападрыхтоўкай настаўніка ў сярэдніх і вышэйшых навучальных установах. Агульная накіраванасць пераемнасці навучання рэалізуецца як адзіная сістэма, маючы на кожнай ступені і ў розных тыпах школ сваю асаблівасць, свой канкрэтны змест, свае метады, формы і сродкі.

Адзінства і цэласнасць літаратурнай адукацыі

З гуманізацыяй і дэмакратызацыяй звязаны істотныя змены ў самой структуры літаратурнай адукацыі. Набывае актуальнае значэнне яе цэласнасць, якая азначае арганічнае адзінства і ўзаемасувязь усіх параметраў навучальна-выхаваўчага працэсу: яго зместу, асноўных ступеняў, характару функцыянальных узаемасувязей, інтэграцыі і генералізацыі літаратурных ведаў, адукацыйных, выхаваўчых і развіццёвых функцый навучання.

Перш за ўсё паўстае пытанне аб суадносінах розных літаратур, якія вывучаюцца або будуць вывучацца ў школах Беларусі, у агульнай сістэме літаратурнага навучання, аб іх удзельнай вазе і месцы ў навучальна-выхаваўчым працэсе. Як сведчыць перадавы замежны вопыт, базавая літаратурная адукацыя заўсёды ўключае ў сябе, апрача твораў сваёй нацыянальнай літаратуры, і творы сусветнай класікі. Толькі такі падыход і дазваляе вучням па-сапраўднаму далучыцца да мастацкай культуры чалавецтва.

Такім чынам, паўстае задача распрацоўкі новага зместу курса літаратуры, які б задавальняў запатрабаванні нацыянальнай школы і грунтаваўся на цэласным адзінстве і ўзаемасувязі нацыянальных і агульначалавечых мастацкіх каштоўнасцей. Неабходна абгрунтаваць канкрэтныя шляхі і формы суадносін нацыянальнага і іншанацыянальнага літаратурнага матэрыялу на ўсіх ступенях

навучання, улічваючы своеасабліваць гэтага працэсу, яго характэрнасць і неадназначнасць на кожнай ступені.

Асабліва важна забяспечыць у гэтай цэласнасці прыярытэт беларускай літаратуры як карэннай першаасновы, падняць яе прэстыж ва ўсіх тыпах школ, у тым ліку і ў іншанацыянальных школах рэспублікі, па-сапраўднаму павысіць яе функцыянальна-інтэграцыйную ролю ў агульнай сістэме літаратурнай адукацыі.

Магчымасці вывучэння замежнага літаратурнага матэрыялу ў курсе роднай літаратуры надзвычай шырокія. Ён можа быць выкарыстаны пры вывучэнні манаграфічных і аглядных тэм, тэарэтыка-літаратурных паняццяў на ўроках і дадаткова на факультатывах, семінарах і розных іншых формах заняткаў. З'явы замежнай літаратуры могуць выступаць як фон да агульнага курса нацыянальнай літаратуры, або як невялікія самастойныя раздзелы, прысвечаныя тэкстуальнаму вывучэнню твораў ці творчасці асобных пісьменнікаў, або як факт кан-актных сувязей ці тыпалагічнай агульнасці.

Безумоўна, на розных ступенях навучання ўдзельная вага замежнага літаратурнага матэрыялу будзе неаднолькавай. На пачатковай ступені, дзе галоўнай мэтай з'яўляецца фарміраванне нацыянальнай этнакультурнай самасвядомасці вучняў, яго доля будзе абмежавана галоўным чынам невялікімі, даступнымі для школьнікаў найбольш выдатнымі творамі розных жанраў фальклору і літаратуры на агульначалавечую праблематыку.

У сярэдніх класах магчымасці вывучэння твораў замежнай літаратуры могуць быць значна пашырачы і ажыццёўлены на новым, больш мастацка-эстэтычным узроўні. Галоўная ўвага ў гэтых класах павінна быць скіравана на вывучэнне выдатных узораў роднай літаратуры і сусветнай класікі. На вышэйшай ступені, дзе літаратура вывучаецца на гістарычнай аснове, магчымасці параўнальнага падыходу яшчэ больш пашыраюцца і паглыбляюцца. Значна павялічваецца аб'ём ведаў па сусветнай літаратуры і выкарыстанне параўнальнай метадыкі. Тут у цэнтры ўвагі будзе перш за ўсё аналіз канкрэтных мастацкіх з'яў на аснове параўнальнага метаду. Для абагульнення і сістэматызацыі літаратурных сувязей могуць быць выкарыстаны самыя розныя формы параўнальнага вывучэння. Параўнанне можа рэалізавацца на аснове сістэмы генетычных сувязей, прамых і апасродкаваных кантактаў паміж пісьменнікамі. Прыкладам такіх аднатыпных з'яў могуць быць творчыя пераклічкі пісьменнікаў, творы-водгукі, блізкія сваёй тэматыкай, выяўленнем аўтарскіх пазіцый, сюжэтных аналогій, падобных сітуацый у лёсе герояў; таксама творы, звязаныя сваім зместам і формай з фальклорам.

Аднак асабліва важнае значэнне ў школьным выкладанні набывае параўнальна-тыпалагічны падыход да літаратурных з'яў, які дае магчымасць устанавіць асацыятыўныя сувязі беларускай літаратуры з зарубежнай на аснове гістарычнай агульнасці.

Творы замежнай класікі вывучаюцца ў курсе беларускай літаратуры ў

перакладзе на родную мову. Набываючы, дзякуючы перакладу, новае моўнае аблічча, яны становяцца часткай роднай нацыянальнай літаратуры і такім чынам асаблівасцямі сваёй моўнай формы набліжаны да духоўнага свету юнага чытача.

Трэба таксама ўлічваць і спецыфіку школьнага параўнальнага аналізу. У адрозненне ад параўнальнага літаратуразнаўчага аналізу ён заўсёды цесна звязаны з псіхалага-педагагічнымі патрабаваннямі да навучання з улікам і ацэнкай выхаваўчага і развіццёвага значэння літаратурнага матэрыялу, яго сувязі з жыццём народа, яго даступнасцю, сістэмнасцю, цэласнасцю.

Літаратура між іншых прадметаў

Пры параўнальна тыпалагічным падыходзе да вывучэння літаратуры на значна больш высокай ступені якасці вырашаецца і праблема ўнутрыпрадметных і міжпрадметных сувязей. Яе вырашэнне становіцца арганічнай неабходнасцю, важнейшай задачай выкладання прадмета, скіраванай на забеспячэнне сістэмнага яго вывучэння і засваення.

Структура літаратурнай адукацыі

Структура літаратурнага навучання грунтуецца на прынцыпе бесперапыннай адукацыі, якая пачынаецца з дашкольнага ўзросту і ахоплівае ўсё жыццё чалавека, уключаючы ў сябе: 1) дашкольны перыяд, 2) этап базавага школьнага навучання, куды ўваходзяць: а) пачатковая ступень (I-IV класы), б) сярэдняя ступень (V-VIII класы), в) старэйшая ступень (IX-X класы); 3) поўная сярэдняя адукацыя, якую атрымліваюць вучні XI-XII класаў агульнаадукацыйнай школы і гімназій, а таксама навучэнцы сярэдніх спецыяльных устаноў (ліцэў, педвучылішчаў, каледжаў); 4) вышэйшая адукацыя – ва універсітэтах, педінстытутах і іншых гуманітарных ВНУ; 5) перападрыхтоўка настаўнікаў і іншых працаўнікоў асветы і культуры, а таксама літаратурная самаадукацыя і самавыхаванне.

Метады, формы, тэхналогія літаратурнага навучання

Метады навучання ў сваёй сукупнасці павінны спрыяць праяўленню ўсіх функцый літаратуры – пазнавальнай, выхаваўчай, эстэтычнай, эўрыстычнай, камунікатыўнай, геданістычнай.

Агульным патрабаваннем для ўсіх метадаў з'яўляецца зарыентаванасць іх на эстэтычную сутнасць літаратуры, яе мастацкую спецыфіку. У вывучэнні літаратуры вельмі важнае значэнне мае пранікненне ў атмасферу твора, разуменне значэння дэталі, кампазіцыі, жанру. Усё гэта разам узятае і абумоўлівае ўздзеянне на чытача, на яго светаадчуванне, стымулюе яго духоўнае развіццё.

Умелае спалучэнне метадаў навучання з метадамі выхавання робіць гэты працэс яшчэ больш мэтанакіраваным і выніковым. Накапленне маральных, эстэтычных уражанняў, наступная іх сістэматызацыя і абагульненне, тэарэтычнае асэнсаванне ўзбагачаюць жыццёвы вопыт вучняў, уплываюць на іх каштоўнасныя арыентацыі.

Развіццё асобы пры вывучэнні літаратуры адбываецца ў двух асноўных напрамках: развіваюцца агульныя здольнасці вучня і спецыяльна мастацкія. Гэты працэс можа быць паспяховым пры ўмове творчай скіраванасці навучання, рэалізацыі спецыяльнай сістэмы творчых заданняў, дыферэцыраванага падыходу да навучання літаратуры.

Важнейшай умовай паспяховага навучання літаратуры з'яўляецца ўлік узроставых асаблівасцей вучняў, іх жыццёвага і чытацкага вопыту, агульнага і літаратурнага развіцця. Менавіта ад гэтых асаблівасцей залежыць выбар метадаў. Так, у сярэдніх класах мэтазгодна выкарыстоўваць тэхналогіі, якія больш забяспечваюць засваенне тэксту з улікам жанравых і стылявых асаблівасцей твора на эмацыянальна-вобразным узроўні, стымулююць работу творчай фантазіі і ўяўлення, маўленчую дзейнасць. Безумоўна, разам з гэтымі прыёмамі твор засвойваецца і з дапамогай літаратуразнаўчых падыходаў, але ўсё ж галоўны шлях яго спасціжэння падлеткамі сярэдніх класаў – чытанне, услухоўванне, «вчувствование» ў тэкст, яго каменціраванне на даступным узроўні, «перастварэнне» ў вуснай і пісьмовай форме, стымуляванне творчасці і сатворчасці з пісьменнікамі, г.зн. тыя спосабы і прыёмы, якімі карыстаецца літаратурная крытыка.

Вывучэнне літаратуры ў старэйшых класах прадугледжвае перавагу літаратуразнаўчых падыходаў, якія дазваляюць скарэкціраваць першапачатковае суб'ектыўна-асаблевае ўспрыняцце, на навуковай аснове асэнсаваць літаратурны твор у адзінстве зместу і формы, узяцця ад эмпірычнага ўзроўню да канцэптуальнага. Гэтаму спрыяюць прыёмы вывучэння гісторыі тэксту, выяўлення аўтарскай пазіцыі, даследаванне кампазіцыі, сістэмы вобразаў, дэталей, асаблівасцей мовы, вывучэнне чарнавых варыянтаў, асацыятыўных інтэрпрэтацый твораў і г.д. Пры гэтым актыўна выкарыстоўваюцца прыёмы, скіраваныя на развіццё мастацкіх здольнасцей старшакласнікаў.

Але які ё метадаў ні выкарыстоўваўся, галоўнае – зрабіць літаратурнае навучанне творчым працэсам: вучань эмацыянальна адгукаецца на “заклікі” твора, узнаўляе ў сваёй фантазіі карціны, дадумвае, суперажывае, абапіраючыся ў гэтай складанай рабоце на свой чытацкі і жыццёвы вопыт. Плённым у гэтым працэсе можа быць выкарыстанне эўрыстычнага метаду, звязанага з канцэпцыйнай аналізу, з такой яго накіраванасцю, калі аналіз становіцца актам пошукаў ісціны, выклікае інтэлектуальныя, маральныя, эстэтычныя эмоцыі вучняў. Гэта ўзнікае тады, калі вучні адкрываюць у творы сугучныя ім думкі, знаходзяць у ім значны для сябе сэнс, асацыяцыі з уласнымі жыццёвымі ўражанямі.

Даследчы метадаў -- наступны крок у развіцці самастойнага мыслення. Ён прадугледжвае вылучэнне тэмы, праблемы для самастойнага рашэння старшакласнікамі – аналіз пазাপраграмных твораў літаратуры і іншых відаў мастацтва, супастаўленне твораў аднаго або розных аўтараў па тэматыцы,

жанру, мастацкай своеасаблівасці, аналіз ілюстрацый, тэатральных пастановак, кінафільмаў, радыё- і тэлеперадач і г.д.

У працэсе пазнання творчасці пісьменніка або твора важная роля настаўніка, наяўнасці ў яго літаратуразнаўчай канцэпцыі асобнай тэмы або ўсяго курса, на аснове якой ствараецца метадычная канцэпцыя.

Галоўнай формай навучання літаратуры застаецца ўрок. Структура ўрокаў і іх форма абумоўліваюцца мэтавымі ўстаноўкамі, узростам вучняў, мастацкай своеасаблівасцю твора, этапам яго вывучэння. Лекцыя і гутарка, чытанне і абагульненне, аналіз і сачыненне, абарона рэферата і завочная экскурсія, канцэрт і літаратурная рэдакцыя, дыспут і работа з тэкстам – усе гэтыя формы засваення матэрыялу маюць сваю спецыфіку, якая праяўляецца ва ўнутранай логіцы разгортвання ўрока, і забяспечваюць такія яго якасці, як цэласнасць адукацыйная і навучальная, выхаваўчая і развіццёвая накіраванасць, праблемнасць, дзейны характар, дыялагічнасць.

Методыка факультатыўных заняткаў у сярэднім звяне накіроўваецца на абуджэнне і фарміраванне цікавасці, захопленасці мастацтвам, на выхаванне мастацкага густу і развіццё творчых магчымасцей, асабліва літаратурных. Тут выкарыстоўваюцца розныя віды чытання, праблемныя пытанні і заданні, міні-даследаванні, гульнівыя сітуацыі.

Эфектыўнасць літаратурнай адукацыі, эстэтычнага выхавання вучняў залежыць ад стварэння ў школе культуры кнігі, культу роднага слова. Сістэматычны выпуск літаратурных стэндаў, радыё- і наценных газет, бюлетэняў, часопісаў і альбомаў, падрыхтоўка тэматычных выставак, аглядаў сучаснай літаратуры, арганізацыя ранішнікаў, вечароў, віктарын, алімпіяд і свят – усё гэта спрыяе стварэнню ў школе атмасферы духоўнасці, павагі да кнігі, да мастацкага слова.

Пастаянна дзейныя формы работы (гурткі рознай тэматыкі, клубы, аб'яднанні, літаратурныя і краязнаўчыя музеі, літаратурныя гасцёўні, школьныя мастацкія галерэі) павінны быць максімальна выкарыстаны для ўмацавання сувязей школьнікаў з мастацтвам, развіцця іх інтарэсаў і схільнасцей.

Важную ролю ў далучэнні вучняў да мастацкай культуры адыгрывае афармленне школ, класаў, кабінетаў, холаў, калідораў. Куткі казак, храмы роднага слова, галерэі партрэтаў пісьменнікаў, этнаграфічныя музеі робяць школу вельмі інфарматыўнай, прыцягальнай для вучня.

Шматварыянтнасць і рознаўзроўненасць літаратурнай адукацыі

Адна з важнейшых умоў гуманізацыі школы – «распрыгоненне» настаўніка і вучня, прадастаўленне ім магчымасці самім рашаць, які ўхіл, якія варыянты і метады выкладання падыходзяць, нават самім складаць навучальныя праграмы. Адзіным іх арыенцірам павінна быць канцэпцыя літаратурнай адукацыі, гнуткая, падатная да змен мадэль стратэгіі, якая вызначаецца базавым навучальным планам і тыпавай праграмай.

Такім чынам, узнікае вострая патрэба ў дыферэнцыяцыі навучання,

прадстаўленні вучням магчымасці засваення літаратуры на розных узроўнях, адпаведна сваім здольнасцям, інтарэсам. Настаўнік павінен мець права на свабоду пошуку зместу, форм і метадаў выкладання, на карэкцыю праграмы з улікам умоў працы: забяспечанасці бібліятэкі літаратурай, накіраванасці інтарэсаў бацькоў, узроўню літаратурнай і псіхалагічнай падрыхтаванасці вучняў, іх схільнасцей. Ідэя шматварыянтнасці літаратурнай адукацыі можа рэалізоўвацца таксама і з улікам мясцовых культурных традыцый, рознасці школ па мове навучання (беларускай, рускай).

Рашэнне праблем дыферэнцыяцыі звязана з адкрыццём профільных класаў, класаў з паглыблвым вывучэннем літаратуры, стымуляваннем самаадукацыі, расшырэннем сеткі факультатываў, удасканаленнем пазакласнай і пазашкольнай работы па літаратуры. Мэтазгодна развіваць у рэспубліцы сетку школ гуманітарнага профілю, дзе навучанне літаратуры можа ісці на павышаным узроўні. У такіх школах і класах маглі б атрымліваць адукацыю будучыя гуманітары: настаўнікі, журналісты, бібліятэкары, перакладчыкі, работнікі культуры.

Гэта, у сваю чаргу, прадугледжвае стварэнне розных варыянтаў праграм, навучальных і метадычных даламожнікаў, наглядных сродкаў, сур'ёзныя змены ў прафесійнай падрыхтоўцы настаўнікаў.

У праграмах па літаратуры, падручніках неабходна вызначыць узроўні абавязковай (базавай) і павышанай падрыхтоўкі вучняў. Для базавага ўзроўню неабходна прадугледзець:

- уменне выразна чытаць літаратурныя творы: успрымаць іх на эмацыянальна-вобразным узроўні, узнаўляць намалёваныя пісьменнікам карціны, самастойна асэнсўваць і ацэньваць твор, зыходзячы са свайго чытацкага вопыту;

- веданне выдатных твораў нацыянальнай і сусветнай літаратуры, іх праблематыкі і мастацкіх, мастацкіх тыпаў, жанраў, выяўленчых асаблівасцей, месца ў гісторыі літаратурным працэсе;

- валоданне неабходным мінімумам звестак па тэорыі і гісторыі літаратуры і ўменне прымяняць іх пры аналізе і ацэнцы мастацкіх твораў;

- валоданне асноўнымі відамі маўленчай дзейнасці (слуханне, чытанне, маўленне, пісьмо).

Павышаны ўзровень у вывучэнні літаратуры асабліва плённы ў старэйшых класах, што адпавядае заканамернасцям развіцця асобы. Аднак гатоўнасць займацца літаратурай па павышаным узроўні павінна закладвацца ў сярэднім звяне. Тут ужо ажыццяўляецца ўнутрыкласная дыферэнцыяцыя: вучням прапануюць індывідуальныя і групавыя заданні, якія забяспечваюць авалоданне рознымі відамі чытання, прыёмамі работы над тэкстам, спосабамі маўленчай дзейнасці. Гэтая ж задача вырашаецца і на ўроках мовы.

Значная роля на гэтым этапе факультатываў, заняткі на якіх могуць мець праблемна-тэматычны, літаратурна-творчы, міжпрадметны (літаратура –

гісторыя – мастацтва – філасофія – этыка) характар або пашыраць веды па асноўным курсе. Галоўнае іх прызначэнне – развіць цікавасць да мастацтва, адкрыць шлях да творчага, даследчага пазнання мастацкіх з'яў, павысіць чытацкую культуру. Такое ж прызначэнне і літаратурных гурткоў, клубаў, музейна-краязнаучай работы.

На старэйшай ступені болей грунтоўная падрыхтоўка ажыццяўляецца ў класах з паглыбленым вывучэннем літаратуры, у прафіліраваных класах, гуманітарных, філалагічных (педагагічных), у спецыяльных сярэдніх навучальных установах (гімназіях, ліцэях і г.д.). Адметныя спецыфічныя аспекты праграм для гэтых класаў вызначаюцца тыпам школ.

Трэба мець на ўвазе, што павышаная адукацыя патрабуе ўзбагачэння ведаў не толькі па літаратуры, але і па псіхалогіі, гісторыі, мовазнаўству, мастацтвазнаўству, духоўнай культуры ўвогуле.

Праграмы павышанай літаратурнай адукацыі змяшчаюць больш шырокае, чым у асноўным курсе, кола твораў, арыентуюць на больш глыбокае вывучэнне творчасці пісьменніка, літаратурна-творчага працэсу. Школьнікі авалодваюць значным дыяпазнам агульнанавуковых і спецыяльных уменняў, развіваюць здольнасць да літаратурнай самаадукацыі. Методыка вывучэння літаратуры ў гэтых класах накіравана на актывізацыю ў вучняў самастойнасці, творчасці, даследчага падыходу.

Падрыхтоўка і перападрыхтоўка настаўнікаў. Навучальна-метадычнае забеспячэнне літаратурнай адукацыі

Перабудова літаратурнай адукацыі ў вельмі вялікай меры залежыць ад настаўніка, яго літаратуразнаўчай, педагагічнай, псіхалагічнай, метадычнай падрыхтаванасці, ад яго якасцей як чалавечай асобы. Патрабаванні часу – вяртанне да духоўнасці, творчасці, да чалавека-асобы – перш за ўсе адрасуюцца настаўніку, менавіта ад яго павінны зыходзіць актыўныя намаганні і ў кірунку гуманізацыі школы.

Каля трэці навучальнага часу траціцца на выкладанне грамадскіх дысцыплін, тым не менш будучы настаўнік не атрымлівае належнай падрыхтоўкі ў галіне гісторыі нацыянальнай грамадска-палітычнай і эстэтычнай думкі.

Не атрымлівае патрэбнай падрыхтоўкі настаўнік і ў галіне нацыянальнай і сусветнай мастацкай культуры. Можна з надзеяй глядзець на стварэнне факультэтаў, дзе філалагічная і культуралагічная падрыхтоўка студэнтаў будзе ісці разам. Такую падрыхтоўку павінны атрымліваць усе настаўнікі-філолагі ў адпаведнасці з галоўнай мастацка-гуманітарнай спецыфікай сваёй прафесіі, ужо не гаворачы аб тым, што ім жа, а не каму іншаму, прыйдзеца забяспечваць курс «Сусветнай мастацкай культуры» ў старэйшых класах, выкладанне роднай літаратуры ў кантэксце сусветнай.

Падрыхтоўка і перападрыхтоўка настаўніцкіх кадраў звязана непасрэдна з навучальна-метадычным забеспячэннем школы. Менавіта на кафедрах ВНУ і

ГУН у пераважнасці працуюць аўтары падручнікаў і метадычных дапаможнікаў для школы. І поспех справы забеспячэння школы дабраякаснымі дапаможнікамі залежыць не толькі ад навукова-тэарэтычнай падрыхтаванасці, але і ад добрага ведання школьнай практыкі, патрэб выкладання прадмета ў школе.

Факты сведчаць, што навучальныя кнігі па літаратуры нярэдка ствараюцца аўтарамі, якія такой усебаковай дасведчанасцю не валодаюць. Правілам павінна стаць: спецыялісты, якія бяруцца за напісанне навучальнай кнігі, абавязаны мець прадуманую канцэпцыю вывучэння прадмета ў дадзеным канкрэтным класе, дакладна ўсведамляць і змест, і методыку выкладання матэрыялу, пераемнасць навучання з папярэднімі і наступнымі класамі.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ЗАЦВЕРДЖАНА
Загад
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь
29.05.2009 № 675

КАНЦЭПЦЫЯ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА “БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА”

1. Уводзіны

Вучэбны прадмет “Беларуская літаратура” – адзін з прадметаў, з дапамогай якіх рэалізуецца галоўная мэта навучання і выхавання: фарміраванне гарманічнай асобы, інтэлектуальна развітой, здольнай усведамляць ролю маралі, этыкі ў асабістым і грамадскім жыцці, адчуваць і ацэньваць прыгожае, дасканала валодаць мовай. Спецыфіка літаратуры як прадмета навучання вызначаецца тым, што яна цесна звязана з іншымі формамі пазнання рэчаіснасці і чалавека (навукай, філасофіяй, рэлігіяй і інш.). Вялікае пазнавальнае і выхаваўчае значэнне мастацтва слова абумоўлена ў першую чаргу тым, што яно дае вучням разнастайныя веды і ўяўленні пра прыроду і месца ў ёй чалавека, жыццё грамадства, гістарычныя падзеі, лёс выдатных асоб. Дзякуючы змястоўным сувязям з гуманітарнымі і навуковымі дысцыплінамі, літаратура вучыць успрымаць і разумець з’явы, пераўвасобленыя ёю ў вобразы, адначасова ў планах агульначалавечым і нацыянальным, канкрэтна-гістарычным. Усё гэта ў літаратуры раскрываецца своеасабліва, праз мастацкую вобразнасць, экспрэсіўна, эмацыянальна. Як усякае мастацтва, літаратура вызначаецца поліфункцыянальнасцю: апроч пазнання жыцця, выконвае і камунікатыўную, эстэтычную, геданістычную функцыі.

У сістэме агульнай сярэдняй адукацыі беларуская літаратура належыць да сацыяльна-гуманітарнага цыкла прадметаў, які ўключае ў сябе яшчэ і прадметы “Руская літаратура”, “Беларуская мова”, “Руская мова”, “Замежная мова”, “Сусветная гісторыя. Гісторыя Беларусі”, “Грамадазнаўства”, “Музыка”, “Вяўленчае мастацтва”. З апошнімі двума вучэбнымі прадметамі беларускую літаратуру збліжае тое, што яна фарміруе эстэтычныя густы і ідэалы вучняў, задавальняе іх патрэбы ў эстэтычнай дзейнасці. Разам з тым мастацкае слова спалучае ў сабе пэўныя магчымасці жывапісу і музыкі, яно здатнае ствараць зрокавыя і слыхавыя вобразы. Беларуская літаратура далучае вучняў да духоўнага жыцця і культуры народа, выяўляе светаўспрыманне этнасу, яго ўяўленні пра рэчаіснасць, узаемаадносіны чалавека з прыродай, маральныя і эстэтычныя ідэалы, выпрацаваныя на працягу стагоддзяў.

Літаратура – крыніца чалавеказнаўства, грамадазнаўства. Літаратурна-мастацкія творы выступаюць дзейным сродкам спасціжэння прыроды, грамадскага жыцця ў яго разнастайных праявах, дыялектычных зменах, зрухах. Знаёмячыся з літаратурнымі героямі, іх лёсамі, унутраным светам, іх ідэаламі,

вучні праецыруюць пазнаае на сябе і такім чынам глыбей усведамляюць сваю індывідуальнасць; у іх фарміруюцца ўласныя адносіны да высокага і нікчэмнага, добрага і благога. Паступова ў іх складваецца разуменне вечнага і часовага ў чалавеку, сутнаснага і вызначальнага ў яго жыцці. Выразная аўтарская пазіцыя, увасобленая ў мастацкіх творах, аказвае на вучняў, што знаходзяцца ў працэсе пошуку асабістага “я”, выхаваўчае ўздзеянне. Біяграфіі пісьменнікаў і створаныя імі мастацкія тыпы пры пэўных умовах могуць стаць ідэалам ці антыідэалам, з улікам якіх вучні будуць канструяваць сваю мадэль асобы і імкнуцца рэалізаваць яе ў жыцці.

Літаратура развівае ўяўленне, фантазію чытача, яго творчыя магчымасці, з’яўляецца дзейным сродкам развіцця культуры асобы вучня, яго мастацка-эстэтычнага і маральнага выхавання. Дапамагаючы глыбей пазнаваць жыццё, літаратура адначасова спрыяе маральнаму, эмацыянальнаму і эстэтычнаму развіццю, духоўнаму самасцвярджэнню вучня як асобы, што адчувае сябе часткай прыроды, грамадства, здольная творча і актыўна рэалізоўваць сябе ў соцыуме. Пры пазнанні мастацкага твора надзвычай важную ролю адыгрываюць не толькі інтэлект і эмоцыі вучняў, але і іх уяўленні, густы, што плённа ўплывае на асэнсаванне матэрыялу пры вывучэнні прыродазнаўчых, фізіка-матэматычных прадметаў у агульнаадукацыйных установах.

Літаратура як від мастацтва здольная спасцігаць свет універсальна, усёабдымна, у самых розных яго вымярэннях: сучасным, гістарычным, перспектыўным, адлюстроўваючы жыццё свайго народа і жыццё народаў іншых краін. Пісьменнікі ствараюць мастацкі летапіс гісторыі сваёй радзімы, раскрываюць нацыянальны характары, адлюстроўваюць асаблівасці менталітэту беларусаў, народны побыт, лад жыцця, адносіны ў сям’і. Беларуская літаратура паказвае чалавека ў пэўным сацыяльна-культурным асяроддзі, уздымае важныя філасофскія, маральна-этычныя, экалагічныя і іншыя праблемы сучаснасці, мінулага, будучыні.

Народ Беларусі – гэта складовая частка агульначалавечай супольнасці, таму ў творах беларускіх пісьменнікаў выявіліся агульназначныя ідэалы і каштоўнасці. Далучэнне да іх мае выключна важнае значэнне, паколькі спрыяе гуманізацыі асобы, духоўна ўзбагачае яе. Арыентацыя на гуманістычныя і культурныя каштоўнасці, краіназнаўчы аспект пры вывучэнні літаратуры набываюць асаблівае значэнне ў наш час, калі кантакты паміж людзьмі розных дзяржаў сталі рэаліямі жыцця. Такім чынам, літаратура ў агульнаадукацыйнай установе – гэта прадмет, які адыгрывае культуратворчую і нацыятворчую функцыі, садзейнічае гуманітарызацыі мыслення.

Многае яднае беларускую літаратуру з літаратурай сусветнай, арганічнай часткай якой яна і з’яўляецца. Таму беларуская літаратура вывучаецца ў кантэксце сусветнага мастацкага слова. Рэалізацыя падобнага падыходу пераконвае вучняў у тым, што нацыянальнае прыгожае пісьменства – годны складнік агульначалавечай мастацкай культуры. Паралельна вывучаючы творы

беларускіх і замежных пісьменнікаў, вучні пераконваюцца ў тым, што людзей свету яднаюць агульныя праблемы, памкненні, радасці і трывогі, што за час свайго існавання чалавецтва выпрацавала агульныя духоўныя каштоўнасці. Вывучэнне рускай літаратуры, знаёмства з сусветна значнымі мастацкімі набыткамі падмацоўваюць гэтую выснову і спрыяюць фарміраванню глыбокага разумення вучнямі эстэтычнай вартасці з’яў мастацтва, грамадзянскіх перакананняў, гуманістычнага светапогляду вучняў, разумення таго, што яны – прадстаўнікі свайго народа і чалавецтва, захавальнікі набыткаў нацыянальнай і агульначалавечай культуры.

Нарэшце, літаратура як мастацтва слова з’яўляецца сродкам фарміравання і развіцця моўнай культуры, індывідуальнага самавыяўлення вучня праз слова, у слове. З дапамогай мастацкіх тэкстаў ён спазнае багацце лексікі, адметнасць марфалагічнага, сінтаксічнага складу беларускай моўны, яе мілагучнасць. Чытанне і вывучэнне літаратурных твораў развівае камунікатыўныя здольнасці вучня, узбагачае выяўленчыя, экспрэсіўныя магчымасці яго мовы, лексічны, фразеалагічны, слоўнікавы запас, фарміруе маўленчыя нормы, развівае маўленчую культуру, а праз яе і агульную культуру асобы.

Развіццё мастацтва слова неад’емнае ад гістарычнага развіцця чалавецтва. Невыпадкова мастацкую літаратуру называюць гісторыяй у вобразах. У працэсе навучання беларускай літаратуры на канкрэтных прыкладах можна выхаваць у вучняў пачуцці гонару за Радзіму, народ, адданасці роднаму краю, павагу да тых, хто змагаўся за яе свабоду, незалежнасць і росквіт.

Беларускія пісьменнікі раскрылі глыбокія, тонкія чалавечыя перажыванні, выявілі сябе таленавітымі псіколагамі, педагогамі. Чытаючы мастацкія творы, вучні адчуваюць боль іншых людзей, асэнсоўваючы жыццёвыя з’явы, падзеі, канфлікты і характары, яны выказваюць свае адносіны і меркаванні, сталаюць, духоўна ўзбагачаюцца, вучацца рабіць сумленны выбар.

Такім чынам, навучанне прадмету “Беларуская літаратура” ў агульнаадукацыйных установах павінна забяспечыць:

– фарміраванне ў вучняў сістэмы літаратурных (тэарэтыка-літаратурных і гісторыка-літаратурных) ведаў як кампанента гуманітарнага светаадчування і мыслення;

– развіццё чытацкіх і камунікатыўных уменняў – сродку самавыяўлення і самавыхавання, найпершай умовы для ўступлення ў сацыякультурны дыялог;

– выпрацоўку ўмення аналізу мастацкага тэксту ў аспекце творчай індывідуальнасці пісьменніка, што, у сваю чаргу, развівае ў вучняў здольнасць адчуваць сапраўднае мастацтва, выяўляць прыгожае і агіднае ў свядомасці і паводзінах чалавека, гарманічнае і стыхійнае ў прыродзе;

– разуменне вучнямі грамадскага значэння нацыянальнай літаратуры – складовай часткі агульначалавечай культуры і мастацтва, сродку раскрыцця духоўнага свету і гістарычнага лёсу народа, дасягнення ўзаемаразумення і ўстанаўлення кантактаў паміж людзьмі, цэласнага адчування свету;

– развіццё асобы вучняў: іх пачуццяў, мыслення, самасвядомасці, знешняй і ўнутранай (духоўнай) культуры, мастацка-эстэтычнага густу.

Навучанне літаратуры ў агульнаадукацыйных установах забяспечвае самавызначэнне і самарэалізацыю асобы ў сучасным зменлівым свеце. Беларуская літаратура – тое спалучальнае звяно, якое перадае ад папярэднікаў да сучаснікаў назапашаны на працягу стагоддзяў духоўны і эстэтычны вопыт. На аснове гэтага духоўнага вопыту разгортваецца выхаванне гарманічна развітой, цэласнай асобы, здольнай самараскрывацца, дастаткова поўна рэалізоўваць сябе ў грамадстве ў працэсе творчай дзейнасці.

Паказчыкамі якасці літаратурнай адукацыі з’яўляюцца наступныя: агульны культурны ўзровень вучня, яго эрудыцыя, начытанасць, асобнае засваенне зместу праграмага літаратурнага твора, характар, ступень самастойнасці, доказнасці эстэтычных меркаванняў вучня і ўзровень развіцця яго маўлення. Пад паняццем “начытанасць” разумеецца веданне вучнямі твораў беларускіх, замежных аўтараў, іх асноўных мастацка-стылявых асаблівасцей; уменне чытаць мастацкі і іншыя віды тэкстаў, карыстаючыся рознымі спосабамі і відамі чытання; уменне самастойна ставіць мэту чытання і выбіраць кнігу ў адпаведнасці з пастаўленай мэтай; уменне характарызаваць кнігу па такіх паказчыках, як назва, жанр, кампазіцыя і інш.; дастаткова высокі ўзровень культуры чытання. Асобнае засваенне зместу літаратурнага твора выяўляецца ва ўменні вучня выказаць уласнае эмацыянальна-эстэтычнае ўражанне ад прачытанага мастацкага твора, перадаць яго змест, увесці гэты твор у культуралагічны кантэкст, г. зн. ацаніць яго праз параўнанне са з’явамі жыцця, іншымі творамі літаратуры або сумежных мастацтваў. Характар эстэтычных меркаванняў і ацэнак сведчыць пра ўзровень развіцця культуры асобы. Пры разглядзе твора вучань карыстаецца тэарэтыка-літаратурнымі паняццямі і тэрмінамі, і настаўнік можа меркаваць, наколькі глыбока яны засвоены, ці актуалізуюцца яны ў працэсе спасціжэння і выяўлення эстэтычнай вартасці твора. Літаратура – сродак эстэтычнага асваення жыцця, таму недастаткова ведання, нават і зацікаўленага, вучнем толькі зместу твора. Важна высветліць, наколькі сугучныя эстэтычнае ўспрыманне і ўяўленні вучня аўтарскай канцэпцыі, ці поўна перадае ён разнастайнасць праблем, з’яў, што знайшлі ўвасабленне ў мастацкім творы, ці стаў прыцягальным для яго маральна-эстэтычны ідэал, свет думак і пачуццяў пісьменніка. Узровень развіцця маўлення – паказчык літаратурнай і маўленчай пісьменнасці вучня. Вучань павінен умець складаць розныя віды планаў, выкарыстоўваць розныя функцыянальна-сэнсавыя тыпы маўлення (апісанне, апавяданне, разважанне), дакладна адказваць на пытанні, самастойна разважаць, рабіць вусныя і пісьмовыя паведамленні, даклады, пераказы ці сачыненні на вольныя (па асабістых жыццёвых уражаннях) ці літаратурныя тэмы, водгукі на мастацкія творы, кнігі, спектаклі і інш. Найважнейшым паказчыкам развіцця маўлення, чытацкай эрудыцыі, эстэтычнага густу з’яўляецца творчая дзейнасць вучняў:

складанне загадак, казак, вершаў, напісанне невялікіх п'ес, эсэ і інш. Акрэсленыя паказчыкі на кожнай ступені літаратурнай адукацыі павінны карэкціравацца ў адпаведнасці з узростам вучняў.

Прапанаваная канцэпцыя мае на мэце даць уяўленне аб прынцыпах пабудовы зместу літаратурнай адукацыі, складзе і структуры вучэбнага прадмета, акрэсліць мэты навучання, паказаць асаблівасці прад'яўлення зместу літаратурнай адукацыі на ўзроўнях агульнай базавай і агульнай сярэдняй адукацыі. Канцэпттуальныя падыходы да навучання беларускай літаратуры – аснова для распрацоўкі адукацыйных стандартаў, вучэбных праграм, вучэбна-метадычных комплексаў.

2. Зыходныя метадалагічныя перадумовы і прынцыпы пабудовы зместу вучэбнага прадмета

Пабудова зместу літаратурнай адукацыі ў сучасных умовах ажыццяўляецца з пазіцый культурастваральнага, асобна арыентаванага падыходаў да навучання, на аснове прынцыпаў эмпатычнай педагогікі, педагогікі супрацоўніцтва настаўнікаў і вучняў. У якасці галоўных арыенціраў выбраны наступныя прынцыпы.

1. Арыентацыя на засваенне набыткаў нацыянальнай культуры ў адзінстве з агульначалавечымі каштоўнасцямі.

Беларуская літаратура належыць да ліку прадметаў, якія традыцыйна вывучаюцца ў школах Беларусі (пачынаючы з 20-х гг. ХХ ст.). Менавіта нацыянальнае мастацкае слова сфарміраванае на засваенне асноў беларускай культуры, яе вытокаў, этапаў станаўлення. Таму нацыянальным мастацкім набыткам (у першую чаргу творам класікі) у курсе літаратуры ў агульнаадукацыйнай установе належыць галоўнае месца. Творы замежнай класікі пры гэтым разглядаюцца перад усім у суадносінах з беларускай літаратурай, гэта дае магчымасць вучням успрыняць нацыянальнае прыгожае пісьменства часткай арыгінальнай і самабытнай – сусветнай літаратуры.

2. Фундаментальнасць.

Прынцып фундаментальнасці ў літаратурнай адукацыі разглядаецца як грунтоўнае авалодванне сістэмай літаратурных ведаў, уменняў і навыкаў, сфарміраванасць чытацкай і камунікатыўнай культуры асобы. Беларуская літаратура як адзін з відаў мастацкага мадэліравання рэчаіснасці мае вялікае значэнне для набыцця вучнямі ведаў у іншых галінах, для авалодвання універсальнымі спосабамі дзейнасці, выпрацоўкі ўменняў аналізу і інтэрпрэтацыі разнастайных фактаў і з'яў. Курс беларускай літаратуры скіраваны на развіццё праблемнага, крытычнага ўспрымання з'яў рэчаіснасці, садзейнічае фарміраванню сістэмы гуманістычных, маральна-этычных поглядаў і арыентацый асобы вучня.

3. Практычная накіраванасць.

Навучанне беларускай літаратуры ў агульнаадукацыйнай установе скіравана на выхаванне асобы і яе сацыялізацыю ў грамадстве. Таму для

вывучэння прапануюцца мастацкія творы, што ў найбольшай ступені адпавядаюць патрэбам і інтарэсам як вучняў, так і грамадства, адлюстроўваюць тыповыя канфлікты і сітуацыі, выклікаюць у іх роздум “пра час і пра сябе”. Менавіта ў працэсе аналізу мастацкага твора раскрываецца асабістае “я” вучня.

Прынцып практычнай скіраванасці ў канструяванні зместу літаратурнай адукацыі вымагае надання важнага значэння развіццю не толькі вуснага і пісьмовага маўлення, але і камунікатыўнай культуры вучняў. Эфектыўнае вырашэнне гэтай праблемы спрыяе павышэнню агульнакультурнага ўзроўню вучняў.

4. Гуманітарызацыя і гуманізацыя навучання.

Гуманітарызацыя скіроўвае настаўніка і вучня да ўспрымання цэласнай карціны свету і чалавека ў ім, да “ачалавечвання” ведаў, што ў выніку павінна прывесці да фарміравання гуманістычнага светаадчування, маральнай адказнасці чалавека за сябе, грамадства, прыроду. Беларуская літаратура як адзін з вядучых вучэбных прадметаў сацыяльна-гуманітарнага цыкла – надзейны сродак увядзення вучня ў культуру як сістэмнае цэлае, бо менавіта яна спалучае ў сабе элементы культуры мастацкай, культуры мыслення, дзейнасці і ўзаемаадносінаў, культуры выяўлення думак і пачуццяў у слове (або філалагічнай культуры) і, нарэшце, уплывае на фарміраванне светапогляду асобы. У працэсе вывучэння беларускай літаратуры вучні набываюць этыка-філасофскія, сацыяльна-гістарычныя і эстэтыка-культурныя веды.

5. Завершанасць літаратурнай адукацыі.

Літаратурная адукацыя ў агульнаадукацыйных установах у выніку павінна даць вучням цэласнае ўяўленне пра беларускую літаратуру, яе ідэйна-мастацкае багацце, сфарміраваць сістэму ведаў, уменняў, каштоўнасных арыентацый, вопыт эмацыянальнай і творчай дзейнасці. Пасля заканчэння агульнаадукацыйнай установы не кожны з выпускнікоў будзе мець магчымасць пашыраць свае веды пра беларускую літаратуру, таму літаратурнае навучанне ў агульнаадукацыйных установах павінна мець завершаны характар.

6. Рэгіяналізацыя літаратурнай адукацыі.

Сучасныя рэгіёны Беларусі вызначаюцца паводле дзялення краіны на вобласці. Варта мець на ўвазе, што гэты падзел не заўсёды супадае з прыродна-гістарычнымі зонамі Беларусі. Для выхавання патрыятычных пачуццяў вельмі важна, каб у працэсе вывучэння беларускай літаратуры вучань пераканаўся, што і яго родны кут ці край (пэўныя мясціны, горад і інш.) натхняў пісьменнікаў, што яго землякі ўнеслі пэўны ўклад у развіццё беларускага мастацтва слова. Вельмі важнай паўстае неабходнасць актыўнага развіцця мясцовага краязнаўства, што дапаўняла б звесткі, атрыманыя вучнямі на ўроках беларускай літаратуры. Вырашэнню гэтай праблемы спрыялі б факультатыўныя курсы літаратурна-краязнаўчай скіраванасці, падрыхтаваныя знаўцамі роднага краю, настаўнікамі, навукоўцамі.

3. Дыдактычныя асновы, прынцыпы і крытэрыі адбору ў канструяванні зместу літаратурнай адукацыі

Пры адборы вучэбнага матэрыялу, вызначэнні метадаў і прыёмаў арганізацыі дзейнасці вучняў галоўную ролю адыгрываюць наступныя метадычныя і літаратурнаўчыя прынцыпы.

1. *Прынцып уліку ўзроставых і псіхалагічных асаблівасцей успрымання вучнямі мастацкага тэксту.*

Гэты прынцып абумоўлівае адбор і прэзентацыю мастацкіх тэкстаў з улікам узростава-псіхалагічных асаблівасцей вучняў на розных ступенях навучання літаратуры. Неабходна ўлічваць інтэлектуальна-пазнавальныя магчымасці вучняў, іх здольнасць да рэпрадуктыўнай дзейнасці, засваення аб'ёму інфармацыі.

2. *Прынцып адпаведнасці задачам выхавання і развіцця асобы вучня.*

Беларуская літаратура садзейнічае фарміраванню сьветапогляду вучня як цэласнай сістэмы ўяўленняў пра чалавека, прыроду, навакольнае жыццё. Спецыфіка літаратурнай адукацыі абумоўлена педагогічнай накіраванасцю навучання ў агульнаадукацыйнай установе. Змест курса беларускай літаратуры дазваляе ў розных аспектах станоўча ўздзейнічаць на асобу вучня, дае ўдзячны матэрыял для фарміравання трывалых маральна-этычных асноў, выхавання грамадзянскасці, патрыятызму, адданасці агульначалавечым ідэалам.

3. *Прынцып эстэтычнага падыходу да аналізу і ацэнкі мастацкага твора.*

Адна з задач навучання беларускай літаратуры – далучэнне школьнікаў да мастацтва слова праз эстэтычнае ўспрыманне літаратурнага твора. Мастацкая творчасць выклікае эмацыянальныя перажыванні, прыносіць асалоду, фарміруе эстэтычны густ, уяўленні пра прыгажосць жыцця і інш. Разгляд літаратурнага твора вымагае эстэтычнага падыходу, г. зн. яго аналізу і ацэнкі з пазіцыі мастацкай цэласнасці, вобразна-выяўленчай арыгінальнасці, ведання асноўных эстэтычных катэгорый і тэрмінаў (прыгожае – агіднае, узнёслае – нізкае, трагічнае – камічнае). Фарміраванне і развіццё эстэтычнай культуры – важны складнік літаратурнай адукацыі.

4. *Прынцып адзінства зместу і формы, часткі і цэлага ў спасціжэнні мастацкага твора чытачом.*

У курсе беларускай літаратуры асноўнае месца адведзена вывучэнню мастацкіх твораў. У працэсе аналізу разглядаюцца ўнутраныя (мастацкі сэнс, характары, абставіны і інш.) і знешнія (арганізацыя тэксту, асаблівасці мовы і інш.) кампаненты твора. Задача настаўніка заключаецца ў тым, каб вучань авалодаў уменнем характарызаваць твор цэласна, у адзінстве яго зместу і формы.

Азначаны прынцып не можа рэалізавацца без азнаямлення вучняў з тэарэтычнымі паняццямі. Без іх ведання нельга вырашыць адну з найважнейшых мэтаў навучання літаратуры – выхаванне культуры чытання.

Засваенне тэарэтычных паняццяў ажыццяўляецца з улікам мастацкай прыроды твора. У такім выпадку тэарэтычнае паняцце стане своеасаблівым інструментам пазнання твора, літаратурнай з’явы, і вучні ўсвядомяць практычную неабходнасць яго ведання. Увядзенне тэарэтыка-літаратурнага матэрыялу ў змест літаратурнай адукацыі павінна адбывацца ў адпаведнасці з прынцыпамі даступнасці, паслядоўнасці і пераемнасці.

5. Прынцып гістарычнага падыходу ў асэнсаванні твораў і з’яў літаратуры і мастацтва.

Гісторыка-храналагічны прынцып выступае галоўным у пабудове зместу адукацыі ў курсах беларускай літаратуры IX–XI класаў. Азначаны прынцып рэалізуецца ў працэсе знаёмства з творамі, фарміравання ўяўленняў пра заканамернасці і найважнейшыя асаблівасці гісторыі развіцця мастацтва слова. Вучні павінны атрымаць агульнае ўяўленне пра развіццё беларускай літаратуры, яе ідэйна-эстэтычную вартасць, каб у іх сямомасці беларускае і замежнае мастацтва ўяўлялася не проста сумай твораў, а цэласным працэсам.

6. Прынцып міжпрадметных сувязей.

Беларуская літаратура разам з іншымі прадметамі сацыяльна-гуманітарнага цыкла (“Руская літаратура”, “Беларуская мова”, “Руская мова”, “Замежная мова”, “Сусветная гісторыя. Гісторыя Беларусі”, “Грамадазнаўства”, “Музыка”, “Вьяўленчае мастацтва”) утварае аснову культурацэнтрычнай сістэмы адукацыі. Міжпрадметныя сувязі актуалізуюцца на ўсіх этапах навучання, іх рэалізацыя ў адукацыйным працэсе ўзбагачае дыялог літаратуры з іншымі відамі мастацтва (жывапіс, музыка, фотамастацтва, кіно, тэатр і інш.), эфектыўна ўздзейнічае на маральна-этычнае, інтэлектуальнае, эмацыянальнае, эстэтычнае развіццё асобы.

7. Прынцып пастаяйнай увагі да мовы ў яе эстэтычнай і камунікатыўнай функцыях.

Беларуская літаратура як вучэбны прадмет істотна ўплывае на агульную гуманітарна-філалягічную падрыхтаванасць вучня, яго камунікатыўную кампетэнцыю. Пастаянная праца па развіцці маўлення спрыяе засваенню вучнямі багацця беларускай мовы, яе літаратурных нормаў, навыкаў вуснага выказвання, разважання, дыялогу, у выніку ўсё гэта фарміруе культуру мыслення і камунікатыўную культуру асобы.

4. Мэты вучэбнага прадмета

Карыстаючыся універсальным сродкам уздзеяння на чалавека – словам, літаратура здольная цэласна, сістэмна ўплываць на інтэлект, пачуцці, волю, фарміраваць светабачанне і светаразуменне, агульную культуру кожнага, хто судакранецца з яе багаццямі.

З улікам падобных уласцівасцей літаратуры вызначаюцца мэты і задачы літаратурнай адукацыі ўвогуле і на кожным этапе навучання ў прыватнасці.

Мэты і задачы літаратурнай адукацыі на сучасным этапе павінны быць скіраваныя на выхаванне чалавека з глыбокім гуманістычным і дэмакратычным

светапоглядам, самастойным мысленнем, з развітым пачуццём нацыянальнай і асабістай самапавагі, чалавека, чуйнага да сацыяльнага поліфанізму жыцця, патрыёта, адданага агульначалавечым ідэалам, асобы з выразна выяўленымі творчымі схільнасцямі, здольнай успрыманне прыгожага выкарыстаць для выпрацоўкі стымулу маральнага самаўзвышэння, інтэлектуальнага і духоўнага развіцця.

Такая агульная ўстаноўка рэалізуецца ў сістэме канкрэтных патрабаванняў да вынікаў літаратурнага навучання:

- дастаткова шырокае знаёмства з нацыянальнай літаратурнай спадчынай, а таксама з асобнымі (класічнымі, узорнымі) творамі сусветнай літаратуры;

- начытанасць, устойлівая цікавасць да чытання, рознабаковасць, сістэмнасць, свядомая скіраванасць чытацкіх інтарэсаў;

- глыбіня засваення ідэйна-мастацкага зместу праграмных літаратурных твораў, уменне самастойна аналізаваць тэкст і ацэньваць яго ідэйна-эстэтычную каштоўнасць;

- валоданне тэрэтыка-літаратурнымі паняццямі і здольнасць прымяняць іх у працэсе аналізу і ацэнкі мастацкіх твораў;

- веданне спецыфічных асаблівасцей літаратуры ў параўнанні з асаблівасцямі іншых відаў мастацтва;

- знаёмства з асноўнымі эстэтычнымі катэгорыямі (прыгожае, узвышанае, гераічнае, трагічнае, камічнае, агіднае і інш.) і здольнасць ацэньваць з іх дапамогай творы літаратуры і сумежных відаў мастацтва;

- зарыентаванасць вучня ў гістарычным развіцці літаратуры і мастацтва: веданне асноўных этапаў (эпох, перыядаў), ідэйных і мастацкіх напрамкаў і інш.;

- здольнасць выяўляць у творах літаратуры чалавеказнаўчы змест, пытанні філасофскага, псіхалагічнага, маральна-этычнага, эстэтычнага характару, выказваць уласныя адносіны да адлюстраваных у літаратуры розных грамадскіх з'яў, супярэчнасцей, канфліктаў, да такіх агульначалавечых каштоўнасцей, як любоў да Радзімы, павага да свайго народа і іншых народаў, гонар, сумленне, абавязак і іншыя ідэйныя, маральныя, эстэтычныя арыенціры;

- развітасць творчых здольнасцей і ўменняў, неабходных для самавыяўлення і самаўдасканалвання асобы;

- валоданне мовай, маўленчымі ўменнямі і навыкамі як умова і сродак самапазнання і самавыяўлення.

У залежнасці ад узросту вучняў і ступені навучання гэтыя патрабаванні канкрэтызуюцца, пры гэтым захоўваецца пераемнасць, сістэмнасць, не парушаецца адзінства літаратурнай адукацыі. Усе акрэсленыя прынцыпы функцыянуюць на кожнай ступені адукацыі.

5. Агульная характарыстыка і асаблівасці пабудовы зместу літаратурнай адукацыі па ступенях навучання

Адна з найважнейшых асаблівасцей літаратурнай адукацыі – гэта яе пашыранасць на ўвесь час знаходжання дзіцяці, затым падлетка, юнака ў агульнаадукацыйнай установе. Таму надзвычай істотным у літаратурнай адукацыі з’яўляецца дакладнае вызначэнне ўзроставых асаблівасцей фарміравання асобы вучня і адпаведная “прывязка” гэтага працэсу да этапаў навучання літаратуры.

Вызначаюцца наступныя ступені літаратурнай адукацыі ў агульнаадукацыйных установах, кожная з якіх мае свае асаблівасці:

- I ступень (I–IV класы);
- II ступень (V–IX класы);
- III ступень (X–XI класы).

Беларуская літаратура ў агульнаадукацыйных установах з V класа выступае як самастойны вучэбны прадмет, які паслядоўна і сістэматычна далучае вучня да мастацтва слова. Літаратура – сродак эстэтычнага асваення (вымярэння), асэнсавання жыцця, яго нормаў і каштоўнасцей. Яна дапамагае чытачу ўступаць у дыялог з пісьменнікам, аўтарамі іншых твораў мастацтва, з культурай у самым шырокім сэнсе слова. Беларуская літаратура – прадмет, каштоўны для вучня не толькі сваімі ідэямі, але і тым асобасным сэнсам, які маюць для вучня сюжэт літаратурнага твора, яго мастацкія вобразы, адносіны аўтара да падзей і герояў, факты з жыцця і творчасці пісьменніка, стаўленне яго да жыцця і свету. Беларуская літаратура – адзін з найбольш даступных сродкаў спасціжэння духоўнага развіцця грамадства, яна з’яўляецца каштоўнасцю, неабходнай самой асобе для яе культурнага сталення. Мяняецца погляд настаўніка на ролю вучня ў працэсе літаратурнай адукацыі: з аб’екта навучання, калі тэма, праблема, ідэя, аўтарская пазіцыя разглядаюцца на ўроках як нешта знешняе, чужое, ён ператвараецца ў суб’ект, калі істотнымі становяцца асобныя ўяўленні і веды вучня: “я і мае адносіны да героя”, “мой погляд на праблему”, “маё разуменне ідэі”, “мая пазіцыя і пазіцыя аўтара” і інш. Настаўнік пры такім падыходзе выступае як пасрэднік паміж літаратурным твораў і вучнем і не лічыць для сябе магчымым прымаць рашэнні за вучня. У той жа час беларуская літаратура з’яўляецца сродкам маральнага выхавання патрэбнай грамадству асобы – з багатым духоўным светам, гуманістычным поглядам на рэчаіснасць, далучанай да культуры беларусаў і іншых народаў свету, з жывым крытычным мысленнем, выразна сфарміраванымі жыццёвымі інтарэсамі і каштоўнасцямі.

Мэта літаратурнай адукацыі ў агульнаадукацыйнай установе заключаецца ў далучэнні вучня да беларускай літаратуры як падручніка жыцця, мастацтва слова, крыніцы духоўнага і культурнага багацця. Навучанне літаратуры павінна дапамагчы вучню адчуць разнастайнасць свету, адкрыць таямніцы пісьменніцкага майстэрства, набыць вопыт маўленчай і творчай дзейнасці,

авалодаць культурай чытання, выхаваць у сабе пачуццё павагі і любові да мастацкай кнігі, а праз яго – да жыцця ў цэлым, да клопатаў пра прыроду, лёс Зямлі.

У залежнасці ад ступені літаратурнай адукацыі вызначаецца і адпаведны яе змест. Вучні IX класа атрымліваюць агульнае ўяўленне пра развіццё літаратуры ад старажытнасці да першай трэці XX стагоддзя; у іх фарміруецца першаснае ўяўленне пра гісторыка-літаратурны працэс, яго перыяды. Асэнсаванне этапаў развіцця нацыянальнай і сусветнай літаратуры дае магчымасць адчуць жанрава-тэматычную адметнасць роднай літаратуры, яе самабытнасць.

Курс беларускай літаратуры IX класа арганічна звязаны з папярэднім этапам навучання. У V–VIII класах прадугледжваецца вывучэнне асобных, даступных вучням твораў беларускай і замежнай літаратуры, чытанне і аналіз якіх – асноўны накірунак усіх урокаў літаратуры. Вучні ўдасканалюць тэхніку чытання. Іх “узаемаадносіны” з кнігай робяцца усё больш свабоднымі, яны пачынаюць усведамляць неабходнасць і карыснасць самастойнага ўспрымання твораў розных жанраў, у тым ліку даволі вялікіх па аб’ёме. Гэты перыяд вельмі спрыяльны для выхавання ў дзяцей патрэбы ў чытанні, фарміравання ў іх звычкі рэгулярна звяртацца да мастацкай літаратуры як крыніцы пазнання свету і саміх сябе.

Пры вывучэнні твораў у V–VIII класах важна абапірацца на такую адметнасць падлеткавага ўзросту, як цікавасць вучняў да падзей і лёсаў герояў. Асэнсаванне падлеткамі цікавых сітуацый, канфліктаў, матываў паводзін герояў, іх характараў дае вобразнае ўяўленне пра жыццё людзей, іх узаемаадносіны. У час абмеркавання твора ўзбагачаецца мова вучняў, у іх фарміруецца ўменне выказаць свае адносінны да прачытанага, даваць адносна аб’ектыўную ацэнку зместу і формы твораў.

Падлеткі – надзвычай эмацыянальныя чытачы, з развітой фантазіяй, багатым уяўленнем, яны заўсёды суперажываюць героям, параўноўваюць іх паводзіны са сваімі ўласнымі. Вучні здольныя да сатворчасці з аўтарам: дамысліць сюжэт, дамаляваць карціны і г. д. Мастацкі свет твора і свет чытача-падлетка нібыта перакрываюцца: твор часта робіцца для чытача асобна значымым. Толькі пры ўліку адзначанай акалічнасці можна разлічваць на дасягненне маральнага і эстэтычнага ўздзеяння літаратуры на вучня.

Пры навучанні беларускай літаратуры ў V–VIII класах вырашаюцца наступныя задачы:

- удасканаленне навыкаў чытання;
- развіццё цікавасці да чытання мастацкай літаратуры;
- выпрацоўка адчування адметнасці літаратуры як мастацтва слова, яе сувязі з іншымі відамі мастацтва (жывапісам, музыкай, тэатрам);
- фарміраванне навыкаў эмацыянальна-вобразнага ўспрымання літаратурнага твора;

– фарміраванне ў вучняў умення адрозніваць роды і жанры твораў, вызначаць асобныя кампаненты твора, іх узаемасувязь і функцыянальнае значэнне;

– развіццё вобразнага і аналітычнага мыслення, творчага ўяўлення, чытацкай культуры, патрэбы ў самастойным чытанні мастацкага твора;

– развіццё вуснага і пісьмовага маўлення вучняў.

З мэтай пашырэння чытацкага вопыту, абуджэння цікавасці і любові да мастацкай кнігі ў вучэбных праграмах для V–VIII класаў прапануюцца тры спісы літаратурных твораў:

- 1) для чытання і вывучэння;
- 2) для чытання і абмеркавання;
- 3) для пазакласнага чытання.

У першы спіс уключаны абавязковы мінімум твораў, вывучэнне якіх праходзіць усе тры этапы (першаснае ўспрыманне, аналіз, абагульненне) і суправаджаецца вуснымі і пісьмовымі заданнямі для вучняў, творчымі работамі, фарміраваннем чытацкіх і маўленчых уменняў.

Творы, прапанаваныя ў другім спісе, падрабязна не разглядаюцца, а абмяркоўваюцца ў час гутаркі, дыспуту. Прадметам абмеркавання можа быць праблема, герой, адметнасці кампазіцыі ці сюжэта. Будзе да месца размова пра экранізацыю, тэатральную ці тэлепастаноўку, музычную інтэрпрэтацыю твораў.

Трэці спіс прапаноўвае творы для самастойнага чытання, індывідуальнай работы з вучнямі, пазакласных мерапрыемстваў (конкурсы чытальнікаў, літаратурныя віктарыны, канферэнцыі і да т. п.).

Творы з другога і трэцяга спісаў узаемазамяняльныя, сюды могуць далучацца і іншыя тэксты на выбар настаўніка або вучняў.

Напрыканцы VIII класа вучні павінны в е д а ц ь:

- аўтараў, назвы і змест вывучаных і самастойна прачытаных твораў;
- герояў вывучаных твораў і асаблівасці іх характару; учынкi і ўзаемаадносіны персанажаў;
- асаблівасці паэтычных і празаічных твораў;
- асаблівасці публіцыстычных і навуковых тэкстаў і іх адрозненне ад мастацкіх твораў;
- роды літаратуры (эпічны, лірычны, драматычны), іх асноўныя жанры і мастацкія асаблівасці;
- вобразна-выяўленчыя сродкі;
- асноўныя тэарэтычныя паняцці;
- творы, прапанаваныя для завучвання на памяць.

Вучні павінны ў м е ц ь:

- выразна, у патрэбным тэмпе чытаць уголас літаратурныя творы, навукова-папулярныя і публіцыстычныя тэксты;
- узнаўляць мастацкія карціны, створаныя пісьменнікам;
- вызначаць тэму, ідэю, праблематыку твора;

- выяўляць аўтарскую пазіцыю ў творы;
- вылучаць у літаратурных творах і вучэбных артыкулах лагічна закончаныя часткі;
- складаць план невялікага апавядальнага твора ці ўрыўка з яго, план характарыстыкі героя мастацкага твора;
- сцісла, выбарачна, падрабязна або творча пераказваць невялікі апавядальны твор ці ўрывак з яго, захоўваючы лагічную паслядоўнасць і прычынна-выніковую сувязь;
- вылучаць эпізоды або дэталі, важныя для характарыстыкі дзейных асоб, устанаўліваць прычынна-выніковую сувязь паміж падзеямі і паводзінамі герояў;
- характарызаваць героя літаратурнага твора па яго ўчынках, паводзінах, перажываннях, на падставе створанага аўтарам партрэта, у святле пастаўленага настаўнікам праблемнага пытання;
- параўноўваць двух герояў аднаго твора;
- рыхтаваць тэзісы вуснага выказвання пра твор ці пра свае адносіны да адлюстраванага ў творы;
- вызначаць сюжэтныя і кампазіцыйныя асаблівасці твора;
- знаходзіць выяўленчыя сродкі мовы (эпітэт, параўнанне, метафару, увасабленне) і тлумачыць іх мастацкую ролю ў тэксце;
- рыхтаваць вусныя і пісьмовыя вынішні з элементамі апавядання, апісання і сачыненні-разважанні (разгорнуты адказ, адказ на пытанне і паведамленне пра героя, апісанне сваіх жыццёвых уражанняў, роздумаў аб розных з’явах жыцця);
- даваць вусны водгук на самастойна прачытаны літаратурны твор і на творы іншых відаў мастацтва, выказваючы свае адносіны да герояў і падзей.

У аснову пабудовы зместу навучання ў IX класе пакладзены гісторыка-храналагічны прынцып. Вучні IX класа, як ужо адзначалася, павінны атрымаць уяўленне пра развіццё беларускай літаратуры ад старажытнасці да першай трэці XX стагоддзя. Адначасова гэта звязно літаратурнай адукацыі выступае як пераходнае да заключнага этапу навучання літаратуры.

У IX класе метадыка навучання прадмету ў значнай меры захоўвае асаблівасці метадыкі навучання літаратуры ў папярэдніх класах (канцэнтрацыя асноўнай увагі на мастацкім творы) і, разам з тым, паступова ўзбагачаецца новымі спосабамі і падыходамі (разгляд твора ў сувязі з даступнай для вучняў характарыстыкай часу, з якім тэкст звязаны сваімі ідэйна-мастацкімі асаблівасцямі, з біяграфічнымі звесткамі пра пісьменніка). З’явы гісторыі літаратуры ў IX класе раскрываюцца пераважна на прыкладзе канкрэтнага мастацкага твора або некалькіх асобных твораў пісьменніка. Гэта дазваляе ўлічваць інтарэсы і ўзроставыя магчымасці вучняў, выконваць наступныя дыдактычныя і выхаваўчыя задачы:

- далучаць вучняў да багаццяў айчыннай і сусветнай літаратуры;

– фарміраваць у вучняў уяўленне пра развіццё літаратуры ў гістарычным часе і яе грамадскае значэнне;

– развіваць уяўленне вучняў аб багацці зместу і формы мастацкіх твораў, аб адметнасці стылю і творчай манеры пісьменнікаў;

– развіваць літаратурна-крытычнае мысленне, творчыя здольнасці, камунікатыўную культуру вучняў;

– фарміраваць маральна-эстэтычныя погляды вучняў, развіваць іх лагічнае мысленне, уменне фармуляваць і аргументаваць сваю ацэнку герояў і падзей.

Беларуская літаратура, застаючыся галоўным прадметам вывучэння, паўстае перад вучнямі ў элементах дыялектычнага ўзаемадзеяння з літаратурай народаў свету. Гэтым закладваецца падмурак разумення вучнямі агульных заканамернасцей і асноўных этапаў беларускага і сусветнага літаратурнага развіцця.

Дзевяцікласнікі атрымліваюць пачатковыя веды пра адметнасці літаратуры Сярэднявечча, Адраджэння, Асветніцтва, уяўленні пра асаблівасці рамантызму і рэалізму.

Манаграфічнае вывучэнне паасобных класічных твораў спалучаецца ў IX класе са сціслымі аналітычнымі аглядамі літаратуры пэўнага гістарычнага перыяду. Улічваючы ўзрост вучняў і абмежаванасць часу, адведзенага на аглядавыя тэмы, настаўнік сцісла і выразна характарызуе гістарычную эпоху, тэндэнцыі ў развіцці культуры і літаратуры, а потым з дапамогай некалькіх вучняў можа пазнаёміць клас з дзюма-трыма найбольш тыповымі творамі. Пры гэтым можна выкарыстаць выразнае і каменціраванае чытанне асобных фрагментаў тэксту, пераказ і аналіз яго асноўных эпізодаў, характарыстыку вобразаў, працу са словам, кампазіцыяй і інш. Фронтальную дзейнасць вучняў пажадана спалучаць з групавой і індывідуальнай (мастацкае чытанне, паведамленне, міні-даследаванне, ілюстраванне і да т. п.).

Найбольш значнымі крытэрыямі літаратурнага развіцця старэйшых падлеткаў з’яўляюцца начытанасць, накірунак чытацкіх інтарэсаў, любоў да кнігі і патрэба ў ёй. У сувязі з гэтым у курсе беларускай літаратуры IX класа таксама прадугледжваюцца тры спісы твораў:

- 1) для чытання і вывучэння;
- 2) для самастойнага чытання;
- 3) для пазакласнага чытання.

Творы першай групы вывучаюцца тэкстуальна, дастаткова падрабязна, з выкананнем шэрага вусных і пісьмовых заданняў рознага характару (рэпрадуктыўнага, аналітычнага, творчага). Творы другога спіса прапануюцца для самастойнага чытання, асэнсавання і абмеркавання ў класе, для пісьмовага ці вуснага водгуку на іх і г. д. Апошні спіс пашырае кола самастойнага чытання. Творы двух апошніх спісаў узаемазамяняльныя са згоды вучняў і настаўніка. Гэта дазваляе пашырыць кола чытання, станоўча ўплывае на развіццё патрэбы

вучня ў чытанні, а настаўніку дае свабоду выбару твораў для вывучэння і аглядавай характарыстыкі.

Курс літаратуры X–XI класаў – заключнае звяно літаратурнай адукацыі ў агульнаадукацыйнай установе. Ён пабудаваны на гісторыка-літаратурнай аснове і адлюстроўвае асноўныя эпохі ў развіцці мастацтва слова. Вялікае значэнне набываюць актуалізацыя і сістэматызацыя папярэдне набытых ведаў. Вучні павінны не толькі правільна ацэньваць канкрэтныя творы, але і характарызаваць іх у кантэксце гістарычнага развіцця культуры, мастацтва свайго народа і чалавецтва ў цэлым, умець суадносіць канкрэтныя з’явы роднай літаратуры з асноўнымі этапамі, перыядамі развіцця сусветнай літаратуры, з мастацкімі напрамкамі. Такі падыход дазваляе настаўнікам мэтазгодна падаваць інфармацыю пра асноўныя этапы развіцця літаратуры, фарміраваць у вучняў неабходны паняццыйны апарат і засяроджваць іх увагу на спасціжэнні мастацкага твора ці творчасці пісьменніка ў культуралагічным і літаратурным кантэкстах.

Адладжаная сістэма самастойнага чытання стварае неабходныя ўмовы для супастаўляльнага вывучэння літаратуры, дазваляючы заўважаць тую або іншую праблему ў трактоўцы творчасці мастакоў розных эпох і сацыяльна-эстэтычных арыентацый, бачыць пераемнасць у мастацтве, назіраць плённасць бытавання традыцый і з’яўленне наватарства, спасцігаць спрадвечныя сацыяльныя, эстэтычныя і маральныя каштоўнасці ў літаратуры.

Структура аглядавых і мапаграфічных тэм забяспечвае не толькі дастаткова шырокае кола чытання вучняў, але і фарміраванне ў іх асноўных тэарэтыка-літаратурных паняццяў і чытацкіх уменняў, надае літаратурнай адукацыі сістэмнасць і выхавальную скіраванасць.

У выніку навучання беларускай літаратуры ў агульнаадукацыйных установах вучні павінны ведаць:

- змест твораў, традугледжаных для тэкстуальнага вывучэння, а таксама самастойна прачытаных твораў;
- біяграфіі, жыццёвы і творчы шлях пісьменнікаў, творчасць якіх вывучаецца мапаграфічна;
- спецыфіку асноўных эстэтычных катэгорый – прыгожага, узвышанага, трагічнага, гераічнага, камічнага і інш., – неабходных для засваення духоўных, мастацка-эстэтычных каштоўнасцей твора;
- асаблівасці рамантычнага, рэалістычнага і мадэрнісцкага тыпаў мастацкай творчасці;
- асаблівасці асноўных родаў і жанраў літаратуры;
- асноўныя этапы і заканамернасці развіцця беларускай літаратуры (ад старажытных часоў да пачатку XXI стагоддзя) у суаднясенні з развіццём сусветнай літаратуры;
- характэрныя асаблівасці эпохі, якая адлюстравалася ў творах, тыповае, канкрэтна-гістарычнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў іх змесце;

– грамадзянскую пазіцыю аўтара, сувязь яго творчасці з эпохай, жыццём грамадства;

– змест, праблематыку, сістэму вобразаў, сюжэт і кампазіцыю вивучаных твораў, іх канкрэтна-гістарычнае, нацыянальнае і агульначалавечае значэнне;

– мастацкую цэластасць твора, функцыянальнае ідэйна-эстэтычнае значэнне ўсіх яго структурных кампанентаў (тэмы, ідэі, сюжэта, кампазіцыі, вобразаў, выяўленчых сродкаў мовы);

– асноўныя тэарэтыка-літаратурныя паняцці (стыль, напрамак, мастацкі вобраз, літаратурны характар, літаратурны тып, лірычны герой, аўтар, задума твора, праблематыка, пафас, род, жанр, жанравая форма і інш.), патрэбныя для ўспрымання, засваення, аналізу і ацэнкі мастацкіх твораў;

– асноўныя жанравыя і стылявыя асаблівасці мастацкіх твораў, якія вивучаюцца тэкстуальна;

– тэксты, прапанаваныя для завучвання на памяць

Выпускнікі павінны ў м е ц ь:

– выразна чытаць мастацкія творы з улікам іх родавай і жанравай спецыфікі, выяўленага аўтарам пафасу ці настрою;

– успрымаць творы на эмацыянальна-вобразным узроўні ў адзінстве ідэйнага зместу і мастацкай формы;

– даваць самастойную ацэнку прачытаным творам і абгрунтаваць яе;

– узнаўляць мастацкія карціны, створаныя пісьменнікам;

– вызначаць асноўную праблематыку твора;

– выяўляць асноўныя адметнасці стылю (творчай індывідуальнасці) пісьменніка;

– характарызаваць героя твора, супастаўляць герояў аднаго або некалькіх твораў;

– выяўляць характэрныя родавыя і жанравыя, стылявыя асаблівасці вивучаных твораў;

– выяўляць узаемасувязь структурных частак твора;

– суадносіць веды пра гістарычную эпоху з падзеямі, адлюстраванымі ў творы;

– суадносіць канкрэтныя з’явы роднай літаратуры з асноўнымі эпохамі і кірункамі сусветнага літаратурнага працэсу;

– пісаць сачыненні па вивучаных ці самастойна прачытаных мастацкіх творах;

– рыхтаваць рэферат і даклад з выкарыстаннем літаратуразнаўчых крыніц;

– пісаць рэцэнзію на самастойна прачытаную кнігу, прагледжаны фільм, спектакль.

Акрамя таго, вучні на заключнай ступені літаратурнага навучання павінны:

– умець самастойна набываць веды – аналізаваць, супастаўляць, знаходзіць адказы на пастаўленыя пытанні, выяўляць адметныя рысы характару герояў, тыпове ў іх паводзінах, адносінах да жыцця;

– валодаць навыкамі абагульнення і сістэматызацыі вывучанага, вылучэння галоўнага, істотнага, бачання адметнага пры параўнанні вывучаных і самастойна прачытаных твораў;

– валодаць уменнямі і навыкамі вуснага і пісьмовага маўлення, лагічнага і выразнага выказвання думак, дастатковым запасам маўленчых сродкаў;

– умець параўноўваць літаратурныя творы з творамі жывапісу, музыкі, тэатра і інш.;

– валодаць рознымі відамі літаратурна-творчай дзейнасці (напісанне сачынення, даклада, рэферата, рэцэнзіі);

– сачыць за літаратурна-мастацкай перыёдыкай;

– працаваць з навукова-крытычнай і даведчнай літаратурай па вызначанай тэме (літаратурна-крытычныя артыкулы, слоўнікі, даведнікі, энцыклапедыі і інш.).

Навучанне літаратуры ў агульнаадукацыйнай установе адбываецца ў адзінстве інварыянтнага і варыятыўнага кампанентаў.

Арганізацыя факультатыўных заняткаў у V–VIII класах скіравана на абуджэнне і фарміраванне цікавасці захопленасці мастацтвам, на выхаванне мастацкага густу і развіццё творчых здольнасцей, асабліва літаратурных. Факультатыўныя заняткі ў IX–XI класах могуць быць скіраваны на пашырэнне і паглыбленне асноўнага курса, прысвечаны найбольш значным з’явам літаратурнага працэсу, праблеме “індывідуальнасць пісьменніка і літаратурны працэс”, узаемадзеянню літаратуры і іншых відаў мастацтва, тэарэтычным праблемам (стылі і жанры літаратуры, мастацкі напрамак і інш.), адной з літаратур народаў свету і інш.

Пастаянна дзейныя формы пазакласнай работы: літаратурныя гасцеўні, гурткі, клубы, літаратурныя і краязнаўчыя музеі, школьныя мастацкія галерэі – усё гэта таксама павінна быць максімальна выкарыстана для ўмацавання сувязей школьнікаў з мастацтвам, развіцця іх інтарэсаў і творчых схільнасцей. Паглыбленню і пашырэнню сувязей літаратурнай адукацыі з духоўнай культураю народа, выхаванню нацыянальнай самасвядомасці вучняў спрыяе выкарыстанне літаратурнага і фальклорна-паэтычнага матэрыялу ў пазакласнай рабоце: стварэнне літаратурна-музычных кампазіцый, прысвечаных традыцыйным народным святам, развіццё розных напрамкаў літаратурна-краязнаўчай дзейнасці.

Такім чынам, навучанне прадмету “Беларуская літаратура” заснавана на ведах, уменнях, вопыце творчай дзейнасці, эмацыянальна-каштоўнасных адносінах. Якасць літаратурнай адукацыі вучняў вызначаецца ў адпаведнасці з 10-бальнай сістэмай ацэнкі вучэбнай дзейнасці.

6. Састаў і структура вучэбна-метадычнага комплексу

Вучэбна-метадычнае забеспячэнне прадмета “Беларуская літаратура” ў агульнаадукацыйнай установе патрабуе наяўнасці цэлага комплексу сродкаў, у склад якога ўваходзяць:

- вучэбная праграма;
- падручнік, падручнік-хрэстаматыя, вучэбны дапаможнік;
- хрэстаматыя для пазакласнага чытання;
- вучэбна-метадычныя дапаможнікі для настаўніка;
- дыдактычныя матэрыялы для вучня;
- літаратуразнаўчыя слоўнікі;
- кнігі, выдадзеныя ў серыі “Школьная бібліятэка”;
- выстаўкі-альбомы, прысвечаныя жыццю і творчасці беларускіх пісьменнікаў, альбомы ілюстрацый;
- аўдыёвізуальныя сродкі навучання;
- электронныя сродкі навучання розных тыпаў.

Вучэбна-метадычны комплекс па беларускай літаратуры павінен стварацца з улікам сучасных метадалагічных, дыдактычных і метадычных прынцыпаў. Так, змест і структура дыдактычных матэрыялаў павінны адпавядаць этапам спасціжэння літаратурнага твора – яго першаснае ўспрыманне, праверка ўражанняў, аналіз (асэнсаванне твора), абагульненне назіранняў. Арганізацыя паэтапнага спасціжэння твора паступова фарміруе чытацкую культуру вучня, яго здольнасць асэнсоўваць свае першасныя, часам суб’ектыўныя, уражанні, гаварыць іх у працэсе аналізу, выказваць аргументаваныя ацэнкі і меркаванні. Пры гэтым у сістэме пытанняў для аналізу неабходна прапанаваць, побач з рэпрадуктыўнымі, праблемныя пытанні і пошукавыя заданні.

У падручніках новага пакалення для V–VIII класаў прапануюцца сістэма творчых заданняў на літаратурным матэрыяле і на аснове жыццёвых уражанняў, асацыяцый вучняў, якія стымулююць іх творчае ўяўленне. Пераказы, сачыненні скіраваны на развіццё маўлення вучняў, іх творчых здольнасцей. Пісьмовыя і вусныя заданні на падставе жыццёвых уражанняў, перажыванняў, псіхалагічных станаў надзвычай карысныя для падлеткаў: спрыяюць развіццю маўлення, назіральнасці, маральнай чуйнасці. Творчыя заданні – разнастайныя па змесце і форме іх выканання – развіваюць не толькі ўласна літаратурныя здольнасці вучняў, але і культуру асобы ў цэлым.

У падручніках для IX–XI класаў аб’ём гісторыка-літаратуразнаўчага матэрыялу павялічваецца, змест пашыраецца, з’яўляюцца літаратурныя агляды паасобных перыядаў у гісторыі развіцця мастацтва слова. Большасць заданняў у падручніках па літаратуры для гэтых класаў павінна мець творчы характар, абапірацца на літаратурны матэрыял і на жыццёвы вопыт вучняў. Пытанні і заданні, тэмы сачыненняў у падручніку даюцца на выбар і вызначаюцца змястоўнай і фармальнай разнастайнасцю. Мэтазгодна стварыць умовы для

рэалізацыі ў працэсе навучання міжпрадметных сувязей, перш за ўсё паміж беларускай і рускай літаратурамі: гэта і пераклады, і жанрава-тэматычныя супастаўленні, і гісторыка-біяграфічныя факты, асабістыя кантакты пісьменнікаў, іх узаемаацэнкі. Другі значны аспект актуалізацыі міжпрадметных сувязей – літаратура і іншыя віды мастацтва. Такія звесткі – аснова для параўнальнага аналізу, сачыненняў, паведамленняў, дакладаў, рэфератаў для семінараў, чытацкіх канферэнцый.

Структура хрэстаматый для абавязковага і дадатковага чытання павінна адпавядаць структуры падручніка. У метадычных рэкамендацыях да падручнікаў прапануюцца розныя шляхі і прыёмы вывучэння твора.

Прынцыпы, метады і прыёмы выкладання літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы

Вывучэнне ўсіх прадметаў у школе грунтуецца на дыдактычных прынцыпах – асноўных “пазрабаваннях да практычнай арганізацыі вучэбнага працэсу”, пэўных метадалагічных палажэннях, якімі вызначаецца працэс навучання і выхавання. Дыдактычныя прынцыпы складаюць адзіную сістэму, якая вызначае агульныя падыходы да выкладання канкрэтных прадметаў. Яны выпрацоўваюцца ў выніку аналізу навукова-педагагічных заканамернасцей і практычнага педагагічнага вопыту. Аднак працэс выкладання кожнага прадмета мае свае асаблівасці, у ім па-свойму, у спецыфічнай форме выяўляюцца агульнадыдактычныя заканамернасці. Гэта датычыць і вывучэння літаратуры ў школе.

Адным з асноўных агульнадыдактычных прынцыпаў з’яўляецца **прынцып накіраванасці вучэбнага працэсу на вырашэнне ва ўзаемасувязі задач навучання, выхавання і развіцця вучняў**. Гэта значыць, што пры аналізе вынікаў навучання ў поле зроку выкладчыка павінна знаходзіцца не толькі вырашэнне задач фарміравання ведаў і ўменняў, але і эфектыўнасць выхаваўчага і развіваючага ўплыву праведзеных заняткаў па дадзенай тэме. Рэалізацыя гэтага прынцыпу на практыцы адбываецца шляхам комплекснага планавання мэт і задач урока, калі настаўнік выразна ўсведамляе асноўную мэту і задачы навучання, умее найбольш эфектыўна спалучаць мэты і задачы навучання, выхавання і развіцця, улічваючы рэальныя магчымасці вучняў.

Літаратура ў школе заўсёды знаходзіцца ў ліку прадметаў, з якімі перш за ўсё звязваецца мэта навучання і выхавання – фарміраванне асобы ва ўсёй шматграннасці: светапогляд, маральнасць, інтэлектуальнае і эмацыянальнае развіццё, этычная, эстэтычная, мастацкая, моўная культура. Беларуская літаратура здольная цэласна, сістэмна ўплываць на інтэлект, пачуцці, волю, светабачанне і светаразуменне, агульную культуру кожнага, хто судакранаецца з яе багаццямі. Рэалізацыя гэтага прынцыпу на ўроках літаратуры адбываецца пры вызначэнні ў перспектывным і бягучым планаванні адукацыйных, выхаваўчых і развіваючых (развіццёвых) мэт і задач урока.

Прынцып **навуковасці навучання** абапіраецца на заканамерную сувязь паміж зместам навукі і вучэбнага прадмета праз знаёмства з аб'ектыўнымі навуковымі фактамі, паняццямі, тэорыямі. Таму пры распрацоўцы вучэбных праграм і дапаможнікаў аўтары-складальнікі арыентуюцца на асновы дадзенай навукі, пазбягаюць (па магчымасці) уключэння спрэчных пытанняў, бо інакш узнікае перагрузка вучняў. Прынцып навуковасці патрабуе таксама развіццё ўменняў і навыкаў навуковага пошуку вучняў (навучанне ўменню назіраць з'явы, фіксаваць і аналізаваць вынікі назіранняў, уменню весці навуковыя дыскусіі, даказваць свой пункт погляду, выкарыстаць навуковую літаратуру). Адметнасць выкарыстання гэтага прынцыпу заключаецца ў тым, што настаўнік не павінен навязваць вучням навуковыя ацэнкі ці вывады, а павінен лічыцца з думкамі, пачуццямі і адчуваннямі вучняў, тым больш што самі літаратуразнаўчыя ацэнкі могуць уключаць суб'ектыўны момант (творы ацэньваюцца літаратуразнаўцам па-рознаму).

Прынцып **сувязі навучання з жыццём** сведчыць пра тое, што вывучэнне навуковых праблем ва ўмовах школьнай адукацыі павінна знаходзіцца ў цеснай сувязі з выкарыстаннем атрыманых ведаў у грамадскім жыцці. У сваёй выкладчыцкай дзейнасці настаўнік вызначае ў якой ступені праграмныя творы вывучаюцца з пазіцыяй патрэб сучаснасці. Сувязь літаратурнага навучання з грамадскай практыкай мае і больш шырокае значэнне і знаходзіць сваё развіццё ў прынцыпе пераемнасці і бесперапыннасці літаратурнай адукацыі, які забяспечвае яе адзінства ў розных тыпах школ, на ўсіх ступенях і ўзроўнях навучання.

Прынцып **сістэматычнасці і паслядоўнасці** ў навучанні патрабуе, каб веды, уменні і навыкі фарміраваліся ў сістэме, калі кожны элемент лагічна спалучаецца з іншымі, наступнае абапіраецца на папярэдняе, рыхтуе да засваення новага. Рэалізацыя гэтага прынцыпу дазваляе за меншы час дасягнуць у навучанні вялікіх вынікаў. Абапіраючыся на дасягненні сучаснай навукі аўтары праграм і настаўнікі выбіраюць найбольш рацыянальную для сістэмы і паслядоўнасць вывучэння матэрыялу ў кожным класе і ў межах кожнай тэмы. Прынцып сістэматычнасці і паслядоўнасці патрабуе, каб веды, уменні і навыкі фармаваліся ў сістэме, у вызначаным парадку, калі кожны новы элемент навучальнага матэрыялу лагічна злучаецца з іншымі, наступнае абапіраецца на папярэдняе, рыхтуе да засваення новага. Псіхалагічна ўсталявана заканамернасць, што пры прытрымліванні лагічных сувязяў вучэбны матэрыял запамінаецца ў большым аб'ёме і больш трывала.

Прынцып **даступнасці** патрабуе, каб навучанне будавалася на ўзроўні рэальных магчымасцей вучняў, бо пры занадта ўскладненым змесце паніжаецца матывацыйны настрой на вучэнне, падае працаздольнасць. Аднак прынцып даступнасці не азначае, што змест навучання павінен быць спрошчаным, элементарным, што з'яўляецца перадумовай да зніжэння цікавасці. Так вучні

спачатку атрымліваюць веды пра простыя вобразна-выяўленчыя сродкі, (эпітэт, параўнанне), а потым – пра складаныя (метафара, алегорыя, сімвал і г.д.).

Прынцып **свядомай і актыўнай дзейнасці вучняў пры вядучай ролі настаўніка** – немагчыма разлічваць на поспех, калі настаўнік актыўна выкладае, а вучань не ўдзельнічае ў працэсе засваення ведаў, уменняў і навыкаў. Згаданы прынцып адлюстроўвае актыўную ролю вучняў пры навучанні, падкрэслівае, што ён з’яўляецца суб’ектам навучання, а не пасіўным яго аб’ектам, калі вучань сам засвойвае новыя веды, даследуе факты і робіць даступныя высновы і абагульненні, канкрэтызуе свае веды, выяўляючы і выпраўляючы памылкі, недакладнасці, вызначаючы план новых дзеянняў па авалоданні ведамі. Вучэнне павінна быць не толькі актыўным, але і свядомым, спрыяе ператварэнню ведаў у глыбокія і ўстойлівыя перакананні. Для паспяховай рэалізацыі гэтага прынцыпу можна рэкамендаваць педагогам разнастаіць метады навучання.

Псіхалогіяй даказана, што эфектыўнасць навучэння залежыць ад ступені прыцягнення да ўспрымання ўсіх органаў пачуццў чалавека. Выкарыстанне прынцыпу **нагляднасці** забяспечваецца ўжываннем у вучэбным працэсе разнастайных ілюстрацый, дэманстрацый. На ўроках літаратуры нагляднасць выкарыстоўваецца, каб падкрэсліць сувязь паміж пачуццёвым і лагічным пазнаннем у працэсе ўспрымання мастацкага вобраза (ілюстрацыі, выразнае чытанне, прагляд тэлефільмаў, спектакляў і інш.).

У вучэбным працэсе выкарыстоўваюцца шматлікія і разнастайныя метады навучання (словесныя, наглядныя, практычныя; творчага чытання, рэпрадуктыўныя, эўрыстычныя і даследчыя), таму задача кожнага педагога заключаецца ў тым, каб найбольш эфектыўна спалучыць метады і сродкі навучання ў вучэбна-выкаваўчым працэсе. Прынцып **спалучэння розных метадаў і сродкаў навучання ў залежнасці ад задач і зместу навучання** абумоўлівае выбар метадаў і сродкаў навучання ў адпаведнасці з пастаўленымі задачамі, асаблівасцямі зместу і магчымасцямі вучняў. Натуральна, што пры вывучэнні аглядавых тэм настаўнік будзе спалучаць метады лекцыі з метадамі самастойнай працы вучняў (падрыхтоўка дакладаў, рэфератаў, паведамленняў), а пры вывучэнні манаграфічнай тэмы будуць ужывацца і камбінавацца словесныя (лекцыя (слова настаўніка), гутарка, чытанне, пераказ), наглядныя (ілюстрацыя, дэманстрацыя), практычныя (самастойная работа вучняў) і іншыя метады).

Прынцып **стварэння неабходных умоў для навучання** на ўроку літаратуры рэалізуецца падчас стварэння атмасферы калектыўнага суперажывання пры чытанні мастацкіх твораў. Не менш важная роля належыць і **эмацыянальнай падрыхтоўцы вучняў** да успрымання мастацкага твора: для паўнацэннага ўспрымання мастацкага твора неабходна, каб настрой вучняў адпавядаў яго танальнасці. Ён азначае, што навучальны працэс павінен уздзеінічаць не толькі на развіццё мыслення дзяцей, але і на іх пачуцці, эмоцыі.

Неабходна так арганізаваць працэс навучання мове, каб ён суправаджаўся станоўчымі эмацыянальнымі перажываннямі, прыносіў вучням радасць пазнання. Многае ў гэтым залежыць ад настаўніка: яго эмацыянальнай, багатай, вобразнай мовы, такту, уважлівых адносін да вучня, да сваёй прафесіі як творчасці. Яркі, запамінальны матэрыял, стварэнне на кожным уроку атмасферы творчасці, суперажывання, даверу актывізуюць пазнавальную дзейнасць вучняў. Прыкладам практычнай рэалізацыі прынцыпу станоўчага эмацыянальнага фону з'яўляецца педагогіка супрацоўніцтва.

Акрамя агульнадыдактычных прынцыпаў ёсць **новыя прынцыпы**, сфармуляваныя у сучаснай дыдактыцы: антрапалізацыі адукацыі, успрымання вучэбнага прадмета з пазіцыі асобасных патрэб, развіццёвай адукацыі, педагагічнай кангеніяльнасці і свабоды ў развіцці асобы.

Прынцып антрапалізацыі адукацыі заключаецца ў развіцці базавых для чалавека інтэлектуальных і маўленчых здольнасцей, закладзеных у дзіцяці прыродай, іх удасканаленні ў працэсе сацыяльнай практыкі (вучэбнай дзейнасці) на аснове прызнання феноменальнасці, непаўторнай індывідуальнасці дзіцяці.

Прынцып успрымання вучэбнага прадмета з пазіцыі асобасных патрэб прадугледжвае вывучэнне літаратуры не толькі як мастацтва слова і навукі, але і як знакавай сістэмы, але і як сродку пазнання свету, матэрыялізацыі думкі, актуалізацыі чалавечай існасці, канцэпцыйнага быцця. Таму мэта і змест літаратурнай адукацыі павінны адпавядаць асобасным і сацыяльна абумоўленым патрэбам чалавека - арыентавацца на маўленчую дзейнасць.

Прынцып развіццёвага навучання грунтуецца на тым, што вучэбная дзейнасць скіравана не на засваенне гатовых ведаў, а на ўменне іх здабываць, паўтараючы тым самым працэс навуковага пошуку, адкрыцця заканамернасцей на пэўным прадметным полі. Педагагічная тэхналогія арганізуецца ў адпаведнасці са структурай развіццёвай, асобасна арыентаванай вучэбнай дзейнасці: мэтамеркаванне і матывацыя; вучэбная задача і яе рашэнне з дапамогай адпаведных дзеянняў (выяўленне супярэчнасці, індывідуальная прагностыка шляхоў яе вырашэння, прадметна арыентаванае суразмоўніцтва); усведамленне культурна-гістарычнага ўзору (інтэрыярызацыя); практычная дзейнасць, накіраваная на развіццё маўленчых здольнасцей (экстэрыярызацыя), самаактуалізацыя; кантроль (ацэнка, рэфлексія).

Прынцып педагагічнай кангеніяльнасці і свабоды ў развіцці асобы прадугледжвае, што сумесная дзейнасць вучня і настаўніка як раўнапраўных яе суб'ектаў ажыццяўляецца ў атмасферы не дыдактычных імператываў, а асобага камунікатыўна-кагнітыўнага, крэатыўнага асяроддзя, дзе ёсць права выбару, пошуку, дыскусій, паколькі развіццё такіх якасцей асобы, як самастойнасць, крытычнасць, актыўнасць магчыма толькі ў рэчышчы педагогікі, заснаванай на гуманізме, дэмакратызме, адкрытасці, агульнасці мэт і інтарэсаў.

Прынцыпы літаратуразнаўчага аналізу на ўроках літаратуры

Акрамя агульнададактычных настаўнік літаратуры абавязкова павінен выкарыстоўваць спецыфічныя (літаратуразнаўчыя, якія склаліся ў літаратуразнаўчай навуцы) прынцыпы пры выкладанні адпаведнага вучэбнага прадмета.

Вызначальным пры навуковым аналізе літаратурных твораў з'яўляецца прынцып **іх вывучэння як твораў мастацтва слова**. Адна з задач навучання беларускай літаратуры – далучэнне школьнікаў да мастацтва слова праз эстэтычнае ўспрыманне. Літаратура, як вядома, з'яўляецца адным з відаў грамадскай свядомасці і духоўнай культуры чалавецтва. Аднак яна мае сваю спецыфіку, якая заключаецца ў тым, што літаратура адлюстроўвае свет у вобразнай форме. Вобразнасць адрознівае яе ад такога віду пазнання, як навука, дзе вынікі пазнання падаюцца ў форме навуковых паняццяў. Аб'ектам літаратуры і навукі могуць стаць адны і тыя ж падзеі. Пры аналізе мастацкіх вобразаў трэба звяртаць увагу на чалавечыя характары, іх індывідуальнасць, тыповасць. Змест твора і сутнасць вобразаў нельга падмяняць сацыялагічнымі схемамі, як гэта мела месца ў 30-я гг., а часам і пазней. Літаратурныя творы не павінны разглядацца як ілюстрацыі да гісторыі ці грамадазнаўства. Пры іх аналізе звесткі гэтых навуковых дысцыплін могуць паслужыць дапаможнай крыніцай для глыбокага разумення толькі канкрэтна-гістарычнага і агульначалавечага зместу твора.

Мастацкая творчасць выклікае эмацыянальныя перажыванні, прыносіць асалоду, фарміруе эстэтычны густ, уяўленні пра прыгожае жыццё і іншыя ідэалы. Разгляд літаратурнага твора вымагае эстэтычнага падыходу, г. зн. яго аналізу і ацэнкі з пазіцыі мастацкай цэласнасці, вобразна-выяўленчай арыгінальнасці, асноўных эстэтычных катэгорый. Літаратура – спецыфічны від мастацтва, яе першаэлементам выступае слова, якое рэалізуецца ў мастацкі вобраз (канкрэтнае, адзінкавае і абагульненае, рацыянальнае і эмацыянальнае). Вось чаму слова становіцца аб'ектам павышанай цікаўнасці пры аналізе мастацкіх твораў. Мастацкі вобраз сінтэзуе ў сабе канкрэтнае, адзінкавае і абагульненае, рацыянальнае і эмацыянальнае.

Адной з умоў забеспячэння глыбокага вывучэння твора з'яўляецца арыентацыя настаўніка на прынцып **аналізу мастацкіх з'яў у адзінстве іх зместу і формы**. У працэсе аналізу літаратурных твораў разглядаюцца ўнутраныя (мастацкі сэнс, характары, абставіны і інш.) і знешнія (арганізацыя тэксту, мовы і інш.) кампаненты. Пад зместам мы разумеем тое, што адлюстроўвае пісьменнік, і тое, да якіх вывадаў ён падводзіць чытача паказам пэўных жыццёвых калізій. Змест твора знаходзіць сваё ўвасабленне ў форме, пад якой разумеюць пэўную сістэму мастацкіх сродкаў яго выяўлення. Змест і форма выступаюць як два бакі адной і той жа з'явы і пры аналізе твора трэба ўлічваць іх дыялектычнае адзінства. Яно выяўляецца ў тым, што састаўныя элементы зместу (праблематыка, тэма, ідэя) разглядаюцца не самі па сабе, а ў

адзінстве з выяўленчымі сродкамі. У сваю чаргу ўвага да мастацкіх сродкаў пры вывучэнні твораў абумоўлена тым, што менавіта яны з'яўляюцца носьбітамі зместу. Задача настаўніка заключаецца ў тым, каб вучань авалодаў уменнем характарызаваць твор цэласна, у адзінстве яго зместу і формы. Азначаны прынцып вывучэння літаратуры не можа рэалізавацца без азнаямлення вучняў з тэарэтычнымі паняццямі, без ведання якіх нельга вырашыць адну з важнейшых мэтаў вывучэння літаратуры – выхаванне культуры чытання.

Важным прынцыпам, якога прытрымліваецца настаўнік пры выкладанні літаратуры, з'яўляецца прынцып **гістарызму**. Ажыццяўленне гэтага прынцыпу вымагае не толькі азнаямлення вучняў з творамі, але і далучэння іх да гісторыі літаратуры. Вучні павінны атрымаць агульнае ўяўленне пра развіццё беларускай літаратуры, яе ідэйна-эстэтычныя асновы, каб у свядомасці выпускнікоў школы беларускае і замежнае мастацтва не ўяўлялася як сума твораў, а каб яны ўсведамлялі літаратуру як цэласны працэс. Гісторыка-храналагічны прынцып выступае галоўным у пабудове зместу літаратурнай адукацыі на апошняй ступені навучання (IX – XI класы).

Выкарыстанне разгледжаных дыдактычных прынцыпаў залежыць ад многіх фактараў: узроставых асаблівасцей вучняў, іх падрыхтоўкі, тыпу навучальнай установы, нават ад канкрэтнай сітуацыі, якая складваецца на ўроку. Уменне правільна выбраць адзін з іх з'яўляецца паказчыкам прафесійнай падрыхтоўкі настаўніка.

Метады і прыёмы выкладання літаратуры. Разнастайныя прынцыпы класіфікацыі метадаў.

Метад – у самым агульным значэнні – “спосаб дасягнення мэты; сукупнасць вызначаных правілаў, прыёмаў, норм пазнання і дзеяння. Асноўная яго функцыя – арганізацыя і рэгуляцыя дзейнасці ў любой яе форме, а не толькі навукавай”. Метад – гэта “... сістэма паслядоўных узаемазвязаных дзеянняў настаўніка і вучняў, якія забяспечваюць засваенне зместу адукацыі. Метад навучання характарызуецца трыма прыкметамі: вызначае мэту навучання, спосаб засваення, характар узаемадзеяння спосабаў навучання”.

Метад навучання, па меркаванні В. Галубкова – “гэта такі спосаб навучання, які ўжываецца сістэматычна і аказвае вялікі ўплыў на агульны напрамак педагагічнай працы”. Рускі метадыст вызначыў тры асноўныя метады правядзення заняткаў па літаратуры: лекцыйны метады, які разумеецца як паведамленне новага матэрыялу, як выразнае чытанне і як слова настаўніка; метады літаратурнай гутаркі і метады самастойнай працы вучняў. Асновай гэтай класіфікацыі стала крыніца атрымання ведаў, прычым навуковец бачыць метады і прыёмы выкладання ў жывым працэсе, калі адзін і той жа спосаб працы можа быць або метадам, або прыёмам. Прыём, па меркаванні навукоўца, мае ў параўнанні з метадам больш абмежаванае ўжыванне і “звычайна ўваходзіць у метады як яго складнік”. Кожны метады рэалізуецца праз адпаведны прыём.

На іншай аснове пабудавана класіфікацыя метадаў навучання літаратуры, створаная М.І. Кудрашовым. Ён абумоўлівае сістэму метадаў навучання логікай пазнавальнай дзейнасці вучняў і ступенню яе самастойнасці: творчага чытання, рэпрадуктыўны, эўрыстычны або часткова-пошукавы і даследчы.

Такім чынам, у методыцы навучання літаратуры (рускай і беларускай) найбольшае распаўсюджанне атрымалі дзве класіфікацыі метадаў і прыёмаў: 1) па крыніцы атрымання ведаў: славесныя (чытанне, пераказ, гутарка, лекцыя), наглядныя (ілюстрацыя, дэманстрацыя), практычныя (самастойная работа вучняў) метады; 2) па спецыфіцы ўнутранай сутнасці пазнавальнай дзейнасці вучняў і ступені іх самастойнасці (творчага чытання, рэпрадуктыўны, эўрыстычны, даследчы).

Разгледзім адзначаныя метады на канкрэтных прыкладах.

Метад чытання рэалізуецца ў шматлікіх прыёмах: чытанне настаўніка, чытанне вучняў, чытанне аўтара і майстроў слова; класнае і дамашняе чытанне; выбарачнае, каменціраванае чытанне, чытанне і завучванне на памяць, чытанне па ролях.

Немагчыма недаацаніць ролю гэтага метад і прыёмаў пры вывучэнні літаратуры, якія выкарыстоўваюцца на ўсіх этапах вывучэння мастацкага твора (уступныя заняткі, чытанне, вывучэнне мастацкага ўспрымання, аналіз твора, заключныя заняткі), у кожным класе з 5 па 11 і на кожным уроку.

Чытанне настаўніка з'яўляецца ўзорам для вучняў, настаўнік павінен бездакорна валодаць тэхнікай чытання. Не менш важнае значэнне на ўроках літаратуры мае **чытанне вучняў**, якое з'яўляецца паказчыкам іх літаратурнага развіцця, неабходным умеллем і спосабам вывучэння літаратуры і выкарыстоўваецца пры аналізе твора. ТСН даюць магчымасць прымяняць праслухоўванне **чытання майстроў слова і аўтара**, што дапамагае зрабіць выкладанне літаратуры больш цікавым. Але пры выкарыстанні чытання майстроў слова настаўнік павінен помніць, што яго не варта выкарыстоўваць на ўступных занятках, бо артыст можа не падзяляць думку аўтара, часам палемізаваць з ім.

Па месцы правядзення чытанне бывае **класным і дамашнім**. Пры класным чытанні ўзнікае калектыўнае суперажыванне, калі вучні трапляюць пад уздзеянне эмацыйнасці мастацкага слова, а дамашняе чытанне вызначаецца інтымнасцю перажыванняў і індывідуальным успрыманнем зместу твораў.

У **5 – 6 класах** творы абавязкова чытаюцца на ўроку настаўнікам (нават некалькі разоў) і вучнямі. У **7 – 8 класах** чытанне тэкстаў самім настаўнікам на ўроку носіць эпизадны характар. Выключэнне – паэтычныя творы, якія абавязкова чытаюцца ў класе настаўнікам. Актыўна практыкуецца самастойнае дамашняе чытанне вучняў. Яно стымулюецца абменам ўражанняў на ўроку пасля дамашняга прачытання і аналізам твора па прапанаваных у падручніку пытаннях і заданнях. Самастойнае чытанне вучнямі **9 – 11 класаў** літаратурных твораў становіцца абавязковай перадумовай аналітычнай работы ў класе.

Паэтычныя тэксты выразна чытаюцца настаўнікам на ўроку, таму што глыбіню аўтарскіх думак і перажыванняў можа перадаць з большай дакладнасцю дарослы чалавек, укладваючы ў чытанне асабісты маральны і эмацыянальны вопыт. Самастойнае чытанне вучнямі мастацкай літаратуры, прапанаванай для самастойнага чытання, – неад’емны кампанент літаратурнай адукацыі ў сярэдняй школе.

Пры аналізе мастацкага твора прымяняецца **выбарчнае чытанне** сцэны, эпізоду, страфы, для падмацавання сваёй думкі, свайго адказу цытатай, пры аналізе вялікіх па памеры твораў. На асобнай, закончанай частцы тэксту настаўнік вучыць школьнікаў выяўляць адметнасць творчай манеры пісьменніка, асэнсоўваць ідэйна-мастацкі змест твора, аўтарскую канцэпцыю Гэты прыём выкарыстоўваецца на ўступных занятках, пры аналізе твора, праверцы дамашняга задання (паказчык таго, як вучні засвоілі матэрыял, авалодалі тэхнікай чытання). Так, настаўнік можа прапанаваць вучням зачытаць самы напружаны момант у творы або эпізод. Які эпізод з’яўляецца кульмінацыйны у творы Я. Купалы “Бандароўна? Зачытайце яго), які найбольш спадабаўся (Што вам найбольш спадабалася ў каменды К. Крапівы “Хто смяецца апошнім? Зачытайце”, уразіў, ці пры адказе на пытанне зачытаць пэўныя радкі з твора (Зачытайце дэвіз Пшанічнага)

Каменціраванае чытанне – чытанне часткі (страфа, эпізод, акт) або цэлага невялікага лірычнага твора і тлумачэнне тэматыкі, праблематыкі, ідэйнага зместу (М. Багдановіч “Слуцкія ткачыкі”, Я. Купала “Спадчына”), мастацкай адметнасці (М. Багдановіч “Санет”, Д. Бічэль “Трыялет”), гістарычны каментарый (час напісання або час, адлюстраваны ў творы: У.Караткевіч “аром на бурнай рацэ”, Я. Брыль “Сірочы хлеб”), гісторыка-бытавы (З. Бядуля “На каляды к сыну”), біяграфічны (Р. Барадулін “Бацьку”), каментарый незразумелых слоў, выказаў, слоў у пераносным значэнні (Р. Барадулін “Трэба дома бываць часцей” – аер, асвер, клямка, іржышча).

Чытанне і завучванне на памяць спрыяе павышэнню агульнага інтэлектуальнага развіцця школьніка, культуры маўлення. Завучваць твор на памяць можна пачынаць толькі тады, калі ён добра асэнсаваны і выпрацавана ўменне выразна чытаць яго.

Пры вывучэнні драматычных твораў, а таксама баек настаўнік звяртаецца да **чытання па ролях**, якое дазваляе ўлічваць жанравую спецыфіку п’есы (прызначана для пастаноўкі, складаецца з рэплік герояў). Да чытання па ролях настаўнік загадзя рыхтуе школьнікаў: размяркоўвае ролі, праводзіць (па магчымасці) рэпетыцыю. Настаўнік павінен вельмі ўважліва ставіцца да размеркавання роляў, каб не пакрыўдзіць вучняў. Часам гэты прыём выкарыстоўваецца пры аналізе эпічных і лірычных твораў.

Метад пераказу рэалізуецца ў наступных прыёмах: падрабязны, сціслы, выбарчны, творчы пераказ і мастацкае расказванне.

Праверыць якасць запамінання эпічнага ці драматычнага твора настаўнік

мога з дапамогай розных відаў пераказу. Каб пераказаць твор, вучань павінен усвядоміць прычынна-выніковыя сувязі, выявіць галоўную думку, пераказ заключае ў сабе таксама творчы элемент, бо кожны вучань дае свой варыянт мастацкага тэксту, і выступае важным спосабам развіцця маўлення вучняў.

Па ступені падрабязнасці пры перадачы зместу твора адрозніваюць **падрабязны і сціслы пераказ**. Вучні малодшых класах часцей за ўсё пераказваюць твор **падрабязна**, а старшых сцісла, што дазваляе значна эканоміць час і выкарыстаць пераказ пры аналізе. Калі змест твора перадаецца словамі і нават канструкцыямі сказаў пісьменніка, то гэта падрабязны пераказ. Яго настаўнік выкарыстоўвае, калі вучні не звяртаюць увагі на дэталі, а сочаць толькі за развіццём сюжэта. У такім выпадку яны апускаюць апісанні пейзажу, інтэр'ера, партрэта, перажыванняў героя, устаўныя элементы. Падрабязны пераказ – эфектыўны прыём развіцця маўлення вучняў. Калі школьнік пераказвае твор блізка да тэксту, то словы пісьменніка становяцца словамі вучня. Перадаючы змест твора **сцісла**, вучань засяроджвае ўвагу на самым галоўным і карыстаецца сваімі словамі, гэты прыём развівае навыкі лаканічнага маўлення. Асабліва важна прымяняць сціплы пераказ пры праверцы запамінання вучнямі сюжэта твора (арыентацыйныя заняткі) і пры аналізе творы, каб аднавіць яго сюжэт.

Выбарачнага пераказ, дае магчымасць настаўніку выявіць, як вучні ставяцца да твора, што ім найбольш запомнілася, ўразіла, прывабіла (Перакажыце ваш любімы момант з твора Г. Далідовіча “Губаты”, перакажыце біяграфію аднаго з герояў (Міколы Кужалевіча Я. Брыль “Сірочы хлеб”). Гэты від пераказу надае адказам і сачыненням пераканальнасць і матываванасць.

Спецыфіка **творчага пераказу** заключаецца ў тым, што пры перадачы зместу твора змяняецца асоба ад імя якой вядзецца апавяданне ў творы (1 на 3 і наадварот) (перакажыце казку “Музыка-чарадзея” ад першай асобы) (перакажыце апавяданне В. Кармазава “Дзяльба кабанчыка” ад імя 3 асобы), простая мова змяняецца ўскоснай і наадварот (Замяніце ўнутраныя маналогі герояў твора М. Стральцова “На чацвёртым годзе вайны” простаю мовай, што пры гэтым страціў твор?). Для такога пераказу вучань павінен добра ўяўляць характар, знешнасць героя, ад імя якога будзе весціся апавяданне. Творчы пераказ звычайна выкарыстоўваецца пры пераказе казак, невялікіх апавяданняў, або ўрыўкаў з эпічных і драматычных твораў.

Мастацкае расказванне дазваляе больш вольна абыходзіцца з мастацкім творам: змяняць парадак эпізодаў, дапаўняць твор уласнымі разважанымі, замяняць або дадумваць канцоўку твора (Што будзе з героямі драмы Я. Купалы “Раскіданае гняздо” далей, Чым, на вашу думку, мог бы закончыцца твор У. Караткевіча “Паром на бурнай рацэ”?). Мастацкае расказванне шырока выкарыстоўваецца пры вывучэнні эпічных твораў, асабліва народных казак, легенд.

Гутарка – гэта прадметна-арыентаваны дыялог паміж настаўнікам і

вучнямі, належыць да найбольш распаўсюджаных метадаў праверкі якасці і ступені запамінання і разумення зместу твора, ролі вобразна-выяўленчых сродкаў, яго падтэксту і інш., а таксама дазваляе настаўніку высветліць адносіны вучняў да твора і яго герояў.

Гутарка бывае *рэпрадуктыўная, эўрыстычная і вольная*. *Рэпрадуктыўная гутарка* праводзіцца для аднаўлення ведаў, атрыманых з мастацкага твора (Назавіце галоўных герояў твора), са слоў настаўніка (Як называўся першы зборнік М. Танка?), з падручніка (Што такое метафара?) і іншых крыніц інфармацыі і выкарыстоўваецца пры паўтарэнні і замацаванні, на ўступных, арыентацыйных і заключных занятках.

У працэсе *эўрыстычнай гутаркі* падчас адказаў на пытанні настаўніка вучні прыходзяць да ўласных высноў назіранняў і абагульненняў, таму часцей яна выкарыстоўваецца пры аналізе мастацкага твора (У чым неўміручасць камедыі Я. купалы “Паўлінка”? Чаму Ф. Багушэвіч надзяліў галоўнага героя паэмы “Кепска будзе!” трагічным лёсам). У многім эфектыўнасць гутаркі залежыць ад пытанняў, да якіх існуюць наступныя патрабаванні: правільнасць, канкрэтнасць, прастата і выразнасць, каб не ўзнікала двухсэнсоўнасці ў іх разуменні, нельга фармуляваць пытанні так, каб на іх можна даць аднаслоўны адказ накшталт «так» ці «не». Пытанне павінна будзіць думку, у ім павінна быць заключана праблема. Няўдалым можа быць не асобнае пытанне, а ўвесь комплекс пытанняў, калі ў ім няма сістэмы. Настаўнік павінен ясна ўяўляць сабе канчатковую мэту гутаркі. Адна з распаўсюджаных памылак – багацце пытанняў. У працэсе гутаркі настаўнік выкарыстоўвае тры віды пытанняў (накіраваныя на высвятленне глыбіні ведання зместу (“Як адказаў Гусяляр Князю на яго прапанову?” – Я. Купала “Курган”); на выяўленне адносінаў вучняў да твора, герояў, эпізодаў (Што вам найбольш спадабалася ў творы? Чаму?); на ацэнку, аналіз твора (Як разумее сэнс жыцця Васіль І. Мележ “Людзі на балоце”?).

Наступная разнавіднасць гутаркі: *«вольная гутарка»*, якая будзецца па пытаннях, якія ўзнікаюць у працэсе вывучэння (аналіза) мастацкага твора. У настаўніка ёсць папярэдні план такой гутаркі, але больш важны яе агульны напрамак, магчымасць пытанняў са боку навучэнцаў.

Спецыфіка *дыспуту*, як прыёма гутаркі, у тым, што настаўнік прапануе класу пытанне, якое можа выклікаць розныя, нават супрацьлеглыя, адказы. Арыентацыя на дыскусійнасць павінна змяшчацца ў фармулёўцы пытання, якое дае вучню права выбару той ці іншай пазіцыі ці спалучэння двух мажлівых сцвярджэнняў (Смешны ці страшны Гарлахвацкі? Чаму разышліся дарогі Ганны і Васіля (Лабановіча і дзяўчат, з якімі яго зводзіла жыццё?).

Спецыфіка прыёма *параўнання* заключаецца ў тым, што настаўнік задае пытанне, накіраванае на высвятленне сувязі паміж асобнымі кампанентамі мастацкага твора (Якія два вобразы супрацьпастаўляюцца ў першых радках твора М. Багдановіча “Слуцкія ткачыкі? Як развіваюцца гэтыя вобразы ў

наступных радках твора?), творы аднаго пісьменніка на адну і тую ж тэму ці падобнай праблематыкі, але рознага перыяду напісання (“Я не для вас, паны, о не...” і “За ўсё” Я. Купалы), творы розных пісьменнікаў з падобнай тэматыкай, праблематыкай (Тэма калектывізацыі ў творах М. Зарэцкага і В. Быкава (М. Зарэцкага, М. Шолахава), Экалагічная тэма ў творчасці В. Казько і В. Карамазава), жыццёвымі фактамі, пакладзенымі пісьменнікам у аснову мастацкага палатна (Які біяграфічны матэрыял пакладзены ў аснову ваенных твораў В. Быкава і І. Навуменкі, як гэтыя факты выявіліся ў творах), параўнанне героя і прататыпаў (Я. Колас “На ростанях”) паводзінамі аднаго героя ў розных сітуацыях (Якой паўстае Ганна на пачатку і ў канцы твора?, Як вы патлумачыце супярэчлівасць у паводзінах Васіля – павёў маслакоўцаў да хаты Грыбка, але не пабаяўся заараць Карчоўскую цямлю ля цагельні?), учынкамі і характарамі герояў ці персанажаў аднаго твора (Шлях да здрады ў Гужа і Каландзёнка, Пятрок і Сцепаніда: героі ці ахвяры? Чым адрозніваюцца царскія чыноўнікі, паказаныя Я. Коласам, ад агульнавядомага Кружкова Дуніна-Марцінкевіча, герояў гогалеўскага “Рэвізора”?) розных твораў (Інтэлігенцыя ў творах Я. Коласа і М. Гарэцкага), параўнанне твора і яго інтэрпрэтацыі ў іншых відах мастацтва (верш А. Ставера “Жураўлі на Палессе ляцяць” і песня, раман Мележа “Людзі на балоце” і аднайменны фільм”, паэма “Бандароўна” і ілюстрацыі да яе), уласная ацэнка твора і яго ацэнка крытыкамі (В. Каваленка сцвярджае, што “Васіль – гэта Глушак у патэнцыі, як думаеце Вы) і г.д.

У аснове **лекцыі** ляжыць паслядоўны, сістэмны і дакладны выклад вучэбнага матэрыялу настаўнікам. Выкарыстоўваецца, калі вучэбны матэрыял новы для вучняў, вялікага аб’ёму або складаны для разумення. Лекцыя належыць да ліку эканомных метадаў – настаўнік за кароткі час асвятляе вялікі па аб’ёме матэрыял, тлумачыць складаныя пытанні. Лекцыя найчасцей выкарыстоўваецца ў старшых класах на ўроках, прысвечаных аглядавым тэмам, жыццёваму і творчаму шляху пісьменніка, а таксама на ўступных і заключных занятках.

Лекцыя з’яўляецца асноўнай мэтай, якая вызначае падбор матэрыялу, уключаць мастацкія тэксты. У лекцыі настаўнік часта выкарыстоўвае пытанні, на якія сам і адказвае, але разам з настаўнікам на гэтыя пытанні ў думках шукаюць адказы і вучні.

Прыёмы лекцыі:

— *уводная лекцыя* праводзіцца, калі даецца агульная характарыстыка матэрыялу, які будзе вывучацца;

— *установачная лекцыя* выкарыстоўваецца, калі падаецца асноўны змест і накірункі да паглыблення вывучэння тэмы;

— *разавая лекцыя* абіраецца, калі разглядаецца адно пытанне, пэўны аспект, новы погляд на тэму, якая вывучаецца;

— *аглядная лекцыя* праводзіцца, калі трэба пазнаёміць з асноўнымі вузлавымі пытаннямі вялікага матэрыялу;

— *падагульняючая лекцыя* выкарыстоўваецца пасля вывучэння тэмы ці вялікага твора і мае на мэце сістэматызаваць веды вучняў.

Для лепшага ўспрымання лекцыі настаўнік можа ўключыць у сваё выступленне паведамленне вучня, выкарыстанне нагляднасці, паведамленне ці запіс на дошцы плана лекцыі, а таксама забеспячэнне заданнямі.

Лекцыя аб жыцці і творчасці пісьменніка павінна высветліць: 1) у чым асаблівасць пісьменніка як мастака; 2) як ён звязаны з эпохай; 3) як развіваўся стыль пісьменніка, якія былі асноўныя этапы яго творчага шляху; 4) што новага ўнёс ён у грамадскае жыццё і ў гісторыю літаратуры.

Лекцыя настаўніка павінна быць запісана вучнямі ў выглядзе тэзісаў або канспекта (калі тэмы няма ў падручніку).

Лекцыі аддаецца перавага ў старшых класах. У час працы з малодшымі падлеткамі часцей выкарыстоўваецца **слова настаўніка**.

Наглядныя метады – гэта метады ілюстрацыі (вуснае славеснае маляванне, складанне кадранана, мізансцэніраванне, інсцэніраванне, завочныя экскурсіі) і дэманстрацыі (выкарыстанне ТСН).

Метады ілюстравання выкарыстоўваецца ў кожным класе, на кожным уроку, на кожным этапе вывучэння мастацкіх твораў, пры вывучэнні аглядавых тэм, біяграфій пісьменнікаў. Яго ўжыванне адпавядае прынцыпу нагляднасці. Праз яго рэалізуецца прынцып нагляднасці.

Вуснае славеснае маляванне актывізуе чытацкія ўяўленні школьнікаў, бо перад імі ставіцца задача – словамі намаляваць карціну, якую выклікае ў іх уяўленні твор ці яго частка. Школьнікі пры выкарыстанні падобнага прыёму вучацца бачыць прачытанае ў падрабязнасці, дамалёўваюць словамі позы, жэсты, выгляд герояў (Як выглядае і паводзіць сябе Кручкоў?), карціны прыроды (Якім паўстае вобраз веча ў творы М.Багдановіча “Зімой”? Дайце вусныя апісанні Прыпяці, вёскі Цельшына, вясковай школы, царскага суда, турмы, лесу, восені і інш. (Я. Колас “На ростанях”), размяшчэнне войска (як, на вашу думку, размяшчалася рота салдат, якая была павінна ахоўваць паром (У. Караткевіч “Паром на бурнай рацэ”).

Складанне кадранана яднае літаратуру з кінамастацтвам, на падобных уроках выкарыстоўваюцца звязаныя са спецыфікай кінамастацтва, паняцці – буйны, сярэдні і агульны план. Работа па складанні кадранана вядзецца наступным чынам: 1) вызначэнне парадку сцэн у творы ці ўрыўку; 2) вызначэнне месца, дзе адбываецца дзеянне першага кінаэпізода; 3) вызначэнне асобных кадраў і парадку іх змены; 4) стварэнне ілюстрацый да кожнага эпізода; 4) падбор гукавога афармлення. Напрыклад, пры вывучэнні байкі К. Крапівы “Дзед і баба” можна скласці наступны кадранан: 1) Дзед і баба едуць на кірмаш, 2) “Дапамога” бабы, 3) Сварка, 4) Уцёкі каня, 5) Мараль.

Прыём інсцэніравання выкарыстоўваецца пры вывучэнні не толькі драматычных, але і эпічных твораў (напісанне п’есы паводле апавядання, урыўка з аповесці, рамана). Этапы падрыхтоўкі да інсцэніравання: чытанне і

аналіз твора, сціслая характарыстыка дзеючых асоб (узрост, род заняткаў, узаемаадносіны і г.д.), апісанне часу і месца дзеяння, распрацоўка маналогаў і дыялогаў, рэмарак. Пры інсцэніраванні вучні лепш спасцігаюць характары герояў, матывы іх паводзін і ўчынкаў.

Пры вывучэнні драматычных твораў мэтазгодна выкарыстоўваць **прыём мізансцэніравання** – размяшчэнне і выгляд дзеючых асоб і дэкарацый на сцэне ў пэўныя моманты спектакля. Прыём мізансцэніравання ставіць задачу зрокавага ўспрымання твора, настаўнік накіроўвае ўвагу школьнікаў на тое, каб яны ўявілі знешні выгляд герояў, іх характэрныя жэсты, манеру хадзіць, месца дзеяння. Заданні: Уявіце, што вы на спектаклі (любых твор), уздымаецца заслона, раскажыце, што вы бачыце на сцэне; Вы мастак тэатра, якія б вы распрацавалі касцюмы для герояў, які падабралі б грим; Вы выконваеце ролю Гарлахвацкага, як вы будзеце яе трактаваць?

Прыёмы інсцэніравання і мізансцэніравання часцей за ўсё выкарыстоўваюцца на заключных занятках і спрыяюць атрыманню больш цэласнага ўяўлення аб мастацкім творы.

Завочная экскурсія, адбываецца ў класе часцей з ўсё пры вывучэнні біяграфіі пісьменніка, пры такім прыёме зрокавае ўспрыманне аб'екта агляду спалучаецца з іншымі спосабамі атрымання ведаў: чытаннем, гутаркай, словам экскурсавода. Настаўнік загадзя рыхтуе матэрыял да завочнай экскурсіі (карты, стэнды, фотаздымкі, выставы кніг і інш.), прадумвае план, падбірае гукавое суправаджэнне, цытаты.

Дэманстрацыя. – выкарыстанне фотаздымкаў, партрэтаў пісьменнікаў і ТСН (тэле-, дыя-, кіна-, відэафільмы, фільмы-спектаклі, фільмы-экрانیзацыі, камп'ютэр).

Практычныя метады і прыёмы ў выкладанні літаратуры рэалізуюцца праз самастойную працу вучняў, якой належыць значнае месца ў навучанні, развіцці і выхаванні вучняў. Яна з'яўляецца кампанентам славесных і наглядных метадаў. Аднак самастойная праца вучняў не можа быць эфектыўнай без яе кіраўніцтва настаўнікам, таму што не ўсе пытанні школьнага курса літаратуры могуць быць асэнсаваны вучнямі самастойна. Метад самастойнай працы выкарыстоўваецца на ўсіх тыпах, відах і этапах ўрокаў

Метад самастойнай працы рэалізуецца праз наступныя прыёмы **план, тэзісы, канспект, рэферат, даклад**.

План – вылучэнне ў мастацкім творы, літаратуразнаўчым артыкуле асноўных частак. У ім выяўляецца паслядоўнасць развіцця аўтарскай думкі, чаргаванне ў творы пачуццяў, карцін, настрояў. План выкарыстоўваецца ў асноўным на арыентацыйных занятках з мэтай дапамагчы школьнікам запомніць твор, выявіць яго кампазіцыйную будову, больш дакладна пераказаць твор. План можа быць простым (1) Знаходка лесніком параненага ваўком ласяняці. 2) Ласяня ў хаце лесніка, клопат пра яго лесніковай сям'і. 3) Сяброўства Губатага з дзецьмі і свойскімі жывёламі, першая няўдалая спроба

гаспадара адпусціць яго на волю. 4) Зімоўка ў хляве, другая канчатковая адпраўка ў лес. 5) Звычка лася не баяцца людзей і расплата за гэта жыццём. (Г. Далідовтч “Губаты”), складаным, цытатным (1) “Справа ішла больш чым пра хлеб. Справа ішла пра свабоду”. 2) “– На той бераг, калі ласка, – сказала жанчына”. 3) “Паром немінуча знясе. Пачакайце да раніцы”. 4) “– Мы не маглі патануць, – упэўнена сказала яна. – ... Мы неслі жыццё”. 5) “капітан Пора-Леановіч, вы нягоднік”. 6) “Вы сваёй мужнасцю далі мужнасці і мне... Дай Бог, каб мае ўнукі ніколі не варагавалі з вашымі” (У. Караткевіч “Паром на бурнай рацэ”).

Тэзісы – палажэнні, якія сцісла перадаюць асноўныя думкі лекцыі, даклада, артыкула. Гэты прыём выкарыстоўваецца пры праверцы глыбіні засваення і асэнсавання новага матэрыялу, а таксама мае мэтай дапамагчы засвоіць вучнямі зместу лекцыі настаўніка, крытычнага артыкула, артыкула падручніка і інш.

Рэферат мае на мэце выклад зместу адной ці некалькіх літаратуразнаўчых крыніц па прапанаванай тэме, а ў **дакладзе** павінна выявіцца асоба яго аўтара у адносінах да выкарыстаных крыніц. Тэмы: рэфераты – “Кандрат Крапіва – навуковец, грамадскі дзеяч”, “Даваенная эпоха ўпамяданых Кандрата Крапівы (пагодле літаратуразнаўчых крыніц)”, Сцэнічнае жыццё п’есы К. Крапівы “Уто смяецца апошнім”, Папярэднікі сатырыка-Крапівы ў беларускай літаратуры”; даклады – “Кузьма Чорны ў супрацьстаянні таталітарызму”, “Пясяр народнай трагедыі і сучаснасць”, “У кроплі – цэлы свет: перачытваючы старонкі рамана Кузьмы Чорнага “Пошукі будучыні”, “Кузьма Чорны і яго паслядоўнікі пра жыццё народа”, “Проза Кузьмы Чорнага і Фёдара Дастаеўскага: да праблемы злачынства і пакарання”, “У пошуках шчасця і будучыні: лёс герояў Кузьмы Чорнага”.

Класіфікацыя метадаў па характары дзейнасці настаўніка і вучняў. У аснове такой класіфікацыі ляжыць логіка пазнавальнай дзейнасці школьнікаў, якая арганізуюецца і накіроўваецца настаўнікам у працэсе вывучэння літаратуры.

Працэс пазнання і разумення любога мастацкага твора пачынаецца з яго непасрэднага ўспрымання. Мэтай метаду **творчага чытання** з’яўляецца актывізацыя мастацка-эстэтычнага ўспрымання і напачатку вывучэння твора, і пасля яго аналізу. Метадам творчага чытання настаўнік вучыць адносіцца да літаратуры як да мастацтва: актывізаваць уяўленне, эмоцыі, вобразнае мысленне вучняў, паказ, як успрымаюцца творы розных жанраў. Метадычныя прыёмы, якія забяспечваюць рэалізацыю метаду творчага чытання: **выразнае чытанне настаўніка; чытанне майстроў мастацкага слова; навучанне выразнаму чытанню вучняў; каменціраванае чытанне; уступнае слова настаўніка, якое падводзіць да ўспрымання твора; гутарка, якая актывізуе непасрэдныя уражанні ад толькі што прачытанага; творчыя заданні, звязаныя з вучнёўскімі назіраннямі над жыццём.** Віды вучэбнай дзейнасці

школьнікаў: *чытанне, завучванне на памяць, складанне планаў, стварэнне водгукаў, падбор і разгляд ілюстрацый.*

Пры выкарыстанні падобных метадаў можна вярнуцца да жыццёвага вопыту вучняў (уражанняў, выкліканых сустрэчамі з унікальнымі людзьмі, перажытымі здарэннямі, прыгажосцю прыроды), да назапашаных імі ведаў у галіне літаратуры, гісторыі, мастацтва

Наступная ступень пазнання мастацкага твора – яго аналіз. Аналізуецца твор **эўрыстычным метадам**, пры якім шырока выкарыстоўваюцца навуковыя паняцці па гісторыі і тэорыі літаратуры. Прыёмы эўрыстычнага метаду: *сістэма пытанняў, накіраваная на самастойнае атрыманне ведаў; сістэма заданняў на аналізе мастацкага твора або крытычнага артыкула, па гісторыка-літаратурных і тэарэтычных пытаннях, ілюстрацыйным матэрыяле; настаноўка праблемнага пытання або задання; эўрыстычная гутарка.* Структура эўрыстычнай гутаркі: уступнае слова настаўніка аб задачах і накіраванасці гутаркі, сістэма пытанняў, адказу вучняў, заключнае слова настаўніка. У залежнасці ад формы арганізацыі гутарка можа быць свабоднай (без папярэдняй падрыхтоўкі вучняў да яе) і падрыхтаванай на аснове папярэдніх заданняў і пытанняў настаўніка. Віды дзейнасці вучняў: *падбор матэрыялу з мастацкага твора; пераход з элементамі аналізу; аналіз эпизода; аналіз вобраза-персанажа; складанне плана выступлення; настаноўка праблемы.*

Даследчы метадаў – вышэйшая ступень самастойнага вывучэння літаратуры, які выкарыстоўваецца ў выпадку поўнага авалодання вучнямі прыёмамі самастойнай працы. Дзейнасць настаўніка накіравана на вылучэнне праблемы для асэнсавання, распрацоўку плана семінара, падбор літаратуры, вызначэнне твораў для самастойнага аналізу. Перыядычна настаўнік праводзіць кансультацыі, каб накіроўваць творчыя вучнёўскія пошукі. Прыёмы: *настаноўка праблемных пытанняў; даследчых заданняў.* Даследчы метадаў мае шмат агульнага з эўрыстычным. Віды вучнёўскай дзейнасці: *самастойны аналіз часткі і цэлага мастацкага твора; аналіз пазапраграмавага твора; тэматычнае, праблемнае, гісторыка-літаратурнае, тэарэтыка-літаратурнае параўнанне двух твораў; параўнанне некалькіх пунктаў поглядаў на твор ці на пэўны вобраз, абгрунтаванне сваёй ацэнкі іх; параўнанне літаратурнага твора з яго інтэрпрэтацыяй у іншых відах мастацтва; ацэнка спектакля або кінафільма.*

Спецыфіка **рэпрадуктыўнага метаду** вывучэння літаратуры заключаецца ў тым, што вучні атрымліваюць веды ў гатовым выглядзе са слоў настаўніка, з падручніка ці навукова-папулярнай літаратуры. Нягледзячы на тое, што вучні атрымліваюць веды ў гатовым выглядзе, адбываецца іх інтэнсіўная мысліцельная дзейнасць. Таму рэпрадуктыўны метадаў з'яўляецца спосабам не толькі атрымання ведаў, але і выпрацоўкі навыкаў і ўменняў.

Рэпрадуктыўны метада праяўляецца ў наступных прыёмах працы настаўніка: *расказ пра жыццё пісьменніка; лекцыя пра творчы шлях мастака слова, аглядавая лекцыя з панярэднім планам, з выкарыстаннем наглядных дапаможнікаў і ТСН; заданні па падручніку*. Віды дзейнасці: *запіс плана або канспекта лекцыі настаўніка; праца па падручніку; падрыхтоўка даклада па гатовым матэрыяле*. Падобны метада часцей выкарыстоўваецца пры знаёмстве вучняў з біяграфіяй і творчым шляхам пісьменніка, вывучэнні аглядавых тэм, паняццяў па гісторыі і тэорыі літаратуры

Агульным патрабаваннем для ўсіх метадаў з'яўляецца зарыентаванасць іх на эстэтычную сутнасць літаратуры, яе мастацкую спецыфіку. У вывучэнні літаратуры вельмі важнае значэнне мае пранікненне ў атмасферу твора, разуменне значэння дэталі, кампазіцыі, жанру. Усё гэта разам узятае і абумоўлівае ўздзеянне на чытача, на яго светаадчуванне, стымулюе яго духоўнае развіццё.

Умелае спалучэнне метадаў навучання з метадамі выхавання робіць гэты працэс яшчэ больш мэтанакіраваным і выніковым. Накапленне маральных, эстэтычных уражанняў, наступная іх сістэматызацыя і абагульненне, тэарэтычнае асэнсаванне ўзбагачаюць жыццёвы вопыт вучняў, уплываюць на іх каштоўнасныя арыентацыі.

Фарміраванне і развіццё чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей вучняў на ўроку літаратуры

Сістэматызуючым стрыжнем узроставай адметнасці, якую ў першую чаргу, плануючы вучэбны працэс, неабходна ўлічваць настаўніку, з'яўляюцца наступныя паказчыкі:

- эмацыйнае жыццё,
- сацыяльныя пачуцці ў дзіцяці,
- эстэтычнае жыццё школьніка,
- рэлігійнае жыццё,
- развіццё інтэлекту,
- спецыфіка мыслення.

Пры дадзеным новым напаўненні традыцыйным застаўся падзел падлеткаў на ўзроставыя групы. Гэта:

- 1) малодшы падлеткавы ўзрост (10 – 12 гадоў),
- 2) старэйшы падлеткавы ўзрост (13 – 15 гадоў),
- 3) старэйшы школьны ўзрост: ранняе юнацтва (16 – 18 гадоў).

Адразу агаворымся, што падзел падлеткаў на ўзроставыя групы ў пэўнай меры ўмоўны, паколькі развіццё асобы залежыць ад розных фактараў і вельмі індывідуальнае. Даволі часта ў адной і той жа ўзроставай групе можна сустрэць вучняў з вельмі рознымі ўзроўнямі псіхалагічнага развіцця ў цэлым і ў яго межах – літаратурнага: некаторыя школьнікі апырэджваюць сваіх аднагодкаў на

1-2 гады, другія – наадварот, адстаюць. Аднак пры ўсёй адноснасці ўзроставых характарыстык, у вучняў аднаго ўзросту вельмі многа агульнага. На гэтых агульных тэндэнцыях мы і спынімся больш падрабязна.

Першая група (малодшы падлеткавы ўзрост), вучні 5-7 класаў – народ энергічны, рухавы. Падлеткі ў гэтым узросце звычайна лічаць сябе людзьмі дарослымі, у іх жыве ўнутраная патрэба ўсім даказаць, што яны ўжо немаленькія, што здольны прыняць самастойна разумнае і адзіна правільнае рашэнне. Вось чаму малодшыя падлеткі ахвотна бяруцца рабіць усё: публічна чытаць мастацкія творы, танцаваць, спяваць, маляваць, не заўсёды маючы здольнасці для гэтага, менавіта такім чынам яны сцвярджаюць сваю даросласць і значнасць.

Яшчэ адзін «рыф», якія павінен ўлічваць настаўнік, працуючы з вучнямі гэтых класаў, – гэта паслядоўнае праяўленне асаблівай формы самасвядомасці: *прэтэнзіі на сталасць*. Гэта праяўляецца ў маральным максіmalізме, безапеляцыйных сцвярджэннях або адмаўленнях катэгарычнасці. З-за гэтага вучням гэтага ўзросту вельмі цяжка разабрацца са складанымі і супярэчлівымі героямі твораў. Таму пры аналізе твора настаўнік павінен праецыраваць пытанні і заданні, ашчаджаючы згаданы вышэй прэтэнзіі на сталасць, дыпламатычна падводзячы да правільнага высноў. Саюзнікам настаўніка ў гэтым будзе характэрнае для дадзенага ўзросту *імкненне да самастойнасці*. Шырока выкарыстоўваючы разнастайныя віды самастойнай дзейнасці, настаўнік зможа рэалізоўваць патрабаванні праграмы да засваення матэрыялу, вучыць школьнікаў мысліць літаратурна і ўдасканальваць чытацкую культуру.

Дзеці гэтага ўзросту вельмі эмацыянальныя і ўражлівыя. Яны хутка ўключаюцца ў тыя сітуацыі, пра якія чытаюць у кнізе, бурна рэагуюць, перажываюць за любімага героя. Эмацыянальная спагадлівасць і рухомасць вучняў ствараюць спрыяльную аснову для глыбокага ўспрымання літаратурнага твора, бо яны здольныя лёгка пранікнуцца думкамі і пачуццямі аўтара і герояў.

Калі з ранейшых методыках сцвярджалася, што ў падлеткаў праяўляецца павышаная цікавасць да мастацтва у цэлым, і кіно і літаратуры ў прыватнасці, то на сённяшні дзень цікавасці да чытання рэзка знізілася. Гэта павінен ўлічваць настаўнік і рабіць стаўку на тое, што ў гэты перыяд жыцця развіваецца тэарэтычнае рэфлексіўнае мысленне. Таму ў ацэнцы літаратурных герояў вучні 1-й узроставай групы падыходзяць толькі з маральнымі (у 5 класе нават спрошчанымі) крытэрыямі: усё добрае, моцнае, смелае імі прымаецца, а злое адмаўляецца, а таму і ўспрымаюць яны герояў часта не як тыпізаваныя вобразы, а як рэальных асоб, што прымітывізуе ўспрыняцце мастацкага твора.

Падыход да літаратуры ў малодшых падлеткаў характарызуецца найўна-рэалістычнымі адносінамі: мастацкі твор яны ўспрымаюць і аналізуюць як з'яву рэчаіснасці, занатаваную на паперы, жыццёвы факт прыраўноўваюць да яго літаратурнага адлюстравання. Чытачы гэтага ўзросту лічаць, што ўсё апісанае ў кнізе было на самай справе, што героі яе рэальна жылі і жывуць,

чым і тлумачацца пісьмы на іх адрас, просьбы да пісьменнікаў назваць дакладна вуліцу, дом, дзе жывуць героі, якія палюбіліся асабліва.

Малодшыя падлеткі, такім чынам, не ўлічваюць спецыфіку літаратуры як віду слоўнага мастацтва. Многія з іх не разумеюць ролі аўтара ў творы, не могуць вызначыць яго адносіны да героя, выявіць падтэкст, значэнне мастацкіх дэталей. Малодшыя падлеткі наогул не звяртаюць увагі на тое, хто выступае апавядальнікам у творы, аднак, пры гэтым аддаюць перавагу форме апавядання ад першай асобы, ад імя галоўнага героя, калі герой – іх аднагодак, які дзейнічае смела, мужна. Дзяцей гэтага ўзросту надзвычай захапляюць кнігі пра незвычайныя падзеі, творы прыгодніцкага жанру. Усё гэта прываблівае іх таму, што ў нейкай ступені стварае ілюзію іх саўдзельніцтва ў тым, пра што раскажваецца ў кнізе. Жаданне дзейнічаць па законах мужнасці і гераізму – узроставае дамінанта малодшых падлеткаў, чым і тлумачыцца іх цікавасць да кніг, у якіх героі самі раскажваюць пра час і пра сябе.

Тэматычны дыяпазон інтарэсаў малодшых падлеткаў шырокі і разнастайны. Дзеці хочуць ведаць і чытаць пра многае, але самую вялікую цікавасць выклікаюць у іх дэтэктывы і прыгодніцкая літаратура, калі ў цэнтры ўвагі пісьменніка становіцца герой, а таксама кзкі.

Малодшыя падлеткі не могуць самастойна, без кіраўніцтва настаўніка вызначыць форму мастацкага твора. Яны наогул не вызначаюць мастацкіх асаблівасцей. На пытанні аб форме твора яны звычайна адказваюць: «Лёгка чытаецца», «Добра, цікава напісана», а растлумачыць, чаму гэта так, не могуць.

Літаратурнага героя малодшыя падлеткі ўспрымаюць некалькі спрошчана. Як правіла, яны сочаць голкі за яго ўчынкамі, дзеяннямі, а матывы гэтых учынкаў выпадаюць з іх поля зроку.

Вучні 5-7 класаў недастаткова арыентуюцца ў паэзіі, мала чытаюць паэтычных твораў, не атрымліваюць асалоды ад прачытанага, бо ў паэзіі на першым плане пачуцці, перажыванні, думкі, настроі, гэта значыць унутраны свет чалавека, які мала цікавіць малодшых падлеткаў.

Другая група (старэйшыя падлеткавы ўзрост), вучні 8-9 класаў, характарызуецца такой дамінуючай асаблівасцю, як фармаванне «*Я-канцэпцыі*» – сістэмы ўнутрана ўзгодненых уяўленняў пра сябе. Адсюль выцякае цікавасць да ўнутранага свету, складаных перажыванняў, узаемаадносін. Ён ў асноўным складаецца як чытач: ад чыста падзейных, маральных крытэрыяў у ацэнках літаратурных твораў ён паступова пераходзіць да асэнсаваных, эстэтычных.

Такому падлетку важна мець не столькі адказы на пытанні кшталту «Што здарылася?», «Што адбылося?», «Які герой?», колькі на пытанні «Чаму так здарылася?», «Па якой прычыне адбылося?», «Чаму такі герой?», як бачым, асаблівая ўвага скіроўваецца на прычынна-выніковыя сувязі. Але навыкаў у гэтым рэчышчы аналізу ў іх яшчэ не хапае. На гэтай базе і павінна грунтавацца стратэгія працы настаўніка па навучанні літаратуры.

Аднак неабходна ўлічваць, што і адмоўныя рысы чытачоў гэтага ўзросту. Першая з іх заключаецца ў тым, што псіхалагічная неабходнасць у самавыражэнні аказваецца настолькі моцнай, што аналіз твора падмяняецца часам аналізам уласных перажыванняў або разважанняў на тэмы, якія іх хвалююць. Такія суб'ектыўныя адносіны неабходна пераадольваць, падбіраць формы аналізу, дзе б арганічна злучаліся асобныя ацэнкі і аб'ектыўныя погляды на твор.

Другая складанасць бачыцца ў наяўнасці арыентаванасці на поспех, многія вучні не жадаюць выказацца, удзельнічаць у абмеркаванні, баючыся даць няправільнае тлумачэнне, выказаць памылковую думку і праз гэта трапіць, як яны лічаць, у смешнае становішча і выставіць сябе ў нявыгадным святле. а таму настаўніку варта вельмі далікатна ставіцца да недакладных адказаў, ашчадна і дыпламатычна папраўляць памылкі і накіроўваць на правільныя адказы і ўхваляць цікавыя разважання.

Вучні 8-9 класаў маюць больш высокі інтэлектуальны узровень, чым малодшыя падлеткі, які вызначаецца развіццём абстрактнага мыслення. Гэта забяспечвае засваенне даволі складанага вучэбнага матэрыялу, стварае перадумову паўнацэннага ўспрымання мастацкіх твораў.

Вучні 8-9 класаў пільна ўглядаюцца ў акаляючы свет, шукаючы прычынна-выніковыя сувязі, многае бачаць, эмацыянальна перажываюць. Абвостраная назіральнасць і ўспрымальнасць старэйшых падлеткаў ствараюць умовы для паглыбленага прачытання мастацкіх твораў. Трэба адзначыць, што некаторыя вучні 8-9 класаў да ўсяго ставяцца нігілістычна, што праяўляецца і ў адносінах да літаратуры.

Дыяпазон чытацкіх інтарэсаў старэйшых падлеткаў шырокі, што абумоўліваецца спецыфікай іх узросту. Тэматычная градацыя кніг, якія чытаюць васьмікласнікі, выглядае наступным чынам: дэтэктывы; фантастыка; кнігі гераічнага гучання; гумарыстычныя кнігі; кнігі пра каханне; масавая літаратура.

Прыходзіцца канстатаваць, што старэйшыя падлеткі сталі менш чытаць, яны аддаюць перавагу тэлеперадачам, відэастужкам.

Увага да герояў твораў у вучняў 8-9 класаў вялікая. Менавіта герой з'яўляецца ў кнізе тым асноўным кампанентам, што прыцягвае цікавасць падлеткаў. Падлетак «як бы ўступае ў асабовыя адносіны з героямі кніг». Аднак такое ўспрыманне характэрна калі для літаратурна падрыхтаваных вучняў. Для большасці ж чытачоў гэтага ўзросту ўнутраны свет персанажа застаецца неасэнсаваным, ён успрымаецца прасталінейна, толькі на ўзроўні дзеянняў, учынкаў. Такія чытачы не ўмеюць узважыць усе абставіны паводзін героя, мэты і матывы яго ўчынкаў, не ўмеюць пранікнуць у настрой, перадаць усе нюансы пачуццяў.

Старэйшыя падлеткі звычайна дакладна выдзяляюць і называюць самыя вострыя жыццёвыя сітуацыі, у якіх раскрываецца характар героя. Аднак у

большасці сваёй у ацэнцы вобразаў часта назіраецца спрашчэнне, бо звычайна вылучаецца толькі адна якая-небудзь грань характару персанажа, якая з'яўляецца вызначальнай. Гэтым тлумачыцца прасталінейнасць ацэнак, што даюць чытачы героям. Бачыць характар чалавека шматбакова, разумець усе яго ўчынкi і пачуццi як належыць падлеткі яшчэ не могуць.

Калі вучні 8-9 класаў характарызуюць героя мастацкага твора, то звычайна перадаюць толькі падзейную канву, пакідаючы ўбаку ўсе тонкасці перажыванняў, асаблівасці душэўнага стану. Жаданне хутчэй даведацца пра лёс вобраза-персанажа прымушае чытачоў, як гавораць, «глытаць» цэлыя старонкі, не ўнікаючы ў адступленні, не спыняючыся на апісаннях, што ўрэшце пазбаўляе магчымасці атрымаць эстэтычную асалоду.

У гэтым узросце ўвага да пазіцыі аўтара, на жаль, яшчэ слабая. На пытанне, якім уяўляецца аўтар любімай кнігі, вучням адказаць цяжка. Вельмі часта ў адказах вучняў аўтар поўнасьцю атаясамліваецца з героем. З цяжкасцю вучні гэтага ўзросту вызначаюць аўтарскую пазіцыю, аўтарскія адносіны да героя. І хоць аўтарскі пункт гледжання выразна ва ўсёй мастацкай структуры твора: у адборы матэрыялу, яго мастацкай падачы, у кампазіцыі, мове, вобразах, – старэйшыя падлеткі ўспрымаюць адносіны пісьменніка да персанажа толькі ў агульным выглядзе і ставяць іх у залежнасць ад таго, станючы герой ці адмоўны. Вучні не заўсёды разумеюць падтэкст твора, не ўнікаюць у мастацкія дэталі, якія садзейнічаюць абмалёўцы вобраза, выяўляюць аўтарскія адносіны, без якіх нельга асэнсаваць усю глыбіню твора.

Вучні 8-9 класаў не валодаюць навыкам цэласнага аналізу літаратурнага твора. Часта яны праяўляюць цікавасць да асобных важных дэталей мастацкай тканіны твора, аднак не ўмеюць рабіць абагульненні, бачыць у адлюстраваным тыповае. Творы мастацтва старэйшых падлеткі ацэньваюць вельмі асцярожна, як правіла, іх ацэнкі заніжаныя. Чытачы баяцца трапіць у смешнае становішча, таму прытрымліваюцца трафарэтных, шаблонных меркаванняў і ацэнак.

Адносіны старэйшых падлеткаў да паэзіі шмат у чым супярэчлівыя. Здавалася б, сам узрост чытачоў, які вызначаецца інтэнсіўным развіццём іх эмацыянальнай сферы, павінен ствараць перадумовы для ўспрымання прыгожага ў жыцці і мастацтве наогул і ў паэзіі, у прыватнасці. Аднак менавіта ў гэтым узросце часта назіраецца адмоўнае стаўленне да вершаў. Старэйшыя падлеткі, вядома, чытаюць паэзію, аднак найбольшую цікавасць у іх выклікаюць вершы з ярка выражаным сюжэтам, такія, дзе ёсць факт, падзея. Вершы філасофскага зместу з цяжкасцю ўспрымаюцца падлеткамі, застаюцца ім незразумелымі. Асабліва вабіць старэйшых падлеткаў паэзія рамантычнага гучання, і ў гэтым выяўляецца ўплыў узроставай дамінанты – цягі да ўсяго яркага, незвычайнага. Чытачы найчасцей аддаюць перавагу паэтычным творах, у якіх эмацыянальны змест выражаны даволі прасталінейна і адназначна, ідэя ляжыць, як кажуць, на паверхні і даступная для ўспрымання. Форма паэтычных твораў звычайна цікавіць іх мала. У цэлым для старэйшых падлеткаў характэрна найўна-

рэалістычнае ўспрыманне лірыкі, яны не ўздываюцца да разумення яе як мастацтва, да асэнсавання ў ёй умоўнага.

Выхаванне чытальніцкіх якасцей ў гэтай групы значна ў большай меры, чым у папярэдняй, павінна ўключаць фарміраванне тэарэтыка-літаратурных ведаў і перш за ўсё, аб'ектыўных крытэрыяў падыходу да чытання і аналізу твора.

Трэці перыяд 10 – 11 класы (16 – 18 гадоў) – гэта перыяд ранняга юнацтва, чым у многім абумоўлена і ад чаго залежыць навучанне маладых людзей. У гэты час падлетак імкліва выйшаў за межы школьных зацікаўленасцей і, адчуўшы сябе дарослым, рознымі спосабамі імкнецца далучыцца да жыцця старэйшых. Аднак у гэтым узросце школьнікі ўсё ж застаюцца на ўзроўні сваёй падлеткавай субкультуры, яны ўсё яшчэ залежаць як ад бацькоў, так і ад настаўнікаў. Што да апошніх, то варта зазначыць, што ў гэты перыяд узаемаадносіны вучняў з настаўнікамі адбываюцца на прынцыпова іншым узроўні.

Калі ў больш раннія перыяды развіцця падлеткі не заўважалі прабелаў настаўніка, адсутнасці ў яго глыбокіх ведаў і педагогічнай культуры, але пры добрай арганізацыі працы вучні досыць плённа выконвалі нават аднатыпныя заданні, то са старэйшакласнікамі працэс літаратурнага навучання павінен адбывацца па-іншаму.

Па-першае, неабходна памятаць, што ў гэты час у юнакоў замацоўваюцца эстэтычныя ідэалы, адносіны да мастацтва ў цэлым. Сутыкаючыся з творам любога віду мастацтва, яны асэнсоўваюць, што гэта – толькі мастацкае адлюстраванне рэчаіснасці, створанае пры дапамозе вымыслу, фантазіі, але разам з тым гэта мастацкае адлюстраванне заключае ў сабе глыбінны сэнс. У 16 – 18 гадоў, калі фактычна сфармавана мастацкая свядомасць, маладыя людзі разумеюць, што кожны твор мастацтва павінен у першую чаргу выконваць функцыю эстэтычную, а ўжо пасля адукацыйную, развіццёвую, выхаваўчую і г.д. Менавіта ўлічваючы гэта і павінна планаватца праца па літаратурнай адукацыі ў старэйшых класах.

Па-другое, акрэслены перыяд жыццёвага цыклу развіцця чалавека з'яўляецца *пераходным*, ад чаго таксама залежыць спецыфіка і навучанне ў школе. У гэты перыяд вырашаецца пытанне пра далейшае жыццё: адбываецца прафесійнае самавызначэнне, разам з якім часта назіраюцца і крызісныя моманты. Пошукі сэнсу жыцця, свайго месца ў гэтым жыцці становяцца, бадай што, асноўным. І тут вялікую ролю павінны адыгрываць урокі літаратуры, якую паправу называюць чалавеказнаўствам. Школьная праграма па беларускай літаратуры для старэйшых класаў прапануе зварот да мастацкіх твораў, якія сваім зместавым напам'янтам, ідэйным зместам часта вельмі блізкія юнакам. Многія героі твораў, што вывучаюцца, з'яўляюцца равеснікамі старшакласнікаў. Таму, характарызуючы герояў вывучаемых твораў вучні воляй-няволяй будуць параўноўваць сябе з героямі. А такое параўнанне вельмі

часта можа дапамагчы вучням разабрацца ў сабе, убачыць сябе як бы з боку і зрабіць пэўныя высновы.

Пры ўспрыманні і аналізе мастацкага твора старшакласнікі часта імкнуцца да арыгінальнасці. Іх ужо не заўжды задавальняе матэрыял падручніка (часам свядома, а часам – каб паказаць сваю індывідуальнасць), меркаванне настаўніка можа быць праігнараваным або ўспрынятым у штыкі. І тут важна даць магчымасць таму ці іншаму вучню выказацца цалкам, і калі ягоная думка памылковая, то пры плённай працы на ўроку, у час дыскусій ён сам зразумее, што яго меркаванне не зусім правільнае ці няправільнае зусім.

Старшакласнікі праяўляюць цікавасць да тэарэтычнай думкі, многа аналізуюць, не схільныя прымаць на веру вывады, зробленыя іншымі. Разумовая дзейнасць юнакоў актыўная, вызначаецца значнай ступенню самастойнасці. Гэты ўзрост цікавы тым, што школьнікі задумваюцца пра будучае, пачынаюць планаваць свае далейшае жыццё. Многія даволі выразна фармулююць свае жаданні і інтарэсы, упэўнены і матываваны вызначаюць прафесію, якой хочуць авалодаць.

У старшакласнікаў выяўляецца дыферэнцыраваны падыход да людзей і да ўсяго, што іх акружае, у тым ліку да мастацтва, літаратуры. Яны не баяцца здацца смешнымі і адстойваюць свой пункт гледжання, сваю ацэнку. Імкненне знайсці сваё месца, вызначыць сваё «я» выклікае спробы асэнсаваць свет і чалавечыя адносіны, павышаную ўвагу да філасофскіх, палітычных праблем.

Старшакласнікі ахвотна ўключваюцца ў дыспут, абмеркаванне. Яны хутка натхняюцца і выяўляюць гатоўнасць адстойваць свой пункт гледжання, сваю пазіцыю. Пры гэтым яны лёгка адыходзяць ад зместу мастацкага тэксту, ад першапачатковага канкрэтнага прадмета размовы і пераключаюцца на агульныя разважанні. У параўнанні з васьмікласнікамі старшакласнікі больш адкрыта выказваюць свае пачуцці, аднак інтэлектуальнае ў падыходзе да мастацкага твора пераважае над эмацыянальным. Цэласнае асэнсаванне свету, імкненне бачыць і знаходзіць прычынную сувязь з'яў спрыяюць таму, што юнакі пачынаюць успрымаць твор як цэлае, лёгка пераадольваюць дробнасць мастацкіх уражанняў, у выніку чаго знікае адналінейнасць іх падыходу да твора. Учынка герояў, іх псіхалагічны свет вучні гэтага ўзросту тлумачаць сацыяльнымі ўмовамі, часам, у якія яны жывуць і дзейнічаюць, выхаваннем, псіхалагічнымі асаблівасцямі кожнага героя як індывідуума, мастацкім стылем аўтара. Трэба адзначыць, што ў чытачоў старэйшага школьнага ўзросту нярэдка складваецца скажонае ўяўленне аб тыповасці і тыпе. Чытачы старэйшых класаў не прымаюць пад увагу, што літаратура патрабуе пазнання індывідуальнага ў тыповым і, наадварот, тыповага ў індывідуальным. Як зазначаюць даследчыкі, «яны не разумеюць законаў мастацкага пераўтварэння рэчаіснасці, не ўмеюць ацаніць кнігу з пункту гледжання яе праўдзівасці, эстэтычнай каштоўнасці. Нягледзячы на развітую здольнасць абстрагавання і пазнання заканамернасцей акаляючага

свету, багацце і асэнсаванасць эмоцый, веды па тэорыі і гісторыі літаратуры, моладзь вызначаецца параўнаўча невысокім узроўнем мастацкага ўспрымання».

Нярэдка ў старшакласнікаў выклікаюць цяжкасці пытанні пра асобу аўтара, пра мастацкі стыль, яго манеру. Літаратурнага героя яны ўспрымаюць больш крытычна, чым іншыя школьнікі, нават калі ён з'яўляецца іх ідэалам. У моладзі выяўляецца імкненне зразумець не толькі ўчынкі герояў (гэта характэрна для падлеткаў), але і матывы гэтых учынкаў, паглыбляецца ўвага да ўнутранага свету чалавека. Старшакласнікі падаюць вялікае значэнне зместу, ідэйнай накіраванасці твора, але, як правіла, пакідаюць па-за ўвагай яго мастацкі бок.

Як бачна, кожная прааналізаваная група мае сваю асаблівую, адметную спецыфіку развіцця (у тым ліку і літаратурнага), і толькі пры дасканалым валоданні асновамі ўзроставай псіхалогіі і прыёмамі працы на ўроку з боку настаўніка магчыма паўнаўвартаснае літаратурнае навучанне ў сярэдняй школе.

Аналіз мастацкага твора як актуальная метадычная праблема

Аналіз – гэта метадавае даследаванне, пры якім прадмет вывучэння раскладваецца на састаўныя часткі ці ўяўна расчляняецца шляхам лагічнай абстракцыі. Прааналізаваць твор – г.зн. знасці той узровень зносін з мастацтвам, калі адбываецца пераход ад успрымання да мастацкіх абагульненняў.

Аналіз мастацкага твора займае найбольш часу, які вылучаецца школьнай праграмай. На яго можа адводзіцца частка ўрока, цэлы ўрок або нават некалькі ўрокаў. Ён ўзбагачае школьнікаў новымі ведамі, паглыбляе іх літаратурнае развіццё.

Школьны аналіз мастацкіх твораў заснаваны на літаратуразнаўчым, але істотна адрозніваецца ад яго і мае сваю спецыфіку. Сутнасць галоўнага адрознення заключаецца ў *навучальным характары, у тым, што школьны аналіз педагогаў арыентаваны*. Калі ў літаратуразнаўчым даследаванні ў цэнтры ўвагі можа быць адзін аспект аналізу, то школьны аналіз часцей за ўсё бывае *комплексным, у ім выдзяляюцца найбольш істотныя бакі ідэйна-мастацкага зместу твора*.

Спецыфіка школьнага аналізу выяўляецца праз дыдактычныя метады, сярод якіх важнейшае значэнне мае *мэтанакіраванасць аналізу* (наяўнасць скразной ідэі).

Прынцыпы аналізу: навуковасць, адзінства зместу і формы, улік узроставых асаблівасцей, адзінства эмацыянальнага і рацыянальнага, адзінства навуковай логікі і творчага натхнення, выхаваўчы і развіццёвы аналіз, праблемнасць.

Асноўныя *патрабаванні* да аналізу мастацкага твора падзяляюцца на *агульныя і непасрэдныя*.

Агульныя патрабаванні:

- узбагаціць новымі ведамі,
- паглыбіць літаратурнае развіццё,
- фармаваць чытацкія ўменні (культуру чытання),
- садзейнічаць набыццю этычнага вопыту,
- развіваць мову, камунікатыўныя навыкі,
- садзейнічаць выхаванню асобы,
- развіваць творчыя здольнасці.

Непасрэдныя патрабаванні:

- асэнсавана чытаць,
- вызначаць асноўную праблематыку,
- вызначаць спецыфіку жанру, сюжэта, кампазіцыі,
- бачыць аўтарскую пазіцыю,
- характарызаваць вобразы, сістэму вобразаў, сумастаўляць іх,
- характарызаваць спецыфіку мовы, ролю вымуленых сродкаў,
- умець абгрунтоўваць сваю ацэнку прачытанага.

Для старэйшых класаў дзейнічаюць вышэйназваныя патрабаванні, а таксама вылучаюцца яшчэ і наступныя:

- бачыць узаемасувязь з гістарычнымі мовамі і грамадскімі праблемамі,
- арактарызаваць светапогляд і эстэтычныя ідэалы аўтара,
- бачыць індывідуальнасць творчай манеры пісьменніка,

Школьны аналіз – гэта складаны від прафесійнай дзейнасці настаўніка.

Нават самая дасканалая методыка не дае вычарпальных рэкамендацый у гэтым напрамку.

Падрыхтоўчым этапам да аналізу мастацкага твора з'яўляецца вызначэнне асноўных кірункаў:

I. Вызначэнне зместавага кірунку	Выбар канцэпцыі ў тлумачэнні твора. Вызначэнне характару маральна-эстэтычных праблем. Вызначэнне кола літаратурных ведаў.
II. Вызначэнне структурнага кірунку	Распрацоўка арыенціровачных заданняў. Разбіўка матэрыялу на «сэнсавыя» вузлы. Размеркаванне матэрыялу па ўроках (перспектыўнае планаванне).
III. Вызначэнне тэхналагічнага кірунку	Выбар тыпу ўрока. Выбар формы працы настаўніка. Планаванне дзейнасці вучняў.

Існуе тыповы парадак аналізу твора

1. Уступныя заняткі.
2. Чытанне мастацкага твора.
3. Праверка правільнасці ўспрымання.
4. Слоўнікавая праца.
5. Пераказ.

6. Складанне планаў.

7. Уласна аналіз: тэматыка, праблематыка, ідэйная накіраванасць, эмацыйны пафас, жанравая своеадметнасць, асноўныя мастацкія вобразы ў іх сістэме і ўнутраных сувязях, цэнтральныя персанажы, сюжэт і асаблівасці пабудовы канфлікту, пейзаж, партрэт, дыялогі і маналогі персанажаў, інтэр’ер, атмасфера дзеяння, моўны лад твора (аўтарскае апісанне, апавяданне, адступленне, разважанне), кампазіцыя сюжэта і асобных вобразаў, агульная архітэктоніка твора.

8. Заключныя заняткі.

9. Навучанне выразнаму чытанню*.

10. Завучванне на памяць*.

11. Творчыя заданні, пісьмовыя працы.

* Пункты 9, 10 – пры неабходнасці.

Гэтыя агульныя метадычныя палажэнні пазінны своеасабліва рэалізоўвацца ў кожным канкрэтным выпадку.

Прынцыпы аналізу: навуковасць, адзінства зместу і формы, улік узроставых асаблівасцей, адзінства эмацыянальнага і рацыянальнага, адзінства навуковай логікі і творчага натхнення, зыхаваўчы і развіццёвы аналіз, праблемнасць.

Тыпы і віды аналізу

Віды (тыпы) аналізу: аглядачы (аналіз цэлага твор, яго частак, вобразаў у агульным плане), выбарачна-накіраваны (аналіз твора, часткі, вобраза і інш з пункту гледжання асобных праблем і пытанняў), падрабязны (тэкстуальны), “скрыты” (з дапамогай творчых работ (ілюстрацый, кадрапланаў, сцэнарыяў), змешаны (свободна-накіраваны).

Шляхі аналізу мастацкага твора ў школе.

Шлях аналізу: мастацкага твора – гэта адметная (спецыфічная) паслядоўнасць разбору, своеасаблівы ход, «сюжэт» разгляду літаратурнага твора.

Сучасная методыка вылучае наступныя шляхі вывучэння мастацкага твора ў школе: “следам за аўтарам”, павобразны, праблемны, кампазіцыйны, камбінаваны.

Шлях “**Следам за аўтарам**” самы распаўсюджаны. У аснове яго ляжыць аналіз асобных частак (эпізодаў, актаў, строф) у той паслядоўнасці, у якой яны размешчаны ў мастацкім творы. Чытаецца эпізод за эпізодам. Вучні сочаць за развіццём сюжэта, кампазіцыяй, вылучаюць цэнтральныя эпізоды, псіхалагічна матывуючы ўчынкі герояў. Пад кіраўніцтвам настаўніка вучні вядуць назіранне над ідэйным зместам, мовай твора. Яны прывучаюцца выяўляць адзінства часткі і цэлага, зместу і формы, асэнсоўваць узаемасувязь усіх элементаў твора, ідуць

ад назіранняў над тэкстам да вывадаў і абагульненняў. Выбіраць яго варта, калі сюжэт твора мае паслядоўнае развіццё (без рэтраспекцый), калі твор складаны для самастойнага асэнсавання. Гэты шлях прыдатны пры вывучэнні лірыкі, драматычных, а таксама і эпічных твораў.

Названы шлях можна, да прыкладу, выкарыстоўваць пры вывучэнні такіх твораў, як “На каляды к сыну” Зм. Бядулі (6 клас), “Раманіха” Э. Ажэшкі (8 клас), “Шчасце” М. Танка, “Трэба дома бываць часцей” Р. Барадуліна (7 клас), “Хто смяецца апошнім” К. Крапівы (9 клас), трылогія “На ростанях” Я. Коласа.

Напрыклад, шлях “услед за аўтарам” прапануе В. Я. Ляшук у сваім дапаможніку для настаўнікаў “Іван Мележ у школе” (2002) пры вывучэнні рамана “Людзі на балоце”. У перспектыўным планаванні (без уступнага і заключнага ўрокаў) гэта выглядае наступным чынам:

1. Аналіз першай часткі рамана. Каханне Ганны і Васіля.
2. Аналіз I – III раздзелаў другой часткі рамана. Палеская вёска 20-х гадоў. Вобразы Міканора і Апейкі.
3. Аналіз IV – V раздзелаў другой часткі твора. Яўхім і Халімон Глушакі.
4. Аналіз трэцяй часткі твора. Сватанне і вяселле Яўхіма і Ганны.

Выдаткамі гэтага шляху з’яўляюцца яго неэканомнасць (патрабуе многа часу), вучні з аналітычнага даследавання могуць збівацца на простае каменціраванне, або часам падмяняць аналіз пераказам, а таксама наданне перавагі падзейнаму аспекту твора.

Каб пазбегнуць ўзгаданых недахопаў, варта на ўроках прапаноўваць вучням арыентацыйную *схему*, якая будзе скіроўваць вучняў, на што неабходна акцэнтаваць увагу пры аналізе. Гэта схема можа быць запісана на дошцы або вывешвацца ў выглядзе стацыянарнай карткі. Яна будзе выглядаць наступным чынам:

Аналізуючы раздзел, скіроўвайце ўвагу на тое, як у гэтай частцы развіваецца:

- **тэматыка,**
- **праблематыка,**
- **вобразы-персанажы,**
- **асноўныя мастацкія вобразы ў іх сістэме і ўнутраных сувязях,**
- **развіццё сюжэту і асаблівасці кампазіцыі,**
- **моўны лад твора (аўтарскае апісанне, апавяданне, адступленне, разважанне).**

Павобразны – самы традыцыйны шлях аналізу мастацкага твора, паколькі вобразы-персанажы выяўляюць пазнавальную і выхаваўчую функцыю

мастацтва з найбольшай паўнатай. Праз герояў, праз іх узаемаадносінны пісьменнік раскрывае свае думкі, выяўляе ідэалы, ставіць і вырашае надзённыя праблемы. Кожны тыповы характар – гэта мастацкае адкрыццё. Такім чынам, гэты від аналізу вядзецца так, што на першым плане аказваюцца вобразы герояў твора, маральныя калізіі, але гэта зусім не значыць, што ўсё астатняе застаецца па-за ўвагай. Аналіз усіх кампанентаў твора павінен уплятацца ў назіранні над вобразамі, уводзіцца ў сістэму пытанняў і заданняў. Такі шлях варта выкарыстаць пры аналізе такіх твораў, як “Жураўліны крык” В. Быкава, “Курган” Я. Купалы, “Паром на бурнай рацэ” і “Каласы пад сярпом тваім” У. Караткевіча і інш.

Гэты шлях таксама мае і свае пэўныя недахопы. У школьнай практыцы звесткі разбору вобраза зводзяцца часам да называння асобных рыс герояў і ілюстравання гэтых рыс цытатамі. Падобная схема ў аналізе можа быць пераадолена, па-першае, разбурэннем замкнутасці аналізу характару героя, суаднясеннем персанажа з усёй сістэмай вобразаў, па-другое, знаходжаннем своеасаблівага ключа да кожнага героя і кожнага характару.

Так пры вывучэнні ў 11 класе рамана Уладзіміра Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім” павобразны шлях можа быць адлюстраваны ў наступным фрагменце перспектыўнага планавання.

1. Алесь Загорскі і сялянне (Кагуты і Корчак).
2. Алесь Загорскі і сям’я (Стары Вежа, Юры Загорскі, маці).
3. Алесь Загорскі і дваранства (Чорны Война, Раўбіч, Клейна; Кроер, Хаданскія).
4. Алесь Загорскі і канкрэтныя гістарычныя асобы (Кастусь Каліноўскі, В. Дунін-Марцінкевіч, Т. Шаўчэнка і інш.).

Кампазіцыйны шлях уключае ў сябе падрабязнае вывучэнне мастацкай арганізацыі матэрыялу ў творы. У 6–7 класах такі аналіз праводзіцца праз складанне плана твора (простае пералічэнне частак), а таксама праз назіранне таго, як у паасобных частках твора выяўляецца адзіная мэтанакіраванасць. Пазней уключаецца аналіз кампазіцыйных кампанентаў твора. Школьнікі вучацца бачыць ролю розных кампанентаў у выяўленні ідэйнага зместу твора. У сярэдніх класах кампазіцыйны аналіз можа праводзіцца з выкарыстаннем наступнай табліцы:

Пункты плана	<i>Кампаненты кампазіцыі</i>
	<i>падзея, апісанне, пейзаж, успамін, дыялог, маналог, партрэт, дэталі, аўтарская характарыстыка, масавая сцэна і</i>

У час запісу пунктаў плана і кампанентаў абавязкова робіцца кароткі аналіз (высвятленне) ролі кожнага кампанента ў выяўленні ідэйнага зместу твора, спецыфікі вобразаў. Кампазіцыйны аналіз садзейнічае раскрыццю ўсёй глыбіні майстэрства пісьменніка. Але выбраны для такога шляху твор павінен мець асаблівую кампазіцыйную аснову. Для ўзмацнення сэнсавага ўспрыняцця варта прапаноўваць вучням пасля прачытання твора паспрабаваць скласці схематычную сюжэтна-кампазіцыйную структуру твора. Школьная практыка паказвае, што пры выкарыстанні гэтага шляху паняцце кампазіцыі вучнямі часам ўсведамляецца толькі як развіццё сюжэта (экспазіцыя, завязка, развіццё дзеяння, кульмінацыя, развязка), што і з'яўляецца адным са слабых момантаў. Менавіта гэта і павінна быць пад пільнай увагай настаўніка, які, абіраючы такі шлях аналізу мастацкага твора, павінен давесці да сваіх навучэнцаў, з чаго складаецца паняцце кампазіцыі.

Кампазіцыя твора ўключае:

- сюжэт,
- групоўку вобразаў,
- пазасюжэтныя элементы (дзірычныя адступленні, апісанні),
- устаўныя элементы (легенды, песні, лісты, дакументы і пад.),
- члянненне твора на часткі,
- апавядальніка і яго ролю ў творы,
- назву твора,
- прысвячэнні, эпіграфы і г.д.

Але нават пры выкарыстанні апоры настаўніку неабходна сачыць, каб не адбывалася звычайная накладка тэарэтычных кампазіцыйных паняццяў на саму тканіну твора, а арганізоўваць працу так, каб вучні, аналізуючы змест, заўважалі, як размешчаныя эпізоды, якая іх роля, чаму менавіта так пададзены яны пісьменнікам. Важна, каб вучні прыйшлі да высновы, што ў высокамастацкім творы ўсё гарманічна спалучана і нічога нельга апусць або пераставіць, не парушыўшы арыгінальнасці аўтарскай задумы.

Эфектыўна разглядаць гэтым шляхам раман Кузьмы Чорнага “Пошукі будучыні”, аповесць Васіля Быкава “Аблава”, апавяданне “Плачка” Яна Баршчэўскага, паэмы “Песня пра зубна Міколы Гусоўскага і “Курган” Янкі Купалы, “Сымон-музыка” Якуба Коласа, ўлічваючы яскравасць сюжэтна-кампазіцыйных асноў гэтых твораў.

Праблемна-тэматычны шлях артымаў сваё развіццё ў другой палове 60-х гадоў XX стагоддзя. Ён дазваляе пранікнуць у глыбіню ідэйнага зместу твора і

стварае спрыяальную глебу для вучнёўскіх пошукаў і разважанняў. Пры праблемным вывучэнні мастацкага твора спалучаюцца два ракурсы: па-першае, увага канцэнтруецца на філасофскіх, сацыяльных, маральных, эстэтычных праблемах, якія раскрываюцца ў творы, па-другое, сама тэхналогія аналізу грунтуецца на праблемным навучанні, на стварэнні праблемных сітуацый, пастаноўцы праблемных пытанняў.

Праблемны аналіз варта пачынаць з вылучэння магістральнай праблемы твора, якая афармляецца ў цэнтральнае перспектыўнае пытанне. Вылучаная праблема павінна вырашацца ўсім ходам аналізу і весці да асэнсавання агульнай ідэйна-мастацкай канцэпцыі твора.

Сістэма ўрокаў пры гэтым аналізе ўяўляе ланцужок звязаных паміж сабой праблемных сітуацый, у ходзе вырашэння якіх вучні пад кіраўніцтвам настаўніка асэнсоўваюць ідэйны змест, вобразы, мастацкую арыгінальнасць твора.

Праблемная сітуацыя ствараецца шляхам пастаноўкі перспектыўнага праблемнага пытання і разгортваецца праз дабаўленне больш дробных (падпарадкаваных асноўнаму) пытанняў і заданняў. Гэтыя пытанні дапамагаюць не пакінуць без увагі ўсе аспекты твора.

Праблемны аналіз, такім чынам, будзецца на сувязі пытанняў, кожнае з якіх вырашаецца ў проціборстве думак, і выходзіць у вучняў уменне аргументаваць, абараняць свой пункт гледжання, фармуляваць высновы. Літаратурны аналіз як бы выудоўваецца намаганнямі саміх вучняў, іх творчага пошуку, але плённы ён тады, калі праблемныя пытанні патрабуюць увагі да сюжэта, кампазіцыі, вобразаў, аўтарскай пазіцыі і абуджаюць цікавасць вучняў.

Выкарыстоўваючы гэты шлях, неабходна памятаць і пра тое, што вучні (а часам і настаўнік), працуючы над пэўнай пастаўленай праблемай, могуць разважаць сумарна і некалькі адцягнена, пакідаючы па-за ўвагай цэласнасць мастацкага палатна і іншыя, больш вузкія, праблемы, ўзнятыя аўтарам у творы. Каб не дапусціць названых недахопаў, настаўніку варта дэталізоўваць і канкрэтызаваць вузлавыя праблемныя пытанні.

Названым шляхам можна вывучаць такія творы, як “Шчасце” М. Танка, “Чалавеку патрэбна не слава...” С. Грахоўскага, “Тутэйшыя” Янкі Купалы, “Memento mori” Я. Брыля, “Знак бяды” В. Быкава і інш.

Адразу пасля прачытання твора павінна быць прапанавана пытанне (шэраг пытанняў), пошукі адказу на якое вызначаць увесь наступны аналіз твора. Такое пытанне з’яўляецца перспектыўным або вузлавым.

Сярод праблемных пытанняў пры вывучэнні аповесці Васіля Быкава “Знак бяды” могуць быць наступныя:

1. У чым бачыў Васіль Быкаў маральныя асновы чалавечых паводзін, свабоду маральнага выбару ў самыя драматычныя моманты жыцця?
2. Пятрок і Сцепаніда Багацькі: ахвяры ці героі?
3. Выпадковы ці заканамерны прыход на службу да фашыстаў Гужа, Каландзёнка і Недасекі?
4. З якой мэтай у творы выкарыстаны прыём рэтраспекцыі?
5. Чаму Васіль Быкаў паставіў знак роўнасці паміж фашызмам і сталінізмам?

Мастацкая сімволіка твора: якая і для чаго?

Шлях камбінаваны ўяўляе сабой спалучэнне некалькіх шляхоў. Такі шлях аналізу выкарыстоўваецца пераважна пры вывучэнні вялікіх эпічных твораў.

Методыка вывучэння аглядавых і манаграфічных тэм у IX – XI класах

У якасці асноўнага прынцыпу структуравання літаратурнага курсу у IX–XI класах вылучаецца *гісторыка-храналагічны*.

Гісторыка-храналагічны прынцып канструявання курсу літаратуры IX–XI класаў якраз і дазваляе рэпрэзентаваць развіццё беларускай літаратуры як складаны працэс, абумоўлены канкрэтным грамадска-гістарычным кантэкстам, спрыяе асэнсаванню ўзаемасувязей і ўзаемаўплываў у творчасці розных пісьменнікаў. На гэтым этапе літаратурнай адукацыі асноўная ўвага паранейшаму канцэнтруецца на творы, аднак ён разглядаецца ў сувязі з характарыстыкай часу, важнейшымі эстэтычнымі асаблівасцямі той ці іншай культурнай эпохі, звесткамі з біяграфіі пісьменніка. Варта мець на ўвазе, што і характарыстыка эпохі, і матэрыял, звязаны з жыццёвым ды творчым шляхам пісьменніка, павінны так ці інакш дастасоўвацца да аналізу ідэйна-мастацкага зместу твораў.

Асноўнай мэтай навучання ў гэтым канцэнтры становіцца фарміраванне ў вучняў цэласнага ўяўлення пра беларускую літаратуру ад старажытнасці да сучаснасці, асэнсаванне ідэйна-мастацкага зместу лепшых твораў беларускага мастацкага слова і паасобных твораў замежных аўтараў у перакладзе на родную мову. (У вучэбных праграмах мастацкія тэксты размешчаны ў паслядоўнасці, адпаведнай асноўным этапам развіцця літаратуры.) Значным кампанентам зместу літаратурнай адукацыі з’яўляецца сістэма тэарэтыка- і гісторыка-літаратурных паняццяў, звязаных з фарміраваннем уяўленняў аб развіцці і станаўленні мастацтва слова: напрыклад, паглыбленне ведаў пра літаратурныя роды і жанры ў IX–XI класах адбываецца ў гістарычным аспекце.

Аснову курсу беларускай літаратуры ў IX–XI класах складаюць аглядавыя і манаграфічныя тэмы, якія ахопліваюць вяршычныя ўзоры айчыннага

прыгожага пісьменства і рэпрэзентуюць працэс станаўлення і развіцця нацыянальнай літаратурна-мастацкай традыцыі ў кантэксце сусветнага мастацтва слова, скіроўваючы вучняў на асэнсаванне творчага шляху пісьменніка як часткі агульналітаратурнай панарамы. Структура аглядавых і манаграфічных тэм забяспечвае не толькі дастаткова шырокае кола чытання школьнікаў, але і фарміраванне ў іх асноўных тэарэтыка-літаратурных паняццяў і чытацкіх уменняў, надае літаратурнай адукацыі сістэмнасць і выхаваўчую скіраванасць.

Аглядавыя тэмы ўтрымліваюць характарыстыку літаратурна-мастацкіх эпох (Сярэднявечча, Адраджэння, Асветніцтва, барока і г.д.) або перыядаў развіцця літаратуры ў межах той ці іншай эпохі. Тут акрэсліваюцца асноўныя тэндэнцыі агульнакультурнага і літаратурнага развіцця, падаюцца звесткі пра пісьменнікаў, у творчасці якіх знайшлі ўвасабленне актуальныя для разглядаемага перыяду праблемы ды тэмы, а таксама пазначаюцца найбольш значныя творы (можа прыводзіцца іх кароткі аналіз). Згаданыя тэмы могуць быць уводнымі і абагульняльнымі, уяўляючы сабой кароткія гісторыка-культурныя агляды альбо аглядавыя характарыстыкі літаратурнага працэсу таго ці іншага перыяду.

Па сутнасці, варыянты структуравання аглядавых тэм зводзяцца да двух спосабаў арганізацыі вучэбнага матэрыялу: у першым выпадку дзевядзецца “пра ўсё гаварыць патроху, каб адкрыць вучням усе грані літаратурнага працэсу” пэўнага перыяду, у другім неабходна вызначыць галоўныя тэндэнцыі, уласцівыя літаратурнаму развіццю, і “ахвільявіць вертыкальны зрэз спадчыны двух-трох мастакоў слова”. Перавага аддаецца менавіта другому шляху, які стварае ўмовы для актыўнага засваення вучнямі найбольш істотных звестак. У гэтым выпадку не толькі з большай эфектыўнасцю актуалізуюцца папярэдне набытыя веды, але і больш плённа фарміруюцца ўменні і навыкі, звязаныя з абагульненнем і сістэматызацыяй вывучанага, вылучэннем галоўнага, істотнага, бачаннем своеасаблівага, адметнага пры параўнанні твораў.

На вывучэнне аглядавых тэм у праграмах адводзіцца, як правіла, ад 1 да 3 гадзін вывучэння літаратуры (хаця на вывучэнне тэмы “Сучасная беларуская літаратура” ў XI класе адводзіцца 19 гадзін). У якасці галоўных патрабаванняў да аглядавых заняткаў па літаратуры вылучаюцца патрабаванні дакладнасці, лаканічнасці, канкрэтнасці палажэнняў і тэзісаў, даходлівасці і адпаведнасці выкладання матэрыялу ўзроставым магчымасцям вучняў, яскравасці і функцыянальнай мэтазгоднасці наглядна-ілюстрацыйнага матэрыялу. Галоўныя задачы, якія павінен вырашыць настаўнік, – адбор і аб’яднанне разнастайнага матэрыялу, у тым ліку нагляднага, суадносна з крытэрыямі навуковай абгрунтаванасці, верагоднасці, рэпрэзентацыйнасці, а таксама істотнасці для раскрыцця тэмы.

Асобна варта зазначыць, што асэнсаванню спецыфікі развіцця літаратуры як мастацтва слова ў тыя ці іншыя эпохі альбо перыяды спрыяе зварот да

міжпрадметных сувязей, шырока прадстаўленых у сучасных праграмах па беларускай літаратуры. Як вядома, цэласнасць мастацкага працэсу абумоўлівае агульнасць тых тэм і праблем, што знаходзяць увасабленне ў розных відах мастацтва пэўнай эпохі (перыяду). Таму зварот да твораў жывапісу, скульптуры, музыкі ўзбагачае ўспрыняцце літаратурнага матэрыялу, узмацняе яго эмацыянальнае ўздзеянне – і адначасова дапамагае перадаць “дух эпохі”, прадставіць атмасферу часу наглядна, рэчыўна. На ўроках па вывучэнні аглядавай тэмы могуць арганізаваныя выставы рэпрадукцый карцін мастакоў пэўнага перыяду; нярэдка выкарыстоўваецца супастаўленне літаратурных вобразаў з вобразамі жывапісу, што ўвасабляюць тыпалагічна падобныя ідэі, матывы і г.д.

Вялікі аб’ём і складанасць матэрыялу вызначае спецыфіку ўрокаў па вывучэнні аглядавых тэм. Найчасцей аглядавая тэма раскрываецца на ўроку-лекцыі з выкарыстаннем прыёмаў гутаркі, дыялогу, абмеркавання вучнёўскіх паведамленняў, выразнага чытання вершаў, урэўкаў з праявітых твораў, дзённікавых запісаў, успамінаў. Прычым калі тэмы распачынаюць курс літаратуры таго ці іншага класа або папярэднічаюць шэрагу манаграфічных тэм, перавага аддаецца ўласна лекцыі настаўніка, які, вызначаючы асаблівасці пэўных літаратурных эпохі ці перыяду, палінен мець на ўвазе, што падчас вывучэння манаграфічных тэм іх давядзецца канкрэтызаваць, паглыбіць. Калі ж аглядавыя заняткі ідуць пасля манаграфічных тэм, як бы падводзяць вынікі гаворкі пра той ці іншы перыяд літаратурнага развіцця, “іх змест і форма мяняюцца, бо перад настаўнікам у такім выпадку стаіць задача не проста даць інфармацыю вучням, а на аснове папярэдне засвоенага матэрыялу вывесці пэўныя заканамернасці”.

У сучасных праграмах па беларускай літаратуры аглядавыя тэмы папярэднічаюць манаграфічным. Аднак у некаторых выпадках настаўнік будзе звяртацца і да другога спосабу пабудовы аглядавых заняткаў.

Традыцыйная структура аглядавай тэмы, якая склалася ў айчынай методыцы, разгортваецца ў наступнай паслядоўнасці: спачатку называецца эпоха, указваюцца яе часавыя межы; затым даецца агульная характарыстыка грамадска-палітычнага жыцця (пазначаюцца важнейшыя падзеі, па магчымасці гаворыцца пра іх адлюстраванне ў мастацтве); раскрываецца адметнасць культуры дадзенай эпохі (тэатр, музыка, жывапіс і інш.); далей варта пераходзіць да характарыстыкі літаратурнага працэсу (літаратурныя школы, кірункі, плыні, стылі, жанравая і тэматычная разнастайнасць, найбольш значныя імёны, творы); нарэшце, разглядаецца творчасць асобных пісьменнікаў. Аднак у аснову аглядавых заняткаў можна пакласці і тэматычна-праблемны прынцып: у такім выпадку “лягчэй будзе згрупаваць творы, паказаць узровень раскрыцця вострых праблем, прыёмы... іх мастацкай рэалізацыі”.

У канцэнтры IX–X класаў аптымальным варыянтам бачыцца выбар трох аўтараў, на заключнай ступені літаратурнай адукацыі, у XI класе іх колькасць можа быць павялічаная да пяці.

Настаўнік падчас аглядавай лекцыі павінен браць пад увагу неабходнасць удасканалваць уменні і навыкі аналізу мастацкага тэксту, паглыбляць веды пра адметнасці стылю пісьменнікаў. Таму найбольш эфектыўнымі падаюцца камбінаваная форма ўрокаў, з выкарыстаннем разнастайных метадычных прыёмаў (калі лекцыя спалучаецца з дыспутам, эўрыстычная гутарка – з працай з падручнікам, стварэннем творчых партрэтаў пісьменнікаў і інш.) і выкарыстанне некаторых педагагічных тэхналогій (напрыклад, калектыўнага асэнсавання, модульнай).

Відавочна, што складанасць літаратурнага матэрыялу і яго аб’ёмнасць вымагаюць актывізацыі самастойнай працы вучняў з мастацкімі творамі і літаратурна-крытычнымі тэкстамі, даведачнай літаратурай, а таксама павелічэння долі індывідуальных заданняў. Пры вывучэнні аглядавых тэм могуць выкарыстоўвацца не толькі падрыхтаваныя вучнямі рэфераты, паведамленні, даклады, але і заслухоўвацца справаздачы творчых груп па апераджальных заданнях. Асобнай увагі з боку настаўнікаў вымагае самастойная праца вучняў з падручнікамі.

Манаграфічныя тэмы ў курсе беларускай літаратуры вывучаюцца таксама ў IX–XI класах. Іх змест закліканы канкрэтызаваць уяўленні вучняў пра агульныя заканамернасці і тэндэнцыі развіцця літаратурнага працэсу на прыкладзе жыцця і творчасці аднаго пісьменніка. Гэта вызначае структуру манаграфічнай тэмы, якая складаецца з біяграфіі пісьменніка і твораў, рэкамендаваных праграмай для тэкстуальнага вывучэння ці дадатковага чытання; сюды ж могуць уключацца звесткі па тэорыі літаратуры, а таксама літаратуразнаўчыя ды крытычныя артыкулы (у сучасных праграмах па беларускай літаратуры прадстаўлены пераважна ў рубрыцы “Для самастойнага чытання”).

У сучаснай методыцы акрэсліваюцца два шляхі (алгарытмы) вывучэння манаграфічнай тэмы.

Першы – “паслядоўны” – прадугледжвае знаёмства вучняў на першым уроку з біяграфіяй пісьменніка, на астатніх жа ўроках разглядаецца ягоная творчасць. У вучняў застаецца досыць поўнае ўяўленне пра асобу і жыццёпіс мастака слова. Разам з тым парушаецца цэльнасць успрымання жыццёвай і творчай біяграфіі пісьменніка. Апошняя як бы становіцца перыферыянай. Да паслядоўнага вывучэння спачатку біяграфіі пісьменніка, а затым ягонай творчасці мэтазгодна звяртацца ў тым выпадку, калі ў склад манаграфічнай тэмы ўваходзіць адзін твор.

Паслядоўны шлях вывучэння манаграфічнай тэмы таксама эфектыўны, калі вывучаецца творчасць паэтаў з не акрэсленай выразна перыядызацыяй іх жыццёвага і творчага шляху альбо калі ў склад тэмы ўваходзяць творы аднаго

перыяду. У гэтым выпадку лірычныя творы вывучаюцца па тэмах, матывах, праблемах.

Другі шлях вывучэння манаграфічнай тэмы – “паралельны” – скіроўвае на паэтапазнае вывучэнне жыцця і творчасці пісьменніка: на асобным уроку разглядаецца той ці іншы перыяд творчасці аўтара. Пры падобным падыходзе біяграфія пісьменніка становіцца своеасаблівым ключом да разумення маральна-этычнай праблематыкі і мастацка-эстэтычных асаблівасцей твораў. Гэты шлях рэкамендуецца абіраць у тых выпадках, калі вывучаецца творчасць паэта цалкам або разглядаюцца некалькі невялікіх твораў, напісаных пісьменнікам у розныя перыяды. Галоўнай вартасцю паэтапазнага вывучэння манаграфічнай тэмы становіцца дасягненне цэласнасці ўспрымання жыццёвага шляху пісьменніка і яго творчай эвалюцыі. Аднак у гэтым выпадку па-за ўвагай вучняў застаюцца творы, не ўключаныя ў праграму, бо нават на іх тэзісны разгляд не хапае часу.

Падчас манаграфічнага вывучэння творчасці таго ці іншага пісьменніка павінны брацца пад увагу агульналітаратурныя сувязі і ўплывы, у кантэксце якіх фарміравалася творчая індывідуальнасць аўтара. Настаўнік актывізуе веды і ўменні вучняў, звязаныя з выяўленнем агульнага і адметнага ў эстэтычных прынцыпах, праблематыцы, сістэме вобразна-выяўленчых сродкаў, увасобленых у літаратурных творах. Многое залежыць ад здольнасці самога настаўніка надаваць выкладанню чэрага матэрыялу праблемны характар, умення ўключаць вучняў у абмеркаванне і аналіз найбольш яркіх фактаў, прыкладаў, а таксама ўмення задзейнічаць асабісты вопыт старшакласнікаў (пазнаваўчы, грамадскі, культурны) падчас абмеркавання пытанняў агульналітаратурнага кшталту.

Заняткі па вывучэнні манаграфічнай тэмы павінны спалучаць самыя разнастайныя метадычныя формы: так, у структуру ўрока-лекцыі мэтазгодна ўключаць элементы гутаркі, дыспуту, разгорнутыя выступленні вучняў па загадзя акрэсленых пытаннях, абмеркаванні дакладаў і рэфератаў. Некаторыя настаўнікі шырока выкарыстоўваюць формы ўрокаў-семінараў і ўрокаў-каферэнцый, маючы на мэце найперш актывізацыю самастойнай працы вучняў, што спрыяе больш глыбокаму засваенню матэрыялу.

Вывучэнне манаграфічнай тэмы варта завяршаць падагульняючым урокам або падагульняючай гутаркай у межах апошняга ўрока. У дадзеным выпадку немэтазгодна паўтараць матэрыял, ужо вядомы вучням: яны павінны як бы нанова асэнсаваць вывучанае, з дапамогай настаўніка выявіць цэласнае бачанне канкрэтнай тэмы і, разам з тым, прыйсці да разумення невычарпальнасці духоўна-маральнага і эстэтычнага зместу літаратурных твораў, рухомасці, дынамічнасці мастацкага свету аўтара.

Мэтай заключных заняткаў па вывучэнні манаграфічнай тэмы павінен стаць не аналіз тэкста ў дэталях, але погляд на твор ці нават творчасць пісьменніка ў цэлым. Іначай кажучы, важна не суміраваць веды, але сінтэзаваць

іх, падвесці вучняў да абагульненняў, высветліць трываласць ацэнак, што склаліся ў іх на папярэдніх этапах вывучэння тэмы. Сістэматызацыі ведаў спрыяюць творчыя заданні (напісанне сачыненняў, эсэ, рэцэнзій, “прадмоў” да твораў, напісаных з выкарыстаннем сродкаў літаратурнай стылізацыі лістоў да герояў літаратурных твораў ці ад іх імя, стварэнне чытацкіх аўтабіяграфій, партрэтаў пісьменнікаў і інш.). Прычым творчыя заданні могуць выконвацца вучнямі не толькі індывідуальна, але і ў складзе творчых груп, арганізаваных для вывучэння канкрэтных манаграфічнай ці аглядавай тэм.

Такім чынам, плённасць засваення вучнямі матэрыялу манаграфічнай (як і аглядавай) тэмы звязаная з тым, ці ўдалося настаўніку выбудаваць цэласную, завершаную сістэму ўрокаў, наколькі паслядоўна рэалізоўваліся прынцыпы гістарызму і навуковасці пры вывучэнні жыццёвага і творчага шляху пісьменніка, урэшце, ці здолеў настаўнік актывізаваць пошукавую, даследчую, творчую працу вучняў.

Урокі па вывучэнні жыццёвага і творчага шляху пісьменніка, іх спецыфіка ў сярэдніх і старшых класах.

Цэласнае асэнсаванне ўвасобленых у літаратурна-мастацкім творы ідэй, праблем, духоўна-маральных пошукаў, уяўленне аўтарскай пазіцыі немагчымыя без усведамлення таго, што непасрэтнасць мастацкага свету твора абумоўленая унікальнасцю асобы і гонага стваральніка. Зразумець своеасаблівасць пісьменніцкага характару і лёсу, вытлумачыць у эстэтычным ды гістарычным кантэкстах погляды творцы дапамагае вывучэнне ягонай біяграфіі.

На першай ступені літаратурнай адукацыі, у V–VIII класах галоўным аб’ектам вывучэння з’яўляецца мастацкі твор. Аднак нягледзячы на тое, што ўвага вучняў спецыяльна не засяроджваецца на жыццёвым і творчым шляху пісьменнікаў, настаўнік у працэсе гутаркі можа звярнуцца да асобных біяграфічных звестак, якія будуць спрыяць больш глыбокаму спасціжэнню канкрэтнага мастацкага твора. У гэтым выпадку старонкі біяграфіі становяцца своеасаблівымі “ўводзінамі” ў твор, дапамагаюць пазначыць тэматычныя і праблемныя “вузлы” тэксту. Напрыклад, пры вывучэнні ў VII класе аповесці Янкі Брыля “Сірочы хлеб” на першым жа ўроку настаўнік павінен зацікавіць вучняў асобай пісьменніка, пазнаёміць з гісторыяй напісання твора, адзначыць падабенства лёсаў Даніка Мальца і Янкі Брыля. Таму ўрок можна пачаць з кароткіх паведамленняў вучняў, дзе выразна была б пазначана грамадска-гістарычная атмасфера, у якой праходзіла маленства пісьменніка, а таксама прысутнічалі б цікавыя факты з біяграфіі пісьменніка, звязаныя з вучобай у школе, сустрэчай з літаратурай, якая з самага дзяцінства адчувалася Янкам Брылём як “чароўны і святы абавязак жыцця.

Больш грунтоўнае ўяўленне пра жыццёвы і творчы шлях пісьменніка вучні атрымліваюць у 9 - 11 класах, падчас засваення матэрыялу манаграфічных тэм. Тут вывучэнне біяграфіі набывае самастойны і адносна завершаны

характар. Праграмы па беларускай літаратуры прапануюць фармулёўкі: “Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка”, “Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці пісьменніка”.

Вывучэнне біяграфіі пісьменніка – адна з важнейшых умоў больш глыбокага і цэласнага асэнсавання яго твораў – дапамагае выявіць вытокі і фактары фарміравання мастакоўскага светаадчування, абумоўленасць светапогляднай і мастацка-эстэтычнай эвалюцыі творцы канкрэтным гісторыка-культурным кантэкстам. Іначай кажучы, адной са “стратэгічных” мэтай вывучэння жыццёвага і творчага шляху пісьменніка павінна быць фарміраванне ў вучняў выразных уяўленняў пра сувязь светапогляду пісьменніка з падзеямі ў грамадскім жыцці, яго грамадзянскую пазіцыю і духоўны воблік, урэшце, пра ягоную творчую індывідуальнасць. У выніку старшакласнікі павінны ўмець выяўляць гістарычныя і сацыяльныя заканамернасці светапогляду і лёсу пісьменніка.

У якасці вядучага метаду вывучэння біяграфіі айчынныя метадысты вылучаюць лекцыю настаўніка, якая дае магчымасць эканомна выкласці вялікі па аб’ёме матэрыял. Важна памятаць, што сухая фактаграфія, манатоннае выкладанне падзей здольныя нівеліраваць зрабіць бясколернай нават самую цікавую біяграфію. Найлепш засвойваецца матэрыял, які падаецца ў форме яркага, жывога аповеду, што стварае ўражанне непасрэднага, асабістага знаёмства з пісьменнікам. У ходзе лекцыі важна не толькі дэталізаваць, канкрэтызаваць уяўленні вучняў пра асобу пісьменніка, але і выявіць ідэйны, духоўна-маральны, эстэтычны падтэксты біяграфічных фактаў.

Уласна лекцыю рэкамендуецца спалучаць з іншымі метадычнымі формамі вывучэння біяграфіі пісьменніка: чытаннем мастацкіх твораў, дакладамі вучняў, завочнымі экскурсіямі гуаркай, працай з падручнікам, а таксама з дадатковай літаратурай (літаратуразнаўчыя і крытычныя працы, мемуарыстыка, лісты, дзённікі пісьменніка, вершы і прازیчныя творы пра яго, аўтабіяграфія, краязнаўчая літаратура, дакументы і інш.).

Важным прынцыпам арганізацыі і рэпрэзентацыі вучэбнага матэрыялу з’яўляецца адзінства асвятлення жыццёвага шляху пісьменніка і ягонай творчай эвалюцыі. Дзеля гэтага настаўніку неабходна вылучаць такія светапоглядныя, маральныя і эстэтычныя праблемы, адлюстраваныя ў творчасці аўтара, якія былі б актуальныя, цікавыя для вучняў канкрэтнага ўзросту. Незалежна ад абранай настаўнікам метадычнай формы ўрока, заняткі па вывучэнні жыцця і творчасці пісьменніка павінны ўлучаць наступныя элементы: агульную грамадска-гістарычную характарыстыку часу, на які прыпадае творчасць пісьменніка; асноўныя асаблівасці развіцця літаратурнага працэсу; жыццёвы шлях пісьменніка (звесткі з біяграфіі, грамадзянская пазіцыя, уплыў сацыякультурнага кантэксту на творчасць і г.д.); творчы шлях пісьменніка (пачатак літаратурнай дзейнасці, этапы ці перыяды творчай эвалюцыі, агульная характарыстыка мастацкіх асаблівасцей найбольш значных твораў, кніг,

зборнікаў); значэнне творчасці пісьменніка для развіцця беларускай літаратуры (у тым ліку ацэнкі яго сучасным літаратуразнаўствам, крытыкай), суаднесенасць з сусветным літаратурным працэсам.

Падчас вывучэння біяграфіі асаблівай увагі настаўніка вымагаюць формы кантролю ведаў, апытанняў і хатніх заданняў. Дзеля сістэматызацыі ведаў пра жыццёвы і творчы шлях пісьменніка можна выкарыстоўваць сінхранічныя табліцы (матэрыял, напрыклад, можа размяркоўвацца па калонках “Даты (перыяд)”, “Адметнасць часу”, “Жыццё пісьменніка”, “Творы”). Вучням варта прапанаваць скласці план лекцыі настаўніка, падабраць эпіграф да ўрока, супаставіць факты біяграфіі пісьменніка з падзеямі, якія перажываюць героі ягоных твораў і г.д. Эфектыўным спосабам праверкі ведаў з’яўляецца правядзенне віктарын, ролевых гульняў, заключнага ўрока-дыспута пра кнігі, прысвечаныя жыццёваму і творчаму шляху пісьменніка і інш.

Так, падрыхтоўка да завочнай экскурсіі, якая спрыяе абуджэнню творчага ўяўлення вучняў, дапамагае ім нязмушана засвойваць аб’ёмны матэрыял, пачынаецца са складання сцэнарыя. Яскравасць уражання, паліфанічнасць асацыяцый, трываласць ведаў, што атрымліваюць вучні ў ходзе завочнай экскурсіі, у значнай ступені залежаць ад навізны, нестандартнасці, ілюстратыўнасці матэрыялу, які назапашваецца падчас знаёмства з мемуарамі, лістамі, дзённікамі пісьменніка. Не меншай увагі вымагае і адбор візуальнага матэрыялу: рознаўзроставыя партрэты самога пісьменніка, карціны, малюнкі, фотаздымкі, гукавое афармленне – усё гэта дапаможа стварыць не толькі аб’ёмную панараму жыцця пісьменніка, упісаную ў абрысы канкрэтнага гістарычнага часу, эпохі, але і паспрыяе далучэнню вучня да лёсу пісьменніка, ягоных творчых пошукаў і набыткаў.

Зрэшты, адбор і арганізацыя нагляднага матэрыялу вымагае значанай увагі незалежна ад формы заняткаў па вывучэнні біяграфіі. Само слова настаўніка пра пісьменніка можа гучаць на музычным фоне, што стварае адпаведную атмасферу, актывізуе эмацыйную сферу вучняў. Кароткія музычныя уступы могуць папярэднічаць размове пра розныя перыяды жыцця пісьменніка, адпаведным фонам для мастацкага чытання твораў могуць стаць любімыя музычныя творы пісьменніка. З вялікай цікавасцю вучні слухаюць аўдыёзапісы галасоў пісьменнікаў. Кіна-, відэафільмы, фотапрэзентацыі (як традыцыйныя, так і падрыхтаваныя з дапамогай найноўшых камп’ютэрных тэхналогій) маюць большы эффект, дапамагаюць глыбей засвоіць матэрыял, калі ім папярэднічаюць аповед настаўніка, самастойная праца з падручнікам і дадатковай літаратурай (біяграфічнага, мемуарнага плану). Такім чынам, зварот да твораў жывапісу, музыкі, кінамастацтва дазваляе падаць біяграфічны матэрыял больш выразна і незраўнана больш дзейсна ў сэнсе ўздзеяння на эмацыйна-пачуццёвую сферу.

Методыка напісання анатацый эцюдаў, эсэ, водгукаў і рэцэнзій па літаратуры

Развіццё вуснага і пісьмовага маўлення цесна ўзаемазвязана. Гэта адзначаецца як у Канцэпцыі літаратурнай адукацыі, так і ў вучэбных праграмах.

Асноўныя жанры творчых прац па літаратуры класіфікуюцца па наступных групах:

- * пераказ, эцюд, эсэ, сачыненне;
- * анатацыя, водгук, рэцэнзія;
- * казка, апавяданне, верш;
- * нататка, замалёўка, рэпартаж, інтэрв'ю, нарыс;
- * канспект, рэферат, даклад;
- * ліст, дзённік.

Такі жанравы падзел абумоўлены адрозненнем зместу і спосабам яго выкладання. Падлічана, што чалавек за жыццё выкарыстоўвае каля 800 жанравых тэкстаў у сваёй маўленчай практыцы. Такім чынам, навучанне розным жанрам як відам творчага афармлення мовы з'яўляецца практычна неабходным.

Праграма прадугледжвае разнастайныя віды пісьмовых работ: пісьмовыя адказы на пытанні па тэкстах вывучаных твораў з выкарыстаннем фактычнага матэрыялу і цытат, падрабязныя пераклад зместу невялікіх сюжэтных твораў або ўрыўкаў па складзеных планах, сачыненні тыпу апісання і апавядання, сачыненні-разважанні на літаратурную тэму, па творах іншых відаў мастацтва і г. д. Усе яны як важныя віды вучэбнай дзейнасці, актыўная форма праверкі ведаў вучняў садзейнічаюць больш глыбокаму засваенню імі літаратурнага матэрыялу, замацаванню навыкаў пісьма, удасканаленню моўнай граматычнасці, развіцця камунікатыўнай культуры.

Пісьмовыя работы бываюць класныя і дамашнія. Яны адрозніваюцца не толькі ўмовамі, месцам напісання і колькасцю часу на іх выкананне, але і мэтай і методыкай падрыхтоўкі да іх. Мэта класных работ – выявіць якасць набытых ведаў, правесці глыбіню засваення праграмага матэрыялу, узровень граматычнасці школьнікаў. Да іх выканання вучань павінен быць падрыхтаваны як практычна (ведаць фактычны матэрыял, па якім праводзіцца пісьмовая работа), так і тэарэтычна (умець правільна і грунтоўна асэнсаваць пастаўленую праблему). Мэта дамашніх работ – пашырыць і замацаваць навыкі і ўменні, набытыя ў класе. Рыхтуючыся да дамашніх заданняў, вучань мае магчымасць пашыраць і паглыбляць веды па канкрэтнаму матэрыялу за кошт назапашвання новых фактаў і доказаў, мяняць кампазіцыйную структуру работы, удакладняць яе план і г. д.

Па сваіх вучэбных мэтах пісьмовыя работы могуць быць навучальныя і кантрольныя. Задача першых – азнаямленне вучняў з новым тыпам пісьмовых работ, паступовая выпрацоўка ўменняў і замацаванне практычных навыкаў іх выканання. Задача другіх – выяўленне якасці набытых ведаў, глыбіні засваення

праграмнага матэрыялу, узроўню моўнай граматыцы школьнікаў, наапапенне адзнак.

Кожны жанр творчай працы мае сваю адметнасць, але тэхналогія навучання розным жанрам засноўваецца на агульнай структуры ці можна сказаць этапах, асабліва калі навучанне адбываецца непасрэдна на ўроках развіцця мовы.

Першы этап – гэта ўвядзенне паняцця. Ён прадугледжвае азнаямленне з азначэннем жанру, які абраны для вывучэння, яго відамі і асаблівасцямі. Засваенне сутнасці паняцця пачынаецца з увядзення тэрмінаў, іх асэнсавання. Тэрміны неабходна абавязкова запісваць на дошцы. Па-першае, наяўнасць зрокавага раду павышае эфектыўнасць успрымання інфармацыі, па-другое, ажыццяўляецца слоўнікавая праца, прывіваецца элементарная пісьменнасць.

Другі этап – гэта азнаямленне і аналітычнае назіранне.

Вучням лягчэй скласці аб нечым уяўленне, засвоіць матэрыял, калі яны маюць магчымасць звярнуцца да адпаведных прыкладаў, узораў. Але мэта аналітычнага назірання – не магчымасць калькавання, а сродак самастойнай выпрацоўкі своеасаблівага алгарытму, які адлюстраве асноўныя патрабаванні і жанравыя прыкметы, дапаможа фармаваць неабходныя ўменні.

Неабходна ўлічваць, што праца над адным жанрам вядзецца ў адпаведнасці са вучэбнымі праграмамі па беларускай літаратуры ў розных узроставых групах, а значыць, і матэрыялы для аналітычнага назірання, і складзеныя на аснове іх алгарытмы павінны быць зарыентаваны на ўзроставыя асаблівасці.

Напрыклад, малодшыя падлеткі, разгледзеўшы з дапамогай настаўніка некалькі ўзораў анатацый, змогуць скласці план-алгарытм наступнага зместу:

1. Хто аўтар, якая назва і жанр твора?
2. Аб чым гаворыцца ў творы (скарываць элемент зацікаўлення)?
3. Каму адбываецца твор?

Настаўніку неабходна паказаць вучням, дзе ў кнізе змяшчаюцца анатацыі, зачытаць іх. Напрыклад, варта звяртацца да розных відаў анатацый на адзін і той жа твор, папярэдняе знаёмства з якім не праводзілася.

Трэці этап – гэта планаванне і назапашванне матэрыялу. Гэты прадтэкставы этап найбольш дыферэнцыраваны, бо кожны жанр творчай працы ў сілу сваёй адметнасці патрабуе і адметнай, спецыфічнай падрыхтоўкі. З найбольш агульных можна вызначыць вывучэнне і адбор матэрыялу, ключавых слоў, прыкладаў, занатоўка тэзісаў, аргументаў. Асноўныя намаганні скіроўваюцца на выпрацоўку ўмення ўявіць у думках, «спраектаваць» вобраз будучай працы (рэцэнзіі, эсэ, сачынення ці інш.), а затым зафіксаваць, запісаць план-накід. Важна таксама прывіць уменне занатоўваць. Практыка паказвае, што калі вучань прачытае матэрыял прыкладна ў тысячу слоў, а ў працэсе чытання або адразу пасля яго напіша пяцьдзесят, у якіх падагуліць прачытанае, то справіцца з працай больш якасна, чым калі прачытае дзесяць тысяч слоў і не

запіша нічога. Сам працэс занатовак абвастрае ўвагу, дапамагае вучню чытаць або абдумваць матэрыял асэнсавана. Калі звяртацца да абранага намі канкрэтнага прыкладу працы з малодшымі падлеткамі над анатацыяй, то для яе мэтанакіраванага, лагічнага і паслядоўнага правядзення выкарыстоўваецца наступны план.

1. Чытанне і асэнсаванне твора.
2. Вызначэнне зместу і афармленне яго перадачы некалькімі сказамі.
3. Вызначэнне сэнсавых частак тэксту твара.
4. Выбар сказаў, у якіх перададзена галоўная думка кожнай часткі.
5. Назапашванне ключавых слоў.
6. Адбор і афармленне інтрыгуючых момантаў (не дагаварыць, спыніцца на самым цікавым месцы).

Чацвёрты этап – тэкставы. Гэта праца над стварэннем уласнага тэксту. На гэтым этапе актуалізуюцца веды па тэорыі літаратуры, узгадваюцца паняцці – тэкст, тып тэксту, стыль, логіка-кампазіцыйная структура. Гэтыя веды даюць магчымасць паглыбляць уменні фармуляваць тэму, ідэю, тэзісы ў адпаведнасці са зместам; уменні звязваць кампаненты працы, улічваючы заканамернасці маўленчай камунікацыі; уменні выкарыстоўваць сродкі выразнасці, характэрныя жанру, над якім вядзецца праца.

За аснову кампазіцыйнай будовы бярэцца традыцыйнае трохчасткавае дзяленне: пачатак, асноўная частка, заключэнне.

Практыка паказвае, што дзевяці складаным для вучняў з’яўляецца падбор, пабудова першага, пачатковага сказа, а таму настаўніку варта ўдзяліць гэтаму належную ўвагу. Эфектыўны метады – калектыўная праца над пачатковымі сказамі, асабліва тады, калі настаўнік прапануе вучням прааналізаваць некалькі ўзораў адной творчай працы.

Апроч таго, што кожны пачатак індывідуальны, вучні павінны з дапамогай настаўніка вылучыць пэўную тыповасць. Яна заключаецца ў тым, што творчая праца можа пачынацца з вызначэння тэмы, асабістай думкі, цытаты, рытарычнага пытання, параўнання, заінтрыгоўваючай фразы, міні-экскурсу і г.д. Такім чынам, наступным этапам працы будзе калектыўная пабудова пачатковых сказаў па зададзеных накірунках. Адрозніжым, што аналагічным чынам будзецца праца і над заключэннямі.

Пры пабудове асноўнай часткі вучні выпрацоўваюць навыкі фармавання тэксту са зместавым напаўненнем адпаведна жанру, спосабаў арганізацыі і сувязі тэкставых кампанентаў. Найперш пры стварэнні тэксту вучні павінны арыентавацца на чатыры асноўныя правілы:

- падпарадкоўваць увесь матэрыял тэме і асноўнай думцы;
- вытрымліваць паслядоўнасць, не дапускаць пераскоквання думкі;
- адбіраць словы і сказы, якія найбольш дакладна перадаюць думкі;
- лагічна звязваць часткі, абзацы.

Пяты этап – паслятэкставы, або рэдагаванне. Пры стварэнні тэксту, нават маючы адпаведны вопыт, складана пазбегнуць пэўных пралікаў. Рэдагаванне дапамагае дабіцца неабходнай дасканаласці. Выпрацоўку навыкаў рэдагавання мэтазгодна праводзіць, першапачаткова азнаёміўшы вучняў з наступнымі патрабаваннямі:

- прааналізуйце, ці рэалізавана ваша задумка;
- адкіньце лішняе;
- узмацніце малавыразныя моманты;
- абдумайце сродкі выразнасці;
- прасачыце стылёвую вытрыманасць;
- прааналізуйце звязнасць і лагічную завершанасць;
- зрабіце неабходныя папраўкі: замяніце слова, словазлучэнне, сказ; памяняйце паслядоўнасць, зрабіце перастаноўку сказаў, частак тэксту там, дзе гэта неабходна.

Асаблівасці падрыхтоўкі да напісання эсэ і сачыненняў. Удасканаленне літаратурнай адукацыі ўзмацняе акцэнт на ўкараненне сінтэзаванага навуковага і творчага элемента ў працэсе навучання маўленню, скіроўвае ўвагу на культурнафарміруючы аспект.

Класіфікацыя сачыненняў. Па мэце навучання школьныя сачыненні бываюць навучальныя і кантрольныя, па месцу выканання – класныя і дамашнія. У залежнасці ад жанравых асаблівасцей вылучаюцца такія віды сачыненняў, як апавяданне, апісанне, разважанне, анатацыя, рэцэнзія, водзыў, рэпартаж і інш.

Надзвычай распаўсюджаным з’яўляецца сачыненне-апавяданне, якое мае на мэце паслядоўную падану падзей: пачатак іх, развіццё і канец. Работа над такім сачыненнем пачынаецца з авалодання ўменнем напісання самага простага апавядання, у аснове якога знаходзіцца выпадак, што адбыўся з самім вучнем або яго сябрамі. Наступная работа над сачыненнем-апавяданнем ускладняецца: у ім усё больш месца займае творчы вымысел.

Больш складаным тыпам вучнёўскіх сачыненняў з’яўляецца сачыненне-апісанне. Яно патрабуе аналітычнага падыходу да раскрыцця тэмы: умення выявіць характэрныя прыметы прадмета, акрэсліць іх важнасць і зрабіць пэўныя вывады. Гэтыя сачыненні пішуцца як на матэрыяле літаратурных твораў, так і на аснове спецыяльна арганізаваных назіранняў, асабіста перажытага, творчага ўяўлення, таму патрабуюць фарміравання ўменняў і навыкаў адбору і сістэматызацыі матэрыялу.

Цікавай формай работы, якая набывае выключнае значэнне ў развіцці навыкаў звязнай мовы, з’яўляецца сачыненне-разважанне. Яно ўяўляе сабой ланцуг пэўных вывадаў па тэме, выкладзеных у адпаведнай паслядоўнасці і ў згодзе з той задумай, якую ажыццяўляе аўтар сачынення. Яно можа заключаць у сабе адказы на пытанні па тэме, разважанні па дыскусійных праблемах, раскрыццё пэўнага паняцця. Пры рабоце над такім сачыненнем неабходна

памятаць, што яно як адна з разнавіднасцей вучнёўскіх пісьмовых работ цесна звязана з папярэднімі, што ў пэўнай меры заключаюць у сабе элементы разважання.

Практыкуюцца ў школе і сачынненні-нарысы – пісьмовае паведамленне пра пэўныя падзеі рэчаіснасці. Назапашваючы неабходны для сачынення-нарыса матэрыял, варта прадумаць план яго збору і групіроўкі: біяграфія героя, яго знешні выгляд, абставіны, у якіх ён жыве (жыў) і працуе (працаваў), самы цікавы эпізод з жыцця героя, яго ўчынкi. Для таго каб больш наглядна паказаць мэты і задачы такога тыпу сачынення, настаўнік знаёміць вучняў з газетнымі нарысамі, акрэслівае іх спецыфіку.

Сачыненне-рэцэнзія ўяўляе сабой крытычны аналіз, меркаванне, водзыў аб мастацкім творы, прагледжаным кінафільме, спектаклі. Аналіз робіцца звычайна ў такой паслядоўнасці: час з’яўлення твора і яго аўтар, месца выдання твора: тэма, ідэя, асноўныя праблемы і іх раскрыццё; характарыстыка вобразаў і вызначэнне іх ролі ў творы; мастацкае ўвасабленне пісьменніцкай задумы, значэнне твора, грамадская каштоўнасць яго праблем і г. д.

Сачыненне-рэпартаж – гэта водгук на найбольш важныя падзеі часу. Работу над ім таксама неабходна пачынаць з акрэслівання яго спецыфікі і задач. Мэта яго – узнавіць тую ці іншую падзею за усёй яе паўнаце, каб зрабіць чытача яе саўдзельнікам.

Адна з дамiнуючых роляў у развіцці пісьмовага маўлення належыць такім жанрам, як *пераказ, эцюд, эсэ, сачыленне*. Мы дазволім сабе не спыняцца на тэхналогіі навучання пераказу, бо на сённяшні дзень гэта тэхналогія добра распрацавана.

Настаўніку важна ўлічваць, што перш чым прыступіць непасрэдна да навучання гэтым жанрам, неабходна выкарыстоўваць цэлую сістэму практыкаванняў, якія падрыхтоўваюць да напісання звязанага тэксту.

Такімі практыкаваннямі могуць быць:

- тлумачэнне загаловка тэксту або падбор яго і матываванне;
- выдзяленне абзацаў у тэксце, устанаўленне логікі пабудовы;
- выдзяленне ў тэксце апавядання, апісання, разважання і тлумачэнне мэтазгоднасці іх;
- адказы на пытанні, складанне сказаў, аб’яднаных тэмай;
- аднаўленне дэфармаванага тэксту, скарачэнне частак тэксту ці перастаноўка іх;
- выяўленне непаўнаты тэксту і дапаўненне яго неабходным матэрыялам;
- дапісванне пачатку ці заканчэння тэксту;
- замена ў тэксце няўдалых выказаў, падбор больш яркіх і вобразных планаў;
- складанне планаў, пераказаў;

- аналіз ключавых слоў, слоў-арыенціраў, якія нясуць найбольшую сэнсавую і вобразную нагрузку і інш.

Зразумела, што такія практыкаванні выконваюцца ў сярэдніх класах. Такім чынам рыхтуецца база для больш складанай працы ў старшых класах.

Апошнім часам у якасці падрыхтоўчай працы ў 6-7 класах настаўнікамі выкарыстоўваецца такі жанр, як эцюд.

Эцюд называюць малой формай творчай працы вучняў, які дазваляе ім усвядоміць сябе як асобу, паспрабаваць разабрацца і паразважаць над нейкай з’явай, фактам, падзеяй. Слова “эцюд” абазначае першапачатковы накід (звычайна з натуры) будучага твора або яго часткі. У плане развіцця творчых здольнасцей вучняў гэта навучанне замалёўцы з натуры нейкага эпизода жыцця, які можа быць статычным, як фотаздымак, або дынамічным, як кінафільм. Самае ж важнае, на чым настаўнік павінен акцэнтаваць увагу вучняў, – гэта перадача ўласных уражанняў і перажыванняў ад убачанага.

Выпрацоўка ўмення пісаць эцюды арганічна падводзіць вучняў да больш складанага жанру – эсэ.

Эсэ ў перакладзе з французскай мовы абазначае *вопыт, накід*. Яшчэ можна сустрэць такія назвы, як *спроба, узважванне, разважанне, нарыс*. Падаецца і некалькі азначэнняў гэтага жанру. Вучняў якраз і мэтазгодна знаёміць з некалькімі, даючы ім магчымасць параўнаць, паразважаць.

Спынімся на трох прыкладах.

1. Эсэ – гэта суб’ектыўнае разважанне, якое трактуе філасофскія, сацыяльныя, літаратурныя праблемы не ў сістэматызавана-навуковым выглядзе, а не ў вольнай форме.

2. Эсэ – праявічнае сачыненне, якое прадстаўляе ў нязмушанай форме агульныя або папярэднія меркаванні па канкрэтным пытанні і не прэтэндуе на яго вычарпальную трактоўку.

3. Эсэ – суб’ектыўнае успрыняцце, уражанне, суб’ектыўная ацэнка, незвычайны пункт погляду на прадмет размовы, выкладзены ў адвольнай форме.

Для больш грунтоўнага ўсведамлення сутнасці жанру эсэ вучняў варта пазнаёміць з некалькімі ўзорамі-прыкладамі і падвесці да наступных высноў:

- эсэ перадае індывідуальнае бачанне і ацэнку, расказвае аб нечым праз сябе;

- эсэ можа ўтрымліваць як апісанне з’яў, падзей, так і разважанні аўтара, яго роздум;

- эсэ мае свабодную кампазіцыю, успрымаецца як плынь свядомасці, думак;

- эсэ пішацца вобразнай, арыентаванай на размоўную мовай;

- эсэ мае невялікі аб’ём.

Па жанрава-стылістычнай форме эсэ падзяляюцца на некалькі відаў:

- эсэ-нататка; блізкая да газетнага жанру;
- эсэ-мастацкая замалёўка, лірычная мініяцюра, эскіз з натуры;
- эсэ-партрэт;
- эсэ-біяграфія або аўтабіяграфія;
- эсэ-ўспамін;
- эсэ-дзённікавы запіс;
- эсэ-водгук (ён выказвае меркаванне, роздум, але не прэтэндуе на разгорнутую і аргументаваную ацэнку) і інш.

Вучняў неабходна знаёміць з імі, заахвочваючы да самастойнай расшыфроўкі, дапаўняючы і ілюструючы ўрыўкамі-прыкладамі.

Поспех і добрыя вынікі пры напісанні эсэ залежаць, па-першае, ад таго, наколькі трывала і асэнсавана вучні ўсвядомілі асноўныя прыкметы гэтага жанру. настаўніку варта падрыхтаваць і выкарыстоўваць наступную памятку.

Асноўныя патрабаванні да эсэ:	Вучняў неабходна:
1. Канкрэтная тэма.	Дакладна вызначыць, сфармуляваць і абдумаць тэму.
2. Навукова-канкрэтная аснова.	Азнаёміцца і прааналізаваць матэрыял па тэме.
3. Падкрэсленая суб'ектыўнасць выказвання.	Выявіць асабістую пазіцыю.
4. Арыентаванасць на жывую гутарковую мову.	Выкарыстоўваць вобразныя сродкі.
5. Права на дадумванне, фантазію, вымысел.	Спраецыраваць уласны вымысел на тэму, прытрымлівацца рэальнага, гістарычнага або іншага кантэксту.
6. Свабодная кампазіцыя.	Выбраць форму, структуру.
7. Камунікатыўнасць, адрасаванасць другому чытачу.	Уявіць адрасата.
8. Праблемнасць.	Пры магчымасці ўбачыць праблему ў тэме і раскрыць яе.
9. Арыентацыя на мэту.	Падзяліцца роздумам, перажываннямі, раскажаць пра пэўную з'яву, твор, аўтара і інш. праз сябе.

Авалоданне школьнікамі ўменнем пісаць эсэ з'яўляецца добрай асновай да напісання сачыненняў.

З мэтай навучання і ўдасканалення маўленчай дзейнасці вучняў у праграме па беларускай літаратуры прадугледжана навучанне такому жанру працы.

Сачыненне – гэта развагі таго, хто піша аб прачытаным і прааналізаваным мастацкім творы або ўрыўку з яго, ствараючы ўласны тэкст.

Ідэя сачынення самастойна вызначаецца вучнем ў выніку роздуму над мастацкім тэкстам пасля вывучэння крытычнай і навукова-папулярнай літаратуры.

Сачыненне мае сваю адметную *кампазіцыю*, якая самастойна выбіраецца вучнем ў адпаведнасці з тэмай.

Сачыненні па літаратуры дзеляцца на 2 віды: *сачыненні на літаратурную тэму, сачыненні на вольную тэму*

Паводле *будовы* кожнае сачыненне павінна мець тры асноўныя часткі: *уступ, галоўную частку, заключэнне*.

Уступ – гэта своеасаблівая прадмова, падрыхтоўка да ўспрыняцця разважання вучня. Ён (уступ) не павінен быць расцягнутым, перагружаным непатрэбнымі фактамі, якія не маюць дачынення да тэмы. Аб'ём уступа – 1/6 частка ўсяго сачынення, або 1/4 галоўнай часткі. Ра ўступе можна сказаць пра час, калі жыў аўтар, паведаміць біяграфічныя звесткі, адзначыць асноўныя творы аўтара, падаць абгрунтаванне выбару тэмы.

Галоўная частка – гэта сістэма тэзісаў і аргументаў, само разважанне. Гэта частка самая важная ў рабоце, тут кожная думка аргументуецца, падцвярджаецца прыкладамі з мастацкага тэксту, а таксама тэзісамі з крытычнай літаратуры. Прычым меркаванні даследчыкаў вучань можа параўноўваць, можа згаджацца з імі, а можа і абвяргаць.

У заключэнні робяцца вывады з усяго напісанага, робяцца абагульненні назіранняў. Яно надае разважанню закончанасць, указвае, для чаго напісана сачыненне.

Сучасная методка вызначае 7 этапаў працы над сачыненнем.

1. Уменне ўдумацца ў тэму, асэнсаваць яе, вызначыць яе мэты (абмежаваць сябе пэўнымі рамкамі).

2. Уменне падпарадкоўваць сваё сачыненне пэўнай ідэі.

3. Адабор матэрыялу для сачынення.

4. Сістэматызацыя сабранага матэрыялу.

5. Праца над кампазіцыйнай будовай сачынення.

6. Выбар стылю і тыпу мовы.

7. Рэдагаванне тэксту сачынення (стылістычная папраўка напісанага).

Урокі навучання сачыненням тыпу разважання з'яўляюцца эфектыўным сродкам фарміравання творчых здольнасцей вучняў, іх уменняў самастойна выказваць уласныя думкі, адстойваць пэўныя погляды, ацэньваць жыццёвыя і літаратурныя з'явы, аналізаваць іх, рабіць абагульненні і вывады.

У старшых класах, акрамя таго, калі яны выконваюцца на заключных занятках па вывучэнні канкрэтнай тэмы ці твора, то даюць магчымасць пракантраляваць, наколькі свядома засвоены вучнямі пройдзены матэрыял,

сістэматызаваць усю работу па ўдасканаленні навыкаў вуснага і пісьмовага выказвання, самастойнай ацэнкі пэўнай літаратурнай з'явы.

Разважанне найбольш складаны спосаб перадачы думак, выяўлення пачуццяў, бо ў яго аснове раскрыццё прычынна-выніковых адносін паміж пэўнымі жыццёвымі ці літаратурнымі з'явамі, іх аналіз і сінтэз, доказ і абгрунтаванне. Іх можна класіфікаваць наступным чынам: 1) характарыстыка літаратурнага героя; 2) параўнальная характарыстыка двух герояў; 3) групавая характарыстыка герояў; 4) праблемныя тэмы; 5) тэмы абагульняльнага характару. Сачыненні на абагульняльныя тэмы ў сваю чаргу падзяляюцца на сачыненні аб ідэйным змесце твора, аб мастацкіх вартасцях твора, аб значэнні пэўнага твора або ўсёй творчасці пісьменніка.

Работа настаўніка над гэтым тыпам сачыненняў пачынаецца з акрэслівання тэмы, вызначэння яе аб'ёму і зместу. Важна так сфармуляваць тэму, каб яна стымулявала актыўны, творчы падыход вучняў да сачынення, абуджала думкі і пачуцці, мела на мэце аргументацыю, доказы, лагічныя сцвярджэнні і абгрунтаванні, каб, абапіраючыся на атрыманыя веды, школьнікі выяўлялі больш глыбокае разуменне ідэйна-мастацкага зместу твора, яго герояў, аўтарскай эстэтычнай пазіцыі. Тэма сачынення шмат у чым прадвызначае мэты выкладання і арганізацыю матэрыялу: у адных выпадках патрабуецца даць характарыстыку літаратурнага героя; у другіх напісаць сачыненне-разважанне ў форме параўнальнай характарыстыкі герояў, у трэціх даць групавую характарыстыку або авалодаць метадыкай напісання сачынення-разважання абагульняльнага ці праблемнага характару.

Пры вывучэнні аднаго і таго ж твора варта прапаноўваць некалькі раўназначных тэм сачынення-разважання на выбар. Гэта павышае цікавасць вучняў да напісання сачыненняў, дае магчымасць выбіраць адну з тэм у адпаведнасці з набытым вопытам работы над літаратурным матэрыялам, з асабістымі схільнасцямі і густамі. Але любая з прапанаваных тэм сачынення-разважання мае на мэце аргументацыю, доказы, абгрунтаванні пэўнай літаратурнай з'явы ці праблемы з захаваннем лагічнай паслядоўнасці ў выкладзе думак, калі наступнае выказванне выцякае з папярэдняга і дае пачатак новай думцы.

Калі тэма абрана, пачынаецца наступны этап падрыхтоўкі да напісання сачынення. Ён уключае выяўленне мэт і задач сачынення, адбор неабходнага фактычнага матэрыялу. Не менш важна ўмець прывесці сабраны матэрыял у сістэму, скласці план, падабраць цытаты з тэксту, аформіць тэзісы. Навучанне гэтым уменням ажыццяўляецца ў працэсе аналізу падзей і эпизодаў твора, тлумачэння ўчынкаў і паводзін герояў, правядзення разнастайных вусных і пісьмовых заданняў.

Падрыхтоўка да сачынення-разважання пачынаецца з 5 класа, калі вучні авалодваюць майстэрствам вуснага выказвання ў выглядзе разгорнутых адказаў, адказаў на пытанні настаўніка і паведамленняў пра герояў. Для паспяховага

правядзення такой работы неабходна ўлічваць наступнае: абраны тэкст павінен несці вялікую сэнсавую нагрузку, адказам на пытанні па ім павінна папярэднічаць чытанне і каменціраванне яго вузлавых эпизодаў, выкананне лексіка-фразеалагічных практыкаванняў, складанне плана. Улічваецца і дыферэнцыраванасць падыходу да адбору матэрыялу па ступені цяжкасці.

Так, для фарміравання ў пяцікласнікаў навыкаў работы над характарыстыкай літаратурнага героя неабходна выявіць матывы ўчынкаў героя (ідэю вобраза) і акрэсліць мэту характарыстыкі; скласці план-характарыстыку вобраза з пералікам асноўных рыс яго характару; падрыхтаваць разгорнутыя адказы-разважанні па пунктах плана, якія заключаюць у сабе тэзіс (асноўную думку, ацэнку той ці іншай з'явы, той ці іншай рысы героя, якая акрэслена ў плане) і доказы (прыклады ў форме цытат ці ўласнага аналізу асобных сцэн і эпизодаў).

Адказы на пытанні з'яўца своеасаблівым вусным уступам да характарыстыкі літаратурнага героя, бо ў іх фармулююцца зыходная думка і асноўныя палажэнні, неабходныя для раскрыцця тэмы, пададзена яе асабістае разуменне школьнікамі.

Сачыненні на літаратурную тэму займаюць адно з асноўных месцаў у школьнай праграме. Такія працы прадугледжваюць разважанне вучня па прапанаванай тэме з уласнай інтэрпрэтацыяй твора, з выяўленнем сваёй асобнай пазіцыі, ацэнак.

У залежнасці ад выбару віду сачынення на літаратурную тэму перад вучнямі павінны быць пастаўлены адпаведныя задачы:

Віды сачыненняў	Асаблівасці віду і задача вучняў
Характарыстыка літаратурнага героя	перадаць істотныя рысы; перадаць асаблівасці характару героя; паказаць яго адметнасць і непаўторнасць; прасачыць прычыны яго ўчынкаў; раскрыць яго ўзаемаадносіны з асяроддзем; даць апісанне знешняга выгляду; паказаць сацыяльнае становішча; паходжанне героя; выявіць асаблівасці мастацкага ўвасаблення аўтарам яго характару.
Параўнальная характарыстыка герояў	выявіць у герояў агульнае і адрознае; засяродзіць увагу на сувязі герояў з жыццём, на сацыяльных вытоках характараў, на выяўленні абставін, якія ўплывалі на іх фарміраванне.
Групавая характарыстыка	асэнсаваць, якую сацыяльную з'яву хацеў паказаць пісьменнік з дапамогай калектыўнага вобраза; шляхам аналізу вызначыць герояў, якія належаць да адной сацыяльнай групы, маюць агульныя рысы; пры дапамозе сінтэзу даць групавую характарыстыку персанажаў, у якой акцэнтаецца ўвага на агульнасці іх светапогляду, ідэйных перакананняў і жыццёвых пазіцый.
Паказ гістарычнай	з сённяшняга пункту гледжання раскрыць значэнне дзейнасці гістарычнай асобы.

асобы	
Праблемныя тэмы	самастойна асэнсаваць праграмны матэрыял; вырашыць пастаўленую праблему; вылучыць тое, што складае сутнасць праблемы; зрабіць пэўныя вывады.
Тэмы абагульняльнага характару	раскрыццё ідэйнага зместу твора; раскрыццё мастацкіх вартасцей твора; абагулены аналіз твора ў цэлым; аналіз мастацкай формы; разбор асобных эпізодаў і частак твора; раскрыццё значэння пэўнага твора або ўсёй творчасці пісьменніка; аналіз крытычнай літаратуры, даследаванняў па пэўным мастацкім творы ці па творчасці пісьменніка.

Сачыненне на вольную тэму – гэта від сачынення, пры напісанні якога вучань самастойна выбірае матэрыял, што кладзецца ў аснову творчай працы. Такім матэрыялам можа быць асабісты вопыт вучня, уражанні і факты як з жыцця, так і з мастацкіх твораў, з газет, радыё-, тэлепарадач, з кінафільмаў, спектакляў і да т.п.

Галоўнай асаблівасцю сачыненняў на вольную тэму з'яўляецца тое, што, незалежна ад таго, якая тэма абрана вучнем, абавязкова павінен быць зварот як мінімум да двух мастацкіх твораў.

Сачыненні на вольную тэму маюць прыкладна наступную класіфікацыю:

Віды сачыненняў на вольную тэму	Асаблівасці віду
Сачыненні на патрыятычныя тэмы	Патрабуюць асэнсавання праблем Радзімы, народа і яго гераічных спраў, вайны і міру.
Сачыненні на маральна-этычныя тэмы	Маюць на мэце раскрыццё такіх праблем, як чалавечнасць, гуманізм, праца, сяброўства і пад.
Сачыненні на экалагічныя тэмы	Адлюстроўваюць найбольш вострыя пытанні стаўлення, адносін чалавека да прыроды.
Сачыненні на матэрыяле сучаснай літаратуры	Прадугледжваюць раскрыццё любой названай тэмы на матэрыяле твораў сучаснай літаратуры.
Сачыненні на тэмы сучаснага мастацтва, кіно, тэлебачання і г.д.	Патрабуюць раскрыцця любой тэмы, праблем сучаснага мастацтва, кіно, тэлебачання і г.д.
Сачыненні, звязаныя з выбарам будучай прафесіі	Патрабуюць асэнсавання сваёй будучай прафесіі.
Сачыненні асобна-ацэначнага характару	Пішуцца ад імя першай асобы (“Я”), прадугледжваюць асабістую ацэнку падзей, з’яў, і г.д.

Эфектыўна прапаноўваць вучням самім фармуляваць тэмы сачыненняў на аснове вышэй пададзеных класіфікацый.

Існуюць тыповыя патрабаванні да вучнёўскіх сачыненняў:

1. Адпаведнасць зместу сачынення зададзенай тэме.
2. Доказнасць выказанай думкі, аргументаванасць палажэнняў, якія выказваюцца.
3. Змястоўнасць, паўната ахопу тэмы, завершанасць.
4. Лагічнасць і паслядоўнасць у выкладанні матэрыялу.
5. Самастойнасць у раскрыцці тэмы.
6. Дакладнасць, яснасць, вобразнасць мовы, адзінства стылю.
7. Карэктнасць цытавання.
8. Рацыянальнае спалучэнне матэрыялу мастацкага твора, літаратурнай крытыкі з уласнымі разважанымі аўтара працы.
9. Адсутнасць фактычных памылак і недакладнасцей.
10. Пісьменнасць (захаванне арфаграфічных, граматычных і пунктуацыйных норм сучаснай беларускай мовы).

Тыповымі прыёмамі працы на ўроках навучальнага сачынення з'яўляюцца супастаўленне фармулёвак тэм, расшыфроўка фармулёвак, складанне планаў, выбар эпіграфу, падбор тэкставага матэрыялу, абмеркаванне асноўных тэзісаў і доказаў.

Вучэбна-даследчая дзейнасць вучняў на ўроках літаратуры

У працэсе вывучэння беларускай літаратуры школьнікі павінны авалодаць не толькі пэўнымі ведамі, але і рознастайнымі ўменнямі, якія ўласцівы культурнаму, удумліваму чытачу, здольнаму паўнацэнна ўспрыняць мастацкае слова, самастойна ацаніць ідэйна-эстэтычныя вартасці літаратурнага твора. У працэсе авалодання такімі ўменнямі надзвычай важная роля належыць урокам развіцця мовы так званага лагічнага тыпу, на якіх вучні авалодваюць уменнямі па складанні планаў, тэзісаў, канспектаў, падрыхтоўцы рэфератаў, дакладаў па адной і некалькіх тэмых. Гэтыя ўменні неабходны не толькі для паўнацэннага ўспрымання літаратуры, яны вучаць правільна карыстацца кнігай, дапамагаюць у самавыяўленні асобы, у фарміраванні яе лепшых якасцей.

Урокі па навучанні складанню простага і складанага планаў чужой і ўласнай мовы. Уменне складаць план пачынае фарміравацца яшчэ ў пачатковай школе. Праца над складаннем плана дапаможа добра запомніць прачытанае, лепш зразумець твор, яго будову, асэнсаваць тое, што хоча данесці пісьменнік да чытача. Уменне складаць план чужой мовы ўключае шэраг дробных уменняў: дзяліць суцэльны тэкст на лагічна закончаныя часткі; азагалоўліваць іх пыталымі і апавядальнымі сказамі; даваць загалоўкі пунктам плана паасобку і плану разам.

Для першага ўрока па навучанні складанню **простага плана** лепш узяць мастацкі твор, падзелены на часткі самім аўтарам, і, перачытаўшы яго ў класе, прапанаваць вучням даць загалоўкі гэтым часткам у форме пыталых ці апавядальных сказаў. Затым можна ўзяць суцэльны тэкст і пасля знаёмства з ім называць пункт плана ў форме назыўнога сказа, а вучні будуць знаходзіць у

тэксце межы названай часткі і прапаноўваць свае варыянты загаловаў у форме назывных, пытальных ці апавядальных сказаў.

Такім чынам, праца па навучанні складанню простага плана чужой мовы прадугледжвае наступныя этапы: чытанне тэксту; разбіўка тэксту на сэнсавы закончаныя часткі, вылучэнне ў іх галоўнага; азагалоўліванне частак тэксту.

Пры састаўленні **складанага плана** неабходна правесці дэталізацыю кожнай часткі. Пры навучанні састаўленню складанага плана настаўнік павінен звярнуць увагу на яго афармленне. План запісваецца на дошцы і тлумачыцца яго афармленне. Неабходна вучыць вучняў і пісьменнаму стылю афармлення планаў, звяртаць увагу на выкарыстанне ў саміх заглаўках выказаў з тэксту, устойлівых словазлучэнняў, вобразна-выяўленчых сродкаў мовы.

Пасля таго як сфарміравана ўменне складаць план чужой мовы, можна прыступаць да фарміравання ўмення па складанні плана ўласнага маўлення; важна таксама навучыць вучняў дзяліць уласны выказванні на часткі, вызначаць, якая думка павінна быць вядучай у кожнай з частак, даваць заглаўкі гэтым часткам рознымі відамі сказаў.

Урокі па навучанні складанню тэзісаў. Калі пункт плана вызначае пэўныя граніцы чужога ці ўласнага маўлення, то тэзіс раскрывае галоўную думку гэтай часткі. Урок па навучанні складанню тэзісаў варта пачаць з тлумачэння паняцця «тэзіс». Для навучання гэтаму віду працы неабходна падабраць невялікія літаратурныя тэксты. Праца, якая папярэдняе тэзіраванню, блізкая да працы па складанні плана. Напачатку неабходна пазнаёміць клас з тэкстам, затым падзяліць яго на часткі, вылучыць у іх галоўную думку і сфармуляваць яе. Пасля гэтага, яшчэ раз звярнуўшыся да азначэння «тэзіс», засяродзіць увагу вучняў на тым, што тэзіс фармулюе думку, а не называе яе, як пункт плана. Можна выкарыстаць наступную схему запісаў:

План	Тэзіс
------	-------

Перачытваючы артыкул часткамі, трэба калектыўна сфармуляваць тэзісы і зрабіць запісы па вышэй прапанаванай схеме.

У час падрыхтоўкі рэфератаў, дакладаў, канспектаў, вусных адказаў і выступленняў, пры напісанні розных відаў творчых прац асабліва важнае значэнне мае ўменне вылучыць галоўнае з таго, што ёсць у літаратурнаўчых крыніцах, ці сваё выказаць уласную думку, якую трэба данесці да аўдыторыі. Гэтаму дапамагае папярэдняе складанне тэзісаў, якія могуць быць напісаны ў форме як сцвярджэння, так і адмаўлення. Уменне фармуляваць тэзісы ў форме сцвярджэння і адмаўлення адзін з паказчыкаў культуры мовы вучня.

Урокі па навучанні канспектаванню. Для таго каб вучні маглі не толькі асэнсоўваць асноўныя палажэнні артыкулаў падручніка, дадатковай літаратуры, лекцыі настаўніка, але і аргументаваць іх, мэтазгодна карыстацца такім відам самастойнай працы, як канспектаванне. У працэсе вывучэння літаратуры вучню неабходна ўмець складаць канспекты поўных прац выбарчых канспекты ў

адпаведнасці з праблемай, прапанаванай настаўнікам. Фарміраванне ўмення канспектавання пачынаецца з навучання напісанню канспекта адной крыніцы. З гэтай мэтай падбіраецца невялікі літаратуразнаўчы артыкул. Працу на ўроку варта пачынаць з тлумачэння паняцця «канспект». Высветліўшы, што канспект гэта не проста скарачаны варыянт тэксту, а згустак яго зместу, пададзены, ў лагічнай сістэме абгрунтаваных вывадаў, патрэбна падкрэсліць, што глыбока памыляюцца тыя, хто, не прачытаўшы ўвесь тэкст і не асэнсаваўшы яго змест, пачынае механічна скарачаць і рабіць запісы.

Пасля знаёмства з тэкстам, які патрэбна заканспектаваць, вызначаецца яго галоўная думка, звяртаецца ўвага на тыя праблемы, якія ў ім ставяцца, высвятляецца, як яны вырашаюцца аўтарам. Гэта праца вельмі блізкая да складання плана, пункты якога перарастаюць у тэзісы, якія павінны быць раскрыты і абгрунтаваны. Доказная частка канспекта павінна быць сціслай, але дакладнай і пераканальнай. У мэтах навучання канспектаванню можна рабіць запісы па наступнай схеме:

План	Тэзіс	Аргументы
------	-------	-----------

Пры складанні выбарачнага канспекта літаратуразнаўчай крыніцы праца праводзіцца такая ж, толькі ў адпаведнасці з пастаўленай праблемай.

На ўроках па навучанні канспектавання мэтазгодна пазнаёміць вучняў і з патрабаваннямі да афармлення канспекта, адзначыўшы, што канспект павінен афармляцца так, каб ім было зручна карыстацца пры падрыхтоўцы да заняткаў. Указваюцца аўтар, назва артыкула, выданне, у якім ён быў змешчаны. Кожны вывад, яго абгрунтаванне запісваюцца асобнымі абзацамі. Дазваляецца нумарацыя тэзісаў. Найбольш значныя ў сэнсавых адносінах словы можна падкрэсліваць. У канспекце неабходна пакідаць палі, на якіх можна рабіць паметкі і дадатковыя запісы.

Праца з літаратуразнаўчымі крыніцамі спрыяе выпрацоўцы ўменняў самастойнай дзейнасці, развіццю даследчых здольнасцей, асабліва калі для падрыхтоўкі выкарыстоўваецца некалькі крыніц розных відаў. Вывучэнне кожнай з іх падшуквае і пашырае веды па вывучаемым пытанні, дае магчымасць абагуліць здабыткі вучоных па дадзенай праблеме, развівае самастойнасць у ацэнцы літаратурных з’яў.

З ліку відаў навукова-даследчых работ вылучаюцца навуковыя артыкулы, рэфераты, даклады.

Навуковы артыкул — закончанае і лагічна цэласнае міні-даследаванне, прысвечанае канкрэтнаму пытанню, мэта якога — прааналізаваць пэўную з’яву з пункта гледжання заканамернасцей, якія знаходзяцца ў яе аснове. Артыкулу ўласцівы тэарэтычныя і практычныя абагульненні, аналіз фактаў і з’яў. Падобныя даследаванні прысвечаны актуальным і важным пытанням літаратуразнаўства.

Рэферат — слова лацінскага паходжання, даслоўна перакладаецца як ‘напісанне паведамлення або публічнага даклада’. Часцей за ўсё гэтае слова

ўжываецца для азначэння паслядоўнага, пераканаўчага і кароткага выкладу зместу або вылучэння сутнасці пэўнага пытання або тэмы навукова-практычнага характару.

Пачынаць працу над рэфератам мэтазгодна з літаратуразнаўчага артыкула (артыкулаў): напачатку прачытаць яго, потым скласці план, “разгарнуць” план у тэзісы, знайсці ў тэксе аўтарскія аргументы для пацвярджэння тэзісаў і, нарэшце, аформіць рэферат.

Пад **дакладам** разумеецца не проста выклад зместу той ці іншай крыніцы (крыніц), але і яе ацэнка, выяўленне сваёй пазіцыі: згода з тэзісамі ці аспрэчванне тэзісаў, выказаных у навуковым артыкуле, па якім пішацца даклад; крытычнае стаўленне да аргументаў, якія выкарыстаны аўтарам (“Сродкі мастацкай псіхалагізацыі ў прозе Васіля Быкава”, “Праблема віны і пакаяння ў творах Васіля Быкава і Генрыха Бёля”, “«Родныя дзеці» Ніла Гілевіча як узор сучаснага паэтычнага эпасу”).

Такім чынам, у адрозненне ад рэферата, у дакладзе абавязкова павінна прысутнічаць ацэнка думак, меркаванняў, выказаных аўтарамі артыкулаў, можна згаджацца ці дыскутаваць з аўтарамі, прыводзіць свае аргументы і контраргументы.

☑ Падчас працы над рэфератам і дакладам можна выкарыстоўваць наступную табліцу:

План	Тэзіс	Аргументы	
		1 крыніца	2 крыніца

Мы ўжо згадвалі пра тое, што **рэферат** — гэта скарачаны пераказ зместу першаснага дакумента (дакументаў) або яго часткі з асноўнымі фактычнымі звесткамі і высновамі. Аднак рэферат — гэты не толькі кароткі, паслядоўны выклад зместу кнігі (або яе раздзела), часопіснага або газетнага артыкула. Рэфератам таксама называецца таксама кароткая перадача зместу неапублікаванай працы. У рэфераце паказваюцца шляхі і метады даследавання пытання, падлюцца вывады аўтара. Аб’ектам рэферыравання з’яўляецца толькі навуковая або даследчая літаратура.

Сучасныя патрабаванні да рэферата — дакладнасць і аб’ектыўнасць у перадачы інфармацыі, паўната адлюстравання асноўных элементаў зместу, даступнасць успрымання тэксту рэферата як па змесце, так і па форме.

У арганізацыйным плане напісанне рэферата — працэс, размеркаваны ў часе па этапах. Усе этапы працы могуць быць аб’яднаны ў тры асноўныя: **падрыхтоўчы, этап напісання, заключны этап — рэдагаванне.**

Падрыхтоўчы этап уключае ў сябе пошук літаратуры па вызначанай тэме з выкарыстаннем розных бібліяграфічных крыніц; выбар літаратуры ў пэўнай бібліятэцы; вызначэнне кола даведачных дапаможнікаў для наступнай працы па тэме.

Галоўнае, што павінен паказаць аўтар, — гэтае ўменне працаваць з літаратурай, пачынаючы ад яе пошуку і заканчваючы афармленнем

“Бібліяграфічнага спісу”. Калі Вы ўзялі толькі адну кнігу, перапісалі з яе некалькі старонак, нават не спаслаўшыся пры гэтым на аўтара, то падобную работу рэфератам назваць нельга.

Вы прарабілі вялікую працу: пошук літаратуры па тэме рэферата, вывучэнне пытання па розных крыніцах, напісанне цытат, планаў, тэзісаў, канспектаў. Словам, сабраны вялікі матэрыял. Але гэта толькі матэрыял.

Задача **другога этапа** — сістэматызацыя, перапрацоўка назапашанай інфармацыі і, нарэшце, напісанне рэферата. У прадуктыўнай (творчай) перапрацоўцы галоўная ўвага надаецца навізне зместу, аналізу яго навуковай значнасці з улікам наяўных дасягненняў у вызначанай галіне ведаў.

З пункта гледжання логікі, рэферат можа быць індуктыўнага, дэдуктыўнага або *традуктыўнага* характару. Пры індуктыўнай пабудове рэферата спачатку ідуць факты, затым — высновы, а пасля абагульнення высноў — фармулёўка тэзіса. Пры дэдуктыўнай пабудове наадварот: спачатку тэзіс, потым — факты, якія яго пацвярджаюць, а затым — высновы.

Пры перадачы зместу грамадска-палітычнага ці публіцыстычнага матэрыялу асабліва часта выкарыстоўваецца традуктыўная паслядоўнасць, якая будуецца на аснове супастаўлення суадносных па змесце паняццяў: мінулае — сучаснасць — будучыня; з’явы — сутнасць; простае — складанае; падабенствы — тоеснасці; адрозненні — супрацьлегласці; аб’ектыўнае — суб’ектыўнае.

У залежнасці ад тэмы рэферат можа быць *па адной або некалькіх крыніцах, прысвечаны пытанням гісторыі* (“Творчая біяграфія Рыгора Барадуліна”) і тэорыі (“Жахр навелы ў беларускай прозе пачатку XXI стагоддзя”) літаратуры.

Рэферат, як і любая навуковая работа, складаецца з тытульнага ліста, зместу (з пазначэннем нумароў старонак, з якіх пачынаецца кожны раздзел рэферата); уступ; асноўная частка; заключэнне; бібліяграфічны спіс.

Ва “Уступе” тлумачыцца

— чаму выбраная тэма, чым яна важная, актуальная, якую культурную або навуковую значнасць уяўляе; вызначаюцца мэты, задачы, аб’ект і прадмет даследавання;

— якая літаратура выкарыстана (“*Матэрыялам для напісання рэферата паслужылі ...*”)

— з чаго складаецца рэферат (“*Ва “Уступе” вызначана мэты рэферата...*”; “*Раздзел I прысвечаны...*”; “*У II раздзеле...*”; “*У “Заключэнні” сфармуляваны асноўныя вывады...*”).

“Асноўная частка” рэферата складаецца з некалькіх раздзелаў, у кожным з якіх разглядаецца пэўны аспект асноўнай тэмы. Сцвярджэнні падмацоўваюцца доказамі з літаратуры, калі яны запазычаны ў аўтара выкарыстанай літаратуры — то афармляюцца як цытата. У канцы кожнага раздзела “Асноўнай часткі” абавязкова фармулюецца выснова (“*Такім чынам...*”; “*Можна зрабіць вывад, што...*”).

У “Заклучэнні” (вельмі каротка) фармулююцца агульныя высновы па асноўнай тэме, перспектывы развіцця даследавання.

“Бібліяграфічны спіс” складаецца ў алфавітным парадку ў канцы рэферата па вызначаных правілах.

Алгарытм працы над рэфератам

1. Выбар тэмы.
2. Вызначэнне мэты, задач, аб’екта і прадмета даследавання.
3. Збор інфармацыі па тэме.
4. Афармленне бібліяграфічнага спісу.
5. Афармленне цытат (тэзісаў, канспектаў) з кніг і артыкулаў.
6. Напісанне ўступа, кожнага раздзела асноўнай часткі, заключэння.
7. Рэдагаванне.
8. Напісанне паведамлення на 5—7 хвілін.

Звычайна рэфераты ацэньваюцца па наступных асноўных **критэрыях**:

— актуальнасць тэмы і зместу, тэарэтычны ўзровень, глыбіня і паўната аналізу фактараў, з’яў, праблем, якія адносяцца да тэмы;

— навуковая абгрунтаванасць і ступень рэалізацыі пастаўленай мэты даследавання;

— завершанасць і поўнасць рашэння ўсіх задач, пастаўленых аўтарам у працы;

— інфармацыйная насычанасць, навізна, арыгінальнасць выкладу матэрыялу;

— навуковасць выкладу матэрыялу;

— структурная арганізаванасць, лагічнасць, граматычная правільнасць і стылістычная выразнасць;

— пераканаўчасць, аргументаванасць, практычная значнасць і тэарэтычная абгрунтаванасць высноў, зробленых у рэфератаце;

— якасць афармлення работы.

Падставай для зніжэння адзнакі можа служыць:

— нядбайнае афармленне працы;

— павярхоўны разгляд тэарэтычных пытанняў (занадта абмежаваная колькасць крыніц, неразуменне сутнасці навуковай праблемы, адсутнасць уласнага меркавання);

— слабая сувязь паміж раздзеламі працы;

— павярхоўны аналіз рэальнай сітуацыі.

Даклад — від самастойнай навукова-даследчай працы, у якой аўтар даследуе сутнасць пэўнай праблемы; прыводзіць розныя пункты гледжання, а таксама ўласныя погляды на яе.

Пры напісанні даклада спалучаюцца тры якасці даследчыка: уменне даследаваць матэрыял, фармуляваць высновы і кваліфікавана адказаць на пытанні. Доклады могуць насіць **праблемны** (“Добро і Зло як два палюсы

жыцця ў апавяданнях Анатоля Казлова”), *абагульняльны* (“Беларуская ваенная проза як адметная з’ява сусветнай літаратуры другой паловы ХХ стагоддзя”), *параўнальны* (“Праблема віны і пакаяння ў творах Васіля Быкава і Генрыха Бёля”), *даследчы* (“Творчасць Васіля Быкава і экзістэнцыялізм: філасофскія і эстэтычныя перасячэнні”) характар.

Адметнымі рысамі даклада з’яўляюцца: навуковы стыль выкладання; актуальнасць тэмы; змястоўнасць, глыбіня як адлюстраванне якасці ўспрымання і разумення праблемы; дакладнасць; самастойнасць высноў і палажэнняў.

Навуковы стыль — гэта спецыфічны спосаб падачы тэкставага матэрыялу пры напісанні навуковых работ, асноўнымі прыкметамі якога з’яўляюцца наступныя:

- сказы могуць быць доўгімі і складанымі;
- могуць дастаткова шырока ўжывацца словы іншамоўнага паходжання і тэрміны;
- ужыванне ўстаўных канструкцый тыпу “магчыма”, “на наш погляд”;
- аўтарская (даследчыцкая) пазіцыя павінна быць “завуаляванай”, не ўжываюцца займеннікі “я”, “мой (пункт гледжання)”.

☑ **Структура даклада** можа быць наступнай:

1) тэма даследавання (яна павінна быць не толькі актуальнай, але і арыгінальнай);

2) актуальнасць даследавання (чым цікавы напрамак даследавання, у чым заключаецца яго важнасць, якія навукоўцы працавалі ў гэтым напрамку, якім пытанням у дадзенай тэме задавалася недастатковая ўвага, матывы выбару тэмы);

3) мэта працы (у агульных рысах адпавядае фармулёўцы тэмы даследавання і можа ўдакладняць яе);

4) задачы даследавання (канкрэтызуюць мэту працы, “раскладваючы” яе на часткі);

5) гіпотэза (навукова абгрунтаваная думка аб магчымых выніках даследчай працы, фармулюецца ў тым выпадку, калі праца носіць эксперыментальны характар);

6) аб’ект і прадмет даследавання;

7) уласныя разважанні — сістэма тэзісаў і аргументаў, падмацаваных прыкладамі з мастацкага тэксту і цытатамі з крытычнай літаратуры;

8) вывады даследавання, сфармуляваныя ў абагуленай, канспектыўнай форме, па магчымасці пранумараваныя (не больш за 4—5).

☑ Калі даклад прысвечаны творчасці пісьменніка, то ў ім павінна знайсці адлюстраванне даследаванні наступных аспектаў: агульная характарыстыка творчасці пісьменніка; біяграфічныя дадзеныя, уплывы; пісьменнік і яго эпоха, яго пазіцыя (сябры); асноўныя тэмы творчасці (творы, праблематыка); ацэнкі, значэнне яго творчасці.

Патрабаванні да афармлення даклада такія самыя, як і пры напісанні рэферата. Даклад складаецца з тытульнага ліста; зместу (у ім паслядоўна паказваюцца назвы пунктаў даклада, а таксама старонкі, з якіх пачынаецца кожны пункт); уступу (фармулюецца сутнасць праблемы даследавання, абгрунтоўваецца выбар тэмы, вызначаюцца яе значнасць і актуальнасць, паказваюцца мэты і задачы, аб'ект і прадмет даследавання, даецца характарыстыка выкарыстанай літаратуры); асноўнай часткі, якая складаецца з раздзелаў (кожны раздзел доказна раскрывае тэму, мэту і задачы даследавання); заключэння (высновы або абагульненне па тэме даклада); бібліяграфічнага спісу; дадаткаў (схемы, табліцы, ілюстрацыі і інш.).

Алгарытм напісання даклада

1. Выбар тэмы, вызначэнне мэты, задач, аб'екта і прадмета даследавання.
2. Падбор і вывучэнне асноўных крыніц па тэме (як і пры напісанні рэферата, рэкамендуецца выкарыстаць не менш за 10 – 12 крыніц).
3. Складанне бібліяграфіі.
4. Апрацоўка і сістэматызацыя матэрыялу. Падрыхтоўка высноў і абагульненняў.
5. Распрацоўка плана даклада.
6. Напісанне ўступу, асноўнай часткі, заключэння.
7. Рэдагаванне.
8. Публічнае выступленне з вынікамі даследавання.

- Звычайна даклады ацэньваюцца па наступных асноўных **крытэрыях**:
- актуальнасць тэмы і зместу, тэарэтычны ўзровень, глыбіня і паўната аналізу фактараў, з'яў, праблем, якія адносяцца да тэмы;
 - навуковая абгрунтаванасць і ступень рэалізацыі пастаўленай мэты даследавання;
 - завершанасць і поўнасць рашэння ўсіх задач, пастаўленых аўтарам у працы;
 - арыгінальнасць падыходаў да вырашэння задач;
 - уменне карыстацца спецыяльнай літаратурай, інфармацыйная насычанасць;
 - навуковасць выкладу матэрыялу, здольнасць да самастойнай навукова-даследчай працы;
 - глыбіня тэарэтычнага аналізу, уменне разабрацца ў асноўных праблемах вылучанай тэмы;
 - кампазіцыйная стройнасць і логіка пабудовы даклада;
 - пісьменнасць; выразнасць і вобразнасць мовы;
 - пераканаўчасць, аргументаванасць, практычная значнасць і тэарэтычная абгрунтаванасць высноў, зробленых у дакладзе;
 - сфарміраванасць аналітычных і маўленчых уменняў;
 - якасць афармлення работы.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

II ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Тэматыка практычных заняткаў

№ 1. Фарміраванне культуралагічнай кампетэнцыі вучняў сродкамі мастацкай літаратуры

1. Духоўна-маральная культура вучняў і яе фарміраванне на ўроку.
2. Фарміраванне грамадзянскай культуры вучняў у працэсе аналізу праграмных твораў па літаратуры.
3. Камунікатыўная культура і методыка яе развіцця на ўроках літаратуры.
4. Фарміраванне і развіццё эстэтычнай культуры як важны кампанент навучання беларускаму мастацтву слова.
5. Экалагічная культура і методыка яе фарміравання на ўроку літаратуры на II і III ступенях літаратурнай адукацыі.

№ 2. Выкарыстанне ЭСН у высокатэхналагічным адукацыйным асяроддзі

1. Функцыянальныя магчымасці высокатэхналагічнага адукацыйнага асяроддзя для развіцця чытацкіх, камунікатыўных, літаратурна-творчых і даследчых уменняў і навыкаваў вучняў.
2. Перспектывы развіцця высокатэхналагічнага адукацыйнага асяроддзя.
3. Электронныя сродкі навучання літаратуры.
4. Сайты і віртуальныя музеі прысвечаныя нацыянальным пісьменнікам.

№ 3. Методыка развіцця чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей вучняў на ўроку літаратуры

1. Чытацкія ўменні, навыкі і здольнасці, іх сутнасць, спецыфіка.
2. Узаемасувязь чытацкіх (перцэптыўных) і літаратурна-творчых (пісьменніцкіх) уменняў.
4. Спосабы выяўлення і методыка развіцця чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей і ўменняў школьнікаў: мэтанакіраванае назіранне, метады зрэзаў, стылістычны эксперымент, творчыя працы (сачыненні, рэцэнзіі, водгукі, эсэ) і інш.

№ 4. Методыка аналізу твораў розных родаў і жанраў літаратуры

1. Методыка аналізу лірычных твораў.
2. Асаблівасці аналізу лірыкі ў сярэдніх і старшых класах.
3. Методыка аналізу эпічных твораў.
4. Аналіз эпизоду, вобраза-персанажа, пейзажа, інтэр'ера, партрэтнай характарыстыкі, мовы ў святле цэласнай канцэпцыі твора і ў залежнасці ад мастацкага метаду пісьменніка.
5. Методыка аналізу драматычных твораў.

6. Шляхі аналізу драматычнага твора. Роля нагляднасці і ТСН пры аналізе драматычнага твора на ўроку літаратуры.

№ 5. Вывучэнне аглядавых і манаграфічных тэм ў старшых класах

1. Методыка вывучэння аглядавых тэм у курсе літаратуры старшых класаў. Залежнасць эфектыўнасці аглядавых заняткаў ад ступені самастойнай падрыхтаванасці вучняў.

2. Методыка вывучэння манаграфічнай тэмы, шляхі аналізу манаграфічнага матэрыялу.

3. Спосабы абуджэння цікавасці да асобы пісьменніка і іх адметнасць.

4. Спецыфіка вывучэння біяграфіі пісьменніка ў V – VIII класах.

5. Метады і прыёмы вывучэння біяграфіі пісьменніка ў IX – XI класах.

№ 6. Методыка напісання водгукаў і рэцэнзій

1. Водгук і рэцэнзія як ацэначна-аналітычныя жанры, іх спецыфіка. Адрозненне водгука і рэцэнзіі.

2. Віды водгукаў. Патрабаванні да водгука па літаратуры, яго кампазіцыя і методыка напісання.

3. Віды рэцэнзій. Патрабаванні да рэцэнзіі, яе структура, этапы напісання.

№ 7. Методыка напісання рэфератаў і дакладаў па літаратуры

1. Рэферат як від даследчай работы па літаратуры.

2. Доклад як від літаратуразнаўчай дзейнасці.

3. Патрабаванні, крытэрыі ацэнкі рэфератаў і дакладаў па літаратуры.

4. Методыка арганізацыі і правядзення навуковай і навукова-практычнай канферэнцыі па літаратуры ў школе.

III РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

Пытанні да экзамену па дысцыпліне “Сучасныя тэндэнцыі развіцця методыкі выкладання беларускай літаратуры”

- 1 Гнасеалагічныя і аксіялагічныя асновы навучання літаратуры і яе метадалогіі.
- 2 Асноўныя падыходы да навучання літаратуры: антрапалагічны, дзейсны, сістэмны, культуралагічны, асобасна арыентаваны і інш.
- 3 Значэнне практыкі школьнага выкладання для развіцця метадалогіі методыкі. Асноўныя метады даследавання ў галіне методыкі выкладання літаратуры.
- 4 Культуралагічная адукацыйная прастора, яе змест і структура.
- 5 Культуралагічны патэнцыял адукацыйнага прадмета “Беларуская літаратура”.
- 6 Літаратура як сацыякультурны феномен. Беларуская літаратура як сродак далучэння вучняў да духоўнага жыцця і культуры народа, эстэтычнага асваення свету.
- 7 Фарміраванне культуралагічных кампетэнцыі вучняў сродкамі мастацкай літаратуры.
- 8 Духоўна-маральная культура вучняў і яе фарміраванне на ўроку.
- 9 Фарміраванне грамадзянскай культуры вучняў у працэсе аналізу праграмных твораў па літаратуры.
- 10 Камунікатыўная культура і методыка яе развіцця на ўроках літаратуры.
- 11 Фарміраванне і развіццё эстэтычнай культуры як важны кампанент навучання беларускаму мастацтву слова.
- 12 Экалагічная культура і методыка яе фарміравання на ўроку літаратуры на II і III ступенях літаратурнай адукацыі.
- 13 Міжпрадметныя сувязі як сродак дыялогу літаратуры з іншымі відамі мастацтва, іх месца і роля ў маральна-этычным, інтэлектуальным, эмацыянальным, эстэтычным развіцці асобы.
- 14 Асяродкавы падыход да працэсу арганізацыі і ажыццяўлення навучання літаратуры на сучасным этапе. Асноўныя паняцці асяродкавага падыходу.
- 15 Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе: склад, структура, спецыфіка функцыянавання на сучасным этапе развіцця літаратурнай адукацыі.
- 16 Функцыянальныя магчымасці высокатэхналагічнага адукацыйнага асяроддзя для развіцця чытацкіх, камунікатыўных, літаратурна-творчых і даследчых уменняў і навыкаў вучняў.
- 17 Электронныя сродкі навучання літаратуры, сайты і віртуальныя музеі, прысвечаныя нацыянальным пісьменнікам.

18 Метадычная думка ў 1990 – 2000-я гады. Удасканаленне зместу і структуры літаратурнай адукацыі, перапрацоўка праграм па літаратуры на аснове асобасна арыентаванага падыходу.

19 Сучасны стан metodyкі выкладання беларускай літаратуры: абнаўленне метадалогіі, пошук адметных тэхналогій, выкарыстанне вопыту замежнай школы.

20 Роля часопісаў “Роднае слова”, “Беларуская мова і літаратура, “Веснік адукацыі” і інш. у актывізацыі беларускай метадычнай думкі.

21 Зыходныя метадалагічныя перадумовы і прынцыпы пабудовы зместу вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” на сучасным этапе.

22 Дыдактычныя асновы, прынцыпы і крытэрыі адбору ў канструяванні зместу літаратурнай адукацыі на сучасным этапе.

23 Змест і структура “Вучэбнай праграмы для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская літаратура. V – XI класы” (2012).

24 Новыя дапаможнікі па беларускай літаратуры (2009 – 2011 гг.), іх тыпы і структура.

25 Трансфармацыя прынцыпаў, метадаў і прыёмаў выкладання літаратуры на сучасным этапе.

26 Прынцыпы антрапалізацыі адукацыі, педагагічнай кангеніяльнасці і свабоды ў развіцці асобы, успрымання вучэбнага прадмета з пазіцый асобасных патрэб, развіццёвага навучання, іх адметнасць.

27 Найбольш эфектыўныя метады і прыёмы вывучэння літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы, іх адметнасць і спецыфіка.

28 Вучні як чытачы. Сучасная педагагічная, псіхалагічная і метадычная навука аб чытацкай дзейнасці.

29 Мэты і задачы вывучэння чытацкага ўспрымання мастацкага твора вучнямі. Спосабы вывучэння чытацкага ўспрымання.

30 Чытацкія ўменні, навыкі і здольнасці, іх сутнасць, спецыфіка. Узаемасувязь чытацкіх (перцептыўных) і літаратурна-творчых (пісьменніцкіх) уменняў.

31 Спосабы выяўлення і metodyка развіцця чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей і ўменняў школьнікаў.

32 Аналіз мастацкага твора ў школе як метады навуковага даследавання. Мэты і задачы аналізу літаратурнага твора, патрабаванні да яго.

33 Прынцыпы, шляхі і тыпы аналізу, іх асаблівасці і metodyка рэалізацыі на практыцы.

34 Шляхі аналізу лірычнага твора ў манаграфічнай тэме: па тэмах, матывах, праблемах; у залежнасці ад пэўнага этапу біяграфіі пісьменніка.

35 Methodыка аналізу эпічных твораў. Шляхі аналізу эпічнага твора.

36 Methodыка аналізу драматычных твораў. Шляхі аналізу драматычнага твора.

37 Спецыфіка выкладання курса беларускай літаратуры на гісторыка-храналагічнай аснове.

38 Аглядавыя тэмы, спецыфіка зместу, роля ў курсе беларускай літаратуры, метадыка вывучэння.

39 Структура манаграфічнай тэмы, шляхі аналізу манаграфічнага матэрыялу.

40 Спецыфіка вывучэння біяграфіі пісьменніка ў V – VIII класах. Метады і прыёмы вывучэння біяграфіі пісьменніка ў IX – XI класах.

41 Праблема развіцця маўлення вучняў на сучасным этапе. Новыя падыходы да развіцця маўлення вучняў.

42 Анатацыя як жанр пісьмовых работ, яе структура і алгарытм напісання.

43 Эцюд як літаратурны жанр, яго спецыфіка і метадыка напісання.

44 Эсэ як мастацка-публіцыстычны жанр, патрабаванні да яго, патрабаванні і этапы працы над эсэ.

45 Водгук і рэцэнзія як ацэначна-аналітычныя жанры, спецыфіка кожнага з іх і этапы напісання.

46 Даследчая дзейнасць па літаратуры, яе этапы і спецыфіка ў школе.

47 Структура навукова-даследчых работ па літаратуры. Афармленне навукова-даследчых работ.

48 Рэферат як від даследчай работы па літаратуры. Патрабаванні, крытэрыі ацэнкі рэфератаў па літаратуры.

49 Даклад як від літаратуразнаўчай дзейнасці. Патрабаванні, крытэрыі ацэнкі дакладаў па літаратуры.

50 Метадыка арганізацыі і правядзення навуковай і навукова-практычнай канферэнцыі па літаратуры ў школе.

IV ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ “БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ ЁНІВЕРСІТЭТ ІМЯ МАКСІМА ТАНКА”

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Рэктар БДПУ

_____ П.Д. Кухарчык

“ _____ ” _____ 2012 г.

Рэгістрацыйны №УД – 33-02-31/2012/ баз.

**Сучасныя тэндэнцыі развіцця
методыкі выкладання беларускай літаратуры
Вучэбная праграма
другой ступені вышэйшай адукацыі**

для спецыяльнасці 1–08 80 02 Тэорыя і методыка навучання і выхавання
(беларуская літаратура)

2012 г.

СКЛАДАЛЬНІКІ:

І.М. Гоўзіч, загадчык кафедры беларускай літаратуры і культуры УА “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;

Н.В. Заяц, дацэнт кафедры беларускай літаратуры і культуры УА “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

І.Д. Воюш, дацэнт кафедры гісторыі журналістыкі факультэта журналістыкі БДУ кандыдат філалагічных навук, дацэнт;

Н.М. Кавалёва, дацэнт кафедры рускай і замежнай літаратуры УА “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, кандыдат педагагічных навук, дацэнт

Рэкамендавана да зацвярджэння

Кафедрай беларускай літаратуры і культуры ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка” (пратакол № 13 ад 14 мая 2012 г.)

Загадчык кафедры

_____ І.М. Гоўзіч

Навукова-метадычным саветам установы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка” (пратакол № 1 ад 30. 10. 2012 г.)

Адказныя за рэдакцыю: І.М. Гоўзіч, Н.В. Заяц

Адказныя за выпуск: І.М. Гоўзіч, Н.В. Заяц

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Базавая праграма па дысцыпліне “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры” адпавядае патрабаванням адукацыйнага стандарту новага пакалення.

Мэты вывучэння дысцыпліны “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры” – засваенне і паглыбленне магістрантамі тэарэтычных асноў выкладання нацыянальнай літаратуры ў агульнаадукацыйных установах Рэспублікі Беларусь, фарміраванне ў іх сістэмы ведаў, уменняў і навыкаў, неабходных для вядзення актыўнай, самастойнай практычнай дзейнасці па спецыяльнасці, для ўсвядомленага выбару эфектыўных метадаў, прыёмаў і форм выкладання слоўнага мастацтва, пошуку новых тэхналогій, ажыццяўлення актуальных, звязаных з арганізацыяй урока, аналізам мастацкіх твораў розных жанраў, этапамі вывучэння літаратурнага твора, выпрацоўка ў будучых спецыялістаў неабходных практычных навыкаў выкладання прадмета.

Задачы выкладання дысцыпліны:

- раскрыць дыдактычныя і метадалагічныя асновы і палажэнні курса;
- дапамагчы авалодаць прафесійнымі навыкамі свядомага шматузроўневага аналізу літаратурных фактаў і з’яў;
- выпрацаваць навыкі самастойнага разумення прынцыпаў, метадаў і прыёмаў выкладання літаратуры з улікам яе тэасалагічнай і аксіялагічнай спецыфікі;
- дасягнуць умення спалучаць тэарэтычна і на практыцы псіхалага-педагагічныя і філалагічныя веды, набытыя пры вывучэнні спецыяльных дысцыплін;
- узброіць валоданнем задач сучаснай літаратурнай адукацыі, зацікавіць іх дыскусійнымі пытаннямі выкладання літаратуры, падрыхтаваць да самастойнай, творчай інтэрпрэтацыі нявырашаных у педагагічнай і метадычнай групе праблем.

Праграма дысцыпліны “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры” распрацавана з улікам наступных тэарэтычных і метадычных палажэнняў: варыятыўнасць у навучанні, якая дае выкладчыкам права выбару паслядоўнасці вывучэння тэм, вылучаць і больш шырока тлумачыць тыя або іншыя тэмы дысцыпліны пры захаванні яе змястоўнай цэласнасці і канцэптואльнасці; дыферэнцыраваны падыход да ацэнкі магчымасцей і ведаў магістрантаў у працэсе вывучэння курса; стварэнне спрыяльных умоў для самастойнай працы, выпрацоўкі навыкаў самакантролю, развіцця творчых здольнасцей; выкарыстанне міжпрадметных сувязей.

У аснову структуравання зместу вучэбнага матэрыялу дадзенай дысцыпліны пакладзены прынцып тэматычнага падыходу, які прадугледжвае падзел вучэбнага матэрыялу на адносна самастойныя раздзелы (тэмы).

Па кожнай вучэбнай тэме ў адпаведнасці з яе мэтамі і задачамі па фарміраванню і развіццю ў магістранаў канкрэтных кампетэнцый выкладчык (кафедра) праектуе і рэалізуе канкрэтныя педагагічныя тэхналогіі.

У выніку вывучэння дысцыпліны “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры” спецыяліст павінен **ведаць**:

- метадалагічныя асновы дысцыпліны;
- структуру, змест і прынцыпы арганізацыі школьнай адукацыі па беларускай літаратуры на сучасным этапе;
- актуальныя праблемы і сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры.

Спецыяліст павінен **умець**:

- прымяняць атрыманыя веды пры вырашэнні педагагічных, вучэбна-выхаваўчых і навукова-метадычных задач з улікам узроставых і індывідуальных адрозненняў вучняў, сацыяльна-псіхалагічных асаблівасцей вучнёўскіх калектываў і канкрэтных педагагічных сітуацый;
- выкарыстоўваць разнастайныя метады і прыёмы навучання ў працэсе спасціжэння літаратурнага матэрыялу, ажыццяўляць кіраўніцтва мастацка-творчай і даследчай дзейнасцю вучняў;
- аналізаваць і абагульняць перадавы педагагічны вопыт, сістэматычна павышаць сваю прафесійную кваліфікацыю.

На вывучэнне дысцыпліны “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры” на дзённым аддзяленні для другой ступені вышэйшай адукацыі (магістратура) прадугледжана 54 гадзіны аўдыторных заняткаў: 40 гадзін лекцыйных і 14 гадзін практычных заняткаў. Форма кантролю ведаў экзамен.

ПРЫКЛАДНЫ ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН

Тэмы	Назвы раздзелаў і тэм	Аўдыторных гадзін		
		Усяго	Лекцыі	Практычныя
1	Уводзіны	2	2	
2	Культуралагічны падыход пры вывучэнні літаратуры	4	2	2
3	Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе ў літаратурным навучанні	6	4	2
4	Стан методыкі выкладання беларускай літаратуры на сучасным этапе развіцця адукацыі	2	2	
5	Змест і этапы літаратурнай адукацыі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі	2	2	
6	Прынцыпы, метады і прыёмы выкладання літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы	4	4	
7	Фарміраванне і развіццё чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей вучняў на ўроку літаратуры	6	4	2
8	Аналіз мастацкага твора як актуальная метадычная праблема	6	4	2
9	Методыка вывучэння аглядавых і манаграфічных тэм у IX – XI класах	6	4	2
10	Методыка напісання анатацый эцюдаў, эсэ, водгукаў і рэцэнзій па літаратуры	8	6	2
11	Вучэбна-даследчая дзейнасць вучняў на ўроках літаратуры	8	6	2
Усяго:		54	40	14

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

1. Уводзіны

Тэарэтычныя асновы курса. “Сучасныя тэндэнцыі развіцця методыкі выкладання беларускай літаратуры” як дысцыпліна педагагічнага профілю, яе сувязь з іншымі навуковымі дысцыплінамі. Прадмет, змест і структура курса. Асноўныя пытанні курса. Гнэсалагічныя і аксіялагічныя асновы навучання літаратуры і яе метадалогіі.

Асноўныя падыходы да навучання літаратуры: антрапалагічны, дзейсны, сістэмны, культуралагічны, асобна арыентаваны і інш.

Значэнне практыкі школьнага выкладання для развіцця метадалогіі методыкі. Асноўныя метады даследавання ў галіне методыкі выкладання літаратуры.

2. Культуралагічны падыход пры вывучэнні літаратуры

Культуралагічная адукацыйная прастора, яе змест і структура.

Культуралагічны патэнцыял адукацыйнага прадмета “Беларуская літаратура”. Літаратура як сацыякультурны феномен. Беларуская літаратура як сродак далучэння вучняў да духоўнага жыцця і культуры народа, эстэтычнага асваення свету.

Фарміраванне культуралагічнай кампетэнцыі вучняў сродкамі мастацкай літаратуры. Духоўна-маральная культура вучняў і яе фарміраванне на ўроку. Фарміраванне грамадзянскай культуры вучняў у працэсе аналізу праграмных твораў па літаратуры. Камунікатыўная культура і методыка яе развіцця на ўроках літаратуры. Фарміраванне і развіццё эстэтычнай культуры як важны кампанент навучання беларускаму мастацтву слова. Экалагічная культура і методыка яе фарміравання на ўроку літаратуры на II і III ступенях літаратурнай адукацыі.

Міжпрадметныя сувязі як сродак дыялогу літаратуры з іншымі відамі мастацтва (жыццёпіс, музыка, фотамастацтва, кіно, тэатр і інш.), іх месца і роля ў маральна-этычным, інтэлектуальным, эмацыянальным, эстэтычным развіцці асобы.

3. Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе ў літаратурным навучанні

Асяродкавы падыход да працэсу арганізацыі і ажыццяўлення навучання літаратуры на сучасным этапе. Асноўныя паняцці асяродкавага падыходу: адукацыйны асяродак, тропіка, ніша, стыхія, маркіраваны чалавек.

Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе: склад, структура, спецыфіка функцыянавання на сучасным этапе развіцця літаратурнай адукацыі.

Функцыянальныя магчымасці высокатэхналагічнага адукацыйнага асяроддзя для развіцця чытацкіх, камунікатыўных, літаратурна-творчых і

даследчых уменняў і навыкаў вучняў. Перспектывы развіцця высокатэхналагічнага адукацыйнага асяроддзя.

Электронныя сродкі навучання літаратуры, сайты і віртуальныя музеі, прысвечаныя нацыянальным пісьменнікам.

4. Стан методыкі выкладання беларускай літаратуры на сучасным этапе развіцця адукацыі

Метадычная думка ў 1990 – 2000-я гады. Удасканаленне зместу і структуры літаратурнай адукацыі, перапрацоўка праграм па літаратуры на аснове асобна арыентаванага падыходу.

Актывізацыя метадычнай думкі ў пачатку XXI стагоддзя. Удасканаленне вывучэння мастацкага твора з улікам яго жанравай спецыфікі, разнастайных шляхоў аналізу. Пошукі новых метадаў і прыёмаў навучання слоўнаму мастацтву. Сучасны стан методыкі выкладання беларускай літаратуры: абнаўленне метадалогіі, пошук адметных тэхналогій, выкарыстанне вопыту замежнай школы.

Роля часопісаў “Роднае слова”, “Беларуская мова і літаратура”, “Веснік адукацыі” і інш. у актывізацыі беларускай метадычнай думкі.

5. Змест і этапы літаратурнай адукацыі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі

Зыходныя метадалагічныя перадумовы і прынцыпы пабудовы зместу вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” на сучасным этапе. Дыскусіі пра карэкціроўку вучэбных праграм. Дыдактычныя асновы, прынцыпы і крытэрыі адбору ў канструяванні зместу літаратурнай адукацыі на сучасным этапе.

Змест і структура “Вучэбнай праграмы для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская літаратура. V – XI класы” (2012).

Новыя дапаможнікі па беларускай літаратуры (2009 – 2011 гг.), іх тыпы і структура.

6. Прынцыпы, метады і прыёмы выкладання літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы

Трансфармацыя прынцыпаў, метадаў і прыёмаў выкладання літаратуры на сучасным этапе. Прынцыпы антрапалізацыі адукацыі, педагагічнай кангеніяльнасці і свабоды ў развіцці асобы, успрымання вучэбнага прадмета з пазіцый асобных патрэб, развіццёвага навучання.

Найбольш эфектыўныя метады і прыёмы вывучэння літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы, іх адметнасць і спецыфіка.

7. Фарміраванне і развіццё чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей вучняў на ўроку літаратуры

Вучні як чытачы. Сучасная педагагічная, псіхалагічная і метадычная навукі аб чытацкай дзейнасці. Праблема крытэрыяў літаратурнага развіцця ў псіхалогіі і метадыцы выкладання літаратуры.

Псіхалагічны фактар і яго ўлік у працэсе знаёмства настаўніка з вучнёўскім успрыманням твораў. Спецыфіка мастацкага ўспрымання і яго ўзроставая дынаміка. Узаемасувязь эмпірычнага ўспрымання, першаснага пазнання і аналізу мастацкага твора. Мэты і задачы вывучэння чытацкага ўспрымання мастацкага твора вучнямі. Спосабы вывучэння чытацкага ўспрымання.

Чытацкія ўменні, навыкі і здольнасці, іх сутнасць, спецыфіка. Узаемасувязь чытацкіх (перцэптыўных) і літаратурна-творчых (пісьменніцкіх) уменняў. Спосабы выяўлення і метадыка развіцця чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей і ўменняў школьнікаў: мэтакіраванае назіранне, метады зрэзаў, стылістычны эксперымент, творчыя працы (сачыненні, рэцэнзіі, водгукі, эсэ) і інш.

8. Аналіз мастацкага твора як актуальная метадычная праблема

Аналіз мастацкага твора ў школе як метады навуковага даследавання. Мэты і задачы аналізу літаратурнага твора, патрабаванні да яго. Прынцыпы, шляхі і тыпы аналізу. Адапаведнасць шляхоў і тыпаў аналізу спецыфіцы літаратурных твораў, узроставым і індывідуальным асаблівасцям успрымання школьнікаў, родавай і жанравай спецыфіцы твора, педагагічным мэтам настаўніка.

Метадыка аналізу лірычных твораў. Асаблівасці аналізу лірыкі ў сярэдніх і старшых класах. Шляхі аналізу лірычнага твора ў манаграфічнай тэме: па тэмах, матывах, праблемах; у залежнасці ад пэўнага этапу біяграфіі пісьменніка.

Метадыка аналізу эпічных твораў. Аналіз эпизоду, вобраза-персанажа, пейзажа, інтэр'ера, партрэтнай характарыстыкі, мовы ў святле цэласнай канцэпцыі твора і ў залежнасці ад мастацкага метаду пісьменніка. Спосабы вызначэння аўтарскай пазіцыі і аўтарскага светапогляду ў працэсе аналізу эпічных твораў.

Метадыка аналізу драматычных твораў. Аналіз канфлікту ў драме і спосабаў стварэння драматычных характараў. Своеасаблівасць вызначэння аўтарскай пазіцыі пры аналізе драматычнага твора. Шляхі аналізу драматычнага твора. Роля нагляднасці і ЭСН пры аналізе драматычнага твора на ўроку літаратуры.

9. Метадыка вывучэння аглядавых і манаграфічных тэм у курсе літаратуры IX – XI класаў

Спецыфіка выкладання курса беларускай літаратуры на гісторыка-храналагічнай аснове.

Аглядавыя тэмы, спецыфіка іх зместу і роля ў курсе беларускай літаратуры. Структура аглядавай тэмы. Методыка вывучэння аглядавых тэм у курсе літаратуры старшых класаў.

Манаграфічная тэма ў курсе літаратуры як спосаб канкрэтызацыі агульных тэндэнцый развіцця літаратурнага працэсу на прыкладзе жыцця і творчасці аднаго пісьменніка. Структура манаграфічнай тэмы. Методыка вывучэння манаграфічнай тэмы, шляхі аналізу манаграфічнага матэрыялу.

Спосабы абуджэння цікавасці да асобы пісьменніка і іх адметнасць. Спецыфіка вывучэння біяграфіі пісьменніка ў V – VIII класах. Метады і прыёмы вывучэння біяграфіі пісьменніка ў IX – XI класах.

10. Методыка напісання анатацый эцюдаў, эсэ, водгукаў і рэцэнзій па літаратуры

Праблема развіцця маўлення вучняў на сучасным этапе. Новыя падыходы да развіцця маўлення вучняў: псіхалінгвістычны, лінгвадыдактычны і методыка-літаратурны. Сутнасць псіхалінгвістычнага паняцця “маўленчая дзейнасць”.

Мастацкі тэкст. Прэцэдэнтны тэкст яго спецыфіка і магчымасці выкарыстання.

Анатацыя як жанр пісьмовых работ. Структура анатацыі да твора і кнігі, патрабаванні да яе. Алгарытм напісання анатацыі. Тыповыя недахопы анатацый.

Эцюд як літаратурны жанр, яго спецыфіка. Методыка напісання эцюдаў па праграмных творах і на вольныя тэмы.

Эсэ як мастацка-публіцыстычны жанр, патрабаванні да яго. Асаблівасці мастацкай выразнасці і функцыянальнасці эсэ. Прадмет, адрасант і адрасат у эсэ. Віды эсэ па жанрава-стылістычнай форме. Патрабаванні і этапы працы над эсэ.

Водгук і рэцэнзія як ацэначна-аналітычныя жанры, спецыфіка кожнага з іх. Адрозненне водгуку і рэцэнзіі. Віды водгукаў. Віды рэцэнзій. Патрабаванні да водгуку па літаратуры, яго кампазіцыя і методыка напісання. Патрабаванні да рэцэнзіі, яе структура, этапы напісання.

11. Вучэбна-даследчая дзейнасць вучняў на ўроках літаратуры

Даследчая дзейнасць па літаратуры, яе этапы і спецыфіка ў школе. Асноўныя віды навукова-даследчых работ па літаратуры. Тэма, мэта, прадмет і аб’ект даследавання, методыка іх вызначэння і фармулёўкі. Збор інфармацыі па тэме даследавання. Структура навукова-даследчых работ па літаратуры. Афармленне навукова-даследчых работ.

Рэферат як від даследчай работы па літаратуры. Даклад як від літаратуразнаўчай дзейнасці. Патрабаванні, крытэрыі ацэнкі рэфератаў і дакладаў па літаратуры.

Методыка організації і правядзення навуковай і навукова-практычнай канферэнцыі па літаратуры ў школе.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

Асноўная

1. Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” (I – XI класы) // Роднае слова. – 2009. – № 8. – С. 96 – 100.
2. Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская літаратура. V—XI класы / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск, 2012.
3. Гоўзіч, І.М. Методыка выкладання беларускай літаратуры / Гоўзіч І.М. [і інш.]. – Мінск, 2012.
4. Канцэпцыя рэфармавання літаратурнай адукацыі / пад навук. рэд. М. А. Лазарука і В. У. Івашына. – Мінск, 1996.
5. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” // Роднае слова. – 2009. – № 8. – С. 80 – 89.
6. Лугоўскі, А.І. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучэб.-метад. дапам. / А.І. Лугоўскі. – 3-е выд. – Мінск, 2007.
7. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучэб. дапам. / Л.В.Асташонак [і інш.]; пад рэд. В.Я. Ляшук. – Мінск, 2000.
8. Мішчанчук, М.І. Настаўніку – пра настаўнікаў / М.І. Мішчанчук. – Мінск, 1989.
9. Руцкая, А. В. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучэб. дапам. / А.В. Руцкая, М.У. Грынько. – Гродна, 2010.
10. Урок літаратуры ў школе: кніга для настаўніка // М.А. Лазарук [і інш.]; пад рэд. М.А. Лазарука, В.У. Івашына. – Мінск, 1995.

Дадатковая

1. Беларуская мова і літаратура: 8 – 9 кл.: прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне: дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў / Саматыя І.М. [і інш.]. – Мінск, 2012.
2. Валочка, Г.М. Беларуская мова і літаратура: 5 – 6 кл.: прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне: дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў / Г.М. Валочка, С.А. Язерская, Т.У. Логінава. – Мінск, 2012.
3. Выкарыстанне сучасных адукацыйных тэхналогій на ўроках беларускай мовы і літаратуры / пад аг. рэд. С.І. Цыбульскай. – Мінск, 2006.
4. Гоўзіч, І.М. Беларуская літаратура: зборнік творчых заданняў для тэматычнага кантролю: 5–9 класы : дапам для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / І.М. Гоўзіч [і інш.]. – Мінск, 2012.
5. Гоўзіч, І.М. Шукаем шэдэўры!.. (Вопыты літаратурных даследаванняў): 11-ы кл.; дапам. для вучняў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / І.М. Гоўзіч, І.Л. Шаўлякова-Барзенка. — Мінск, 2010.
6. Гоўзіч І.М., Шукаем шэдэўры!.. (Вопыты літаратурных даследаванняў): 11-ы кл.; дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / І.М. Гоўзіч, І.Л. Шаўлякова-Барзенка. — Мінск, 2010. — 88 с.

7. Грыцаль, Т.М. Беларуская літаратура ў школе: вывучэнне сучаснай прозы ў старэйшых класах / Т.М. Грыцаль. – Мінск, 2004.
8. Грынько, І.М. Беларуская літаратура: зборнік творчых заданняў для тэматычнага кантролю: 10–11 класы : дапам для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / М.У. Грынько, А.В. Руцкая, І.М. Гоўзіч. – Мінск, 2012.
9. Жуковіч, М.В. Сучасныя педагогічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры: дапам. для настаўнікаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі / М.В. Жуковіч. – Мінск, 2007.
10. Запрудский, Н.И. Современные школьные технологии / Н.И. Запрудский. – Минск, 2006.
11. Зелянко, В.У. Беларуская мова і літаратура: 10 – 11 кл.: прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне: дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў / В.У. Зелянко, Н.У. Целяпун, І.У. Булаўкіна. – Мінск, 2012.
12. Каляда, А.А. Мастацкае чытанне ў школе: 5 – 11 кл. / А.А. Каляда. – Мінск, 1992.
13. Корст, Н.О. Очерки по методике анализа художественных произведений в школе / Н.О. Корст. – М., 1986.
14. Кудряшев, Н.И. Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы / Н.И. Кудряшев. – М., 1981.
15. Лазарук, М.А. Навучанне і выхаганне творчасцю / М.А. Лазарук. – Мінск, 1996.
16. Лявонава, П. Шматаспектны аналіз мастацкага тэксту / П. Лявонава // Роднае слова. – 1994. – № 7, 8, 9, 11.
17. Ляшук, В.Я. Вывучэнне аглядавых тэмаў па беларускай літаратуры / В. Я. Ляшук, Г. М. Слітко. – Мінск, 2001.
18. Макарэвіч, А. Праблемнае выкладанне літаратуры ў X – XI класах па сістэме перспектыўных ліній / А. Макарэвіч // Роднае слова. – 1994. – № 9, 10, 12.
19. Малажай, Г.М. Лінгвістычны аналіз тэксту / Г.М. Малажай. – Мінск, 1982.
20. Методыка аналізу літаратурнага твора ў школе: зб. навук. прац / пад рэд. М.А. Лазарука. – Мінск, 1985.
21. Нестандартныя ўрокі па беларускай мове і літаратуры. 5 – 11 класы: дапам для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў / А.М. Евіч [і інш.]. – Мазыр, 2009.
22. Пути анализа литературного произведения: Пособие для учителя / под ред. Б.Ф.Егорова. – М., 1981.
23. Рожина, Л.Н. Изучение художественного восприятия и литературных способностей учащихся: метод. пособие / Л.Н. Рожина. – Минск, 1992.
24. Туркевіч, В.М. Творчасці зярняты залатыя: метады эцюды настаўніка / В.М. Туркевіч. – Мінск, 1988.

25. Язерская, С.А. Беларуская мова і літаратура: 5 – 6 кл.: прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне: дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў / С.А. Язерская, Л.К. Цітова. – Мінск, 2012.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Крытэрыі ацэнак вынікаў вучэбнай дзейнасці

Балы	Крытэрыі ацэнкі
1 (адзін)	Адсутнасць ведаў і кампетэнцый у рамках адукацыйнага стандарту ці адмова ад адказу
2 (два)	Фрагментарныя веды ў рамках адукацыйнага стандарту; веданне асобных фактаў з літаратурных крыніц, якія рэкамендаваны праграмай дысцыпліны; няздольнасць выкарыстоўваць навуковую тэрміналогію; пасіўнасць на семінарскіх занятках
3 (тры)	Недастаткова поўны аб'ём ведаў у рамках адукацыйнага стандарту; веданне часткі асноўнай літаратуры, якая рэкамендавана вучэбнай праграмай; выкарыстанне навуковай тэрміналогіі з памылкамі; няздольнасць арыентавацца ў асноўных тэорыях і канцэпцыях дысцыпліны; пасіўнасць на семінарскіх занятках
4 (чатыры)	Дастатковы аб'ём ведаў у рамках адукацыйнага стандарту; засваенне асноўнай літаратуры, якая рэкамендавана вучэбнай праграмай; выкарыстанне навуковай тэрміналогіі; умерне рабіць вывады без істотных памылак; умерне арыентавацца ў асноўных тэорыях і канцэпцыях прадмета і даваць ім ацэнку; работа на семінарскіх занятках пад кіраваннем выкладчыка
5 (пяць)	Дастатковы ўзровень ведаў у рамках вучэбнай праграмы; выкарыстанне навуковай тэрміналогіі, здольнасць рабіць вывады; валоданне асноўнымі тэорыямі дысцыпліны; засваенне асноўнай літаратуры, якая рэкамендавана вучэбнай праграмай
6 (шэсць)	Дастаткова поўныя і сістэматызаваныя веды ў аб'ёме вучэбнай праграмы; выкарыстанне неабходнай навуковай тэрміналогіі, лагічна вытрыманыя адказы; умерне арыентавацца ў базавых тэрмінах і канцэпцыях дысцыпліны, даваць іх параўнальную ацэнку; самастойная работа на семінарскіх і лабараторных занятках, удзел у групавых абмеркаваннях, высокі ўзровень культуры выканання заданняў
7 (сем)	Сістэматызаваныя, глыбокія і поўныя веды па ўсіх раздзелах вучэбнай праграмы; выкарыстанне навуковай тэрміналогіі, лагічна вытрыманыя адказы, здольнасць рабіць абгрунтаваныя вывады; засваенне асноўнай і дадатковай літаратуры праграмы дысцыпліны; здольнасць арыентавацца ў асноўных тэорыях і даваць іх крытычную ацэнку; самастойная і актыўная работа на семінарскіх занятках
8 (восем)	Сістэматызаваныя, глыбокія і поўныя веды па ўсіх зададзеных пытаннях у аб'ёме вучэбнай праграмы; выкарыстанне навуковай тэрміналогіі, здольнасць рабіць абгрунтаваныя вывады; валоданне метадамі комплекснага аналізу і здольнасць самастойна рашаць складаныя праблемы ў рамках вучэбнай праграмы; засваенне асноўнай і дадатковай літаратуры, якая

	рэкамендавана праграмай; здольнасць арыентавацца ў асноўных тэорыях і канцэпцыях і даваць іх крытычную ацэнку; актыўная самастойная работа на занятках, удзел у групавых абмеркаваннях
9 (дзесяць)	Сістэматызаваныя, глыбокія і поўныя веды па ўсіх раздзелах вучэбнай праграмы; дакладнае выкарыстанне навуковай тэрміналогіі, у т.л. і на замежнай мове; валоданне інструментарыем вучэбнай дысцыпліны; здольнасць самастойна і творча рашаць складаныя праблемы ў рамках вучэбнай праграмы; поўнае засваенне асноўнай і дадатковай літаратуры, якая рэкамендавана праграмай дысцыпліны; здольнасць арыентавацца ў асноўных тэорыях дысцыпліны і даваць іх крытычную ацэнку; самастойная і актыўная работа на ўсіх формах заняткаў, творчы ўдзел у групавых абмеркаваннях; высокі ўзровень культуры іх выканання
10 (дзесяць)	Сістэматызаваныя, глыбокія і поўныя веды па ўсіх раздзелах праграмы, а таксама па асноўных пытаннях паза яе межамі; дакладнае выкарыстанне навуковай тэрміналогіі, у т.л. на замежнай мове; бездакорнае валоданне інструментарыем вучэбнай дысцыпліны, уменне эфектыўна яго выкарыстоўваць; яскрава выражаная здольнасць самастойна і творча рашаць складаныя праблемы; поўнае і глыбокае засваенне літаратуры, якая рэкамендавана праграмай дысцыпліны; здольнасць арыентавацца ў тэорыях вывучаемага курса і даваць іх крытычную ацэнку; самастойная і творчая работа на занятках, высокі ўзровень выканання заданняў.

**УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ МАКСІМА ТАНКА”**

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Прарэктар па вучэбнай рабоце

_____ У.У. Шлыкаў

“ _____ ” _____ 2012 г.

Рэгістрацыйны №УД – 33-02-30/2012/р.

**Сучасныя тэндэнцыі развіцця
методыкі выкладання беларускай літаратуры**

**Вучэбная праграма дысцыпліны спецыяльнасці
другой ступені вышэйшай адукацыі**

па спецыяльнасці 1–08 80 02 Тэорыя і методыка навучання і выхавання
(беларуская літаратура)

Факультэт беларускай і рускай філалогіі
Кафедра беларускай літаратуры

Курс I
Семестр I

Лекцыі – 40

Практычныя заняткі – 14

Усяго аўдыторных гадзін

па дысцыпліне – 54

Усяго гадзін

па дысцыпліне – 180

Экзамен – I семестр

Форма атрымання
вышэйшай адукацыі –
дзённая

Складальнікі: Гоўзіч І.М., загадчык кафедры беларускай літаратуры і
культуры, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;

Заяц Н.В., дацэнт кафедры беларускай літаратуры і культуры, кандыдат
філалагічных навук, дацэнт

2012 г.

Вучэбная праграма складзена на аснове базавай праграмы “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры”, зацверджанай _____, 2012 г., рэгістрацыйны № УД – 33-02-31/2012/ баз.

Разгледжана і рэкамендавана да зацвярджэння на пасяджэнні кафедры беларускай літаратуры 25 чэрвеня 2012 г. (пратакол № 14)

Загадчык кафедры

_____ І.М. Гоўзіч

Адобрана і рэкамендавана да зацвярджэння саветам факультэта беларускай і рускай філалогіі 27 чэрвеня 2012 г. (пратакол № 10)

Старшыня

Савета факультэта

_____ В.Д. Старычонок

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Праграма па дысцыпліне “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры” адпавядае патрабаванням адукацыйнага стандарту новага пакалення.

Мэты вывучэння дысцыпліны “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры” – засваенне і паглыбленне магістрантамі тэарэтычных асноў выкладання нацыянальнай літаратуры ў агульнаадукацыйных установах Рэспублікі Беларусь, фарміраванне ў іх сістэмы ведаў, уменняў і навыкаў, неабходных для вядзення актыўнай, самастойнай практычнай дзейнасці па спецыяльнасці, для ўсвядомленага выбару эфектыўных метадаў, прыёмаў і форм выкладання слоўнага мастацтва, пошуку новых тэхналогій, ажыццяўлення актуальных, звязаных з арганізацыяй урока, аналізам мастацкіх твораў розных жанраў, этапамі вывучэння літаратурнага твора, выпрацоўка ў будучых спецыялістаў неабходных практычных навыкаў выкладання прадмета.

Задачы выкладання дысцыпліны:

- раскрыць дыдактычныя і метадалагічныя асновы і палажэнні курса;
- дапамагчы авалодаць прафесійнымі навыкамі зьяямага шматузроўневага аналізу літаратурных фактаў і з’яў;
- выпрацаваць навыкі самастойнага разумення прынцыпаў, метадаў і прыёмаў выкладання літаратуры з улікам яе гнэсалагічнай і аксіялагічнай спецыфікі;
- дасягнуць умення спалучаць тэарэтычна і на практыцы псіхалага-педагагічныя і філалагічныя веды, набытыя пры вывучэнні спецыяльных дысцыплін;
- узброіць валоданнем задач сучаснай літаратурнай адукацыі, зацікавіць іх дыскусійнымі пытаннямі выкладання літаратуры, падрыхтаваць да самастойнай, творчай інтэрпрэтацыі нявырашаных у педагагічнай і метадычнай галінах праблем.

Праграма дысцыпліны “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры” распрацавана з улікам наступных тэарэтычных і метадычных палажэнняў: варыятыўнасць у навучанні, якая дае выкладчыкам права выбару паслядоўнасці вывучэння тэм, вылучаць і больш шырока тлумачыць тыя або іншыя тэмы дысцыпліны пры захаванні яе змястоўнай цэласнасці і канцэптואльнасці; дыферэнцыраваны падыход да ацэнкі магчымасцей і ведаў магістрантаў у працэсе вывучэння курса; стварэнне спрыяльных умоў для самастойнай працы, выпрацоўкі навыкаў самакантролю, развіцця творчых здольнасцей; выкарыстанне міжпрадметных сувязей.

У аснову структуравання зместу вучэбнага матэрыялу дадзенай дысцыпліны пакладзены прынцып тэматычнага падыходу, які прадугледжвае падзел вучэбнага матэрыялу на адносна самастойныя раздзелы (тэмы).

Па кожнай вучэбнай тэме ў адпаведнасці з яе мэтамі і задачамі па фарміраванню і развіццю ў магістранаў канкрэтных кампетэнцый выкладчык (кафедра) праектуе і рэалізуе канкрэтныя педагогічныя тэхналогіі.

У выніку вывучэння дысцыпліны “Сучасныя тэндэнцыі развіцця методыкі выкладання беларускай літаратуры” спецыяліст павінен **ведаць**:

- метадалагічныя асновы дысцыпліны;
- структуру, змест і прынцыпы арганізацыі школьнай адукацыі па беларускай літаратуры на сучасным этапе;
- актуальныя праблемы і сучасныя тэндэнцыі развіцця методыкі выкладання беларускай літаратуры.

Спецыяліст павінен **умець**:

– прымяняць атрыманыя веды пры вырашэнні педагогічных, вучэбна-выхаваўчых і навукова-метадычных задач з улікам узроставых і індывідуальных адрозненняў вучняў, сацыяльна-псіхалагічных асаблівасцей вучнёўскіх калектываў і канкрэтных педагогічных сітуацый;

– выкарыстоўваць разнастайныя метады і прыёмы навучання ў працэсе спасціжэння літаратурнага матэрыялу, ажыццяўляць кіраўніцтва мастацка-творчай і даследчай дзейнасцю вучняў;

– аналізаваць і абагульняць герадавы педагогічны вопыт, сістэматычна павышаць сваю прафесійную і валіфікацыю.

На вывучэнне дысцыпліны “Сучасныя тэндэнцыі развіцця методыкі выкладання беларускай літаратуры” на дзённым аддзяленні для другой ступені вышэйшай адукацыі (магістратура) прадугледжана 54 гадзіны аўдыторных заняткаў: 40 гадзін лекцыйных і 14 гадзін практычных заняткаў. Форма кантролю ведаў экзамен.

На вывучэнне дысцыпліны “Сучасныя тэндэнцыі развіцця методыкі выкладання беларускай літаратуры” на завочным аддзяленні для другой ступені вышэйшай адукацыі (магістратура) усяго прадугледжана 10 гадзін аўдыторных заняткаў: 10 гадзін лекцыйных заняткаў, 44 адведзена на самастойную работу. Форма кантролю ведаў экзамен.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

1. Уводзіны

Тэарэтычныя асновы курса. “Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры” як дысцыпліна педагагічнага профілю, яе сувязь з іншымі навуковымі дысцыплінамі. Прадмет, змест і структура курса. Асноўныя пытанні курса. Гнасеалагічныя і аксіялагічныя асновы навучання літаратуры і яе метадалогіі.

Асноўныя падыходы да навучання літаратуры: антрапалагічны, дзейсны, сістэмны, культуралагічны, асобна арыентаваны і інш.

Значэнне практыкі школьнага выкладання для развіцця метадалогіі метадыкі. Асноўныя метады даследавання ў галіне метадыкі выкладання літаратуры.

2. Культуралагічны падыход пры вывучэнні літаратуры

Культуралагічная адукацыйная прастора, яе змест і структура.

Культуралагічны патэнцыял адукацыйнага прадмета “Беларуская літаратура”. Літаратура як сацыякультурны феномен. Беларуская літаратура як сродак далучэння вучняў да духоўнага жыцця і культуры народа, эстэтычнага асваення свету.

Фарміраванне культуралагічнай кампетэнцыі вучняў сродкамі мастацкай літаратуры. Духоўна-маральная культура вучняў і яе фарміраванне на ўроку. Фарміраванне грамадзянскай культуры вучняў у працэсе аналізу праграмных твораў па літаратуры. Камунікатыўная культура і метадыка яе развіцця на ўроках літаратуры. Фарміраванне і развіццё эстэтычнай культуры як важны кампанент навучання беларускаму мастацтву слова. Экалагічная культура і метадыка яе фарміравання на ўроку літаратуры на II і III ступенях літаратурнай адукацыі.

Міжпрадметныя сувязі як сродак дыялогу літаратуры з іншымі відамі мастацтва (жывапіс, музыка, фотамастацтва, кіно, тэатр і інш.), іх месца і роля ў маральна-этычным, інтэлектуальным, эмацыянальным, эстэтычным развіцці асобы.

3. Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе ў літаратурным навучанні

Асяродкавы падыход да працэсу арганізацыі і ажыццяўлення навучання літаратуры а сучасным этапе. Асноўныя паняцці асяродкавага падыходу: адукацыйны асяродак, трэфіка, ніша, стыхія, маркіраваны чалавек.

Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе: склад, структура, спецыфіка функцыянавання на сучасным этапе развіцця літаратурнай адукацыі.

Функцыянальныя магчымасці высокатэхналагічнага адукацыйнага асяроддзя для развіцця чытацкіх, камунікатыўных, літаратурна-творчых і даследчых уменняў і навыкаў вучняў. Перспектывы развіцця высокатэхналагічнага адукацыйнага асяроддзя.

Электронныя сродкі навучання літаратуры, сайты і віртуальныя музеі, прысвечаныя нацыянальным пісьменнікам.

4. Стан методыкі выкладання беларускай літаратуры на сучасным этапе развіцця адукацыі

Метадычная думка ў 1990 — 2000-я гады. Удасканаленне зместу і структуры літаратурнай адукацыі, перапрацоўка праграм па літаратуры на аснове асобасна арыентаванага падыходу.

Актывізацыя метадычнай думкі ў пачатку XXI стагоддзя. Удасканаленне вывучэння мастацкага твора з улікам яго жанравай спецыфікі, разнастайных шляхоў аналізу. Пошукі новых метадаў і прыёмаў навучання слоўнаму мастацтву. Сучасны стан методыкі выкладання беларускай літаратуры: абнаўленне метадалогіі, пошук адметных тэхналогій, выкарыстанне вопыту замежнай школы.

Роля часопісаў “Роднае слова”, “Беларуская мова і літаратура, “Веснік адукацыі” і інш. у актывізацыі беларускай метадычнай думкі.

5. Змест і этапы літаратурнай адукацыі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі

Зыходныя метадалагічныя перадумовы і прынымы пабудовы зместу вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” на сучасным этапе. Дыскусіі пра карэкціроўку вучэбных праграм. Дыдактычныя асновы, прынымы і крытэры адбору ў канструяванні зместу літаратурнай адукацыі на сучасным этапе.

Змест і структура “Вучэбнай праграмы для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская літаратура. V—XI класы” (2012).

Новыя дапаможнікі па беларускай літаратуры (2009 – 2011 гг.), іх тыпы і структура.

6. Прынымы, метады і прыёмы выкладання літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы

Трансфармацыя прынымаў, метадаў і прыёмаў выкладання літаратуры на сучасным этапе. Прынымы антрапалізацыі адукацыі, педагагічнай кангеніяльнасці і свабоды у развіцці асобы, успрымання вучэбнага прадмета з пазіцый асобасных патрэб, развіццёвага навучання.

Найбольш эфектыўныя метады і прыёмы вывучэння літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы, іх адметнасць і спецыфіка.

7. Фарміраванне і развіццё чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей вучняў на ўроку літаратуры

Вучні як чытачы. Сучасная педагагічная, псіхалагічная і метадычная навукі аб чытацкай дзейнасці. Праблема крытэрыяў літаратурнага развіцця ў псіхалогіі і методыцы выкладання літаратуры.

Псіхалагічны фактар і яго ўлік у працэсе знаёмства настаўніка з вучнёўскім успрыманням твораў. Спецыфіка мастацкага ўспрымання і яго ўзроставая дынаміка. Узаемасувязь эмпірычнага ўспрымання, першаснага пазнання і аналізу мастацкага твора. Мэты і задачы вывучэння чытацкага ўспрымання мастацкага твора вучнямі. Спосабы вывучэння чытацкага ўспрымання.

Чытацкія ўменні, навыкі і здольнасці, іх сутнасць, спецыфіка. Узаемасувязь чытацкіх (перцептыўных) і літаратурна-творчых (пісьменніцкіх) уменняў. Спосабы выяўлення і методыка развіцця чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей і ўменняў школьнікаў: мэтанакіраванае назіранне, метады

зрэзаў, стылістычны эксперымент, творчыя працы (сачыненні, рэцэнзіі, водгукі, эсэ) і інш.

8. Аналіз мастацкага твора як актуальная метадычная праблема

Аналіз мастацкага твора ў школе як метадад навучаючага даследавання. Мэты і задачы аналізу літаратурнага твора, патрабаванні да яго. Прынцыпы, шляхі і тыпы аналізу. Адрозненні шляхоў і тыпаў аналізу спецыфіцы літаратурных твораў, узроставым і індывідуальным асаблівасцям успрымання школьнікаў, родавай і жанравай спецыфіцы твора, педагагічным мэтам настаўніка.

Методыка аналізу лірычных твораў. Асаблівасці аналізу лірыкі ў сярэдніх і старшых класах. Шляхі аналізу лірычнага твора ў манаграфічнай тэме: па тэмах, матывах, праблемах; у залежнасці ад пэўнага этапу біяграфіі пісьменніка.

Методыка аналізу эпічных твораў. Аналіз эпизоду, вобраза-персанажа, пейзажа, інтэр'ера, партрэтнай характарыстыкі, мовы ў святле цэласнай канцэпцыі твора і ў залежнасці ад мастацкага метаду пісьменніка. Спосабы вызначэння аўтарскай пазіцыі і аўтарскага светапогляду ў працэсе аналізу эпічных твораў.

Методыка аналізу драматычных твораў. Аналіз канфлікту ў драме і спосабаў стварэння драматычных характараў. Своеасаблівасць вызначэння аўтарскай пазіцыі пры аналізе драматычнага твора. Шляхі аналізу драматычнага твора. Роля нагляднасці і ЭСН пры аналізе драматычнага твора на ўроку літаратуры.

9. Методыка вывучэння аглядавых і манаграфічных тэм у курсе літаратуры IX – XI класаў

Спецыфіка выкладання курса беларускай літаратуры на гісторыка-храналагічнай аснове.

Аглядавыя тэмы, спецыфіка іх зместу і роля ў курсе беларускай літаратуры. Структура аглядавай тэмы. Методыка вывучэння аглядавых тэм у курсе літаратуры старшых класаў.

Манаграфічная тэма ў курсе літаратуры як спосаб канкрэтызацыі агульных тэндэнцый развіцця літаратурнага працэсу на прыкладзе жыцця і творчасці аднаго пісьменніка. Структура манаграфічнай тэмы. Методыка вывучэння манаграфічнай тэмы, шляхі аналізу манаграфічнага матэрыялу.

Спосабы абуджэння цікавасці да асобы пісьменніка і іх адметнасць. Спецыфіка вывучэння біяграфіі пісьменніка ў V – VIII класах. Метады і прыёмы вывучэння біяграфіі пісьменніка ў IX – XI класах.

10. Методыка напісання анатацый эцюдаў, эсэ, водгукі і рэцэнзій па літаратуры

Праблема развіцця маўлення вучняў на сучасным этапе. Новыя падыходы да развіцця маўлення вучняў: псіхалінгвістычны, лінгвадыдактычны і методыкалітаратурны. Сутнасць псіхалінгвістычнага паняцця “маўленчая дзейнасць”.

Мастацкі тэкст. Прэцэдэнтны тэкст, яго спецыфіка і магчымасці выкарыстання.

Анатацыя як жанр пісьмовых работ. Структура анатацыі да твора і кнігі, патрабаванні да яе. Алгарытм напісання анатацыі. Тыповыя недахопы анатацый.

Эцюд як літаратурны жанр, яго спецыфіка. Методыка напісання эцюдаў па праграмных творах і на вольныя тэмы.

Эсэ як мастацка-публіцыстычны жанр, патрабаванні да яго. Асаблівасці мастацкай выразнасці і функцыянальнасці эсэ. Прадмет, адрасант і адрасат у эсэ. Віды эсэ па жанрава-стылістычнай форме. Патрабаванні і этапы працы над эсэ.

Водгук і рэцэнзія як ацэначна-аналітычныя жанры, спецыфіка кожнага з іх. Адрозненне водгуку і рэцэнзіі. Віды водгукаў. Віды рэцэнзій. Патрабаванні да водгуку па літаратуры, яго кампазіцыя і методыка напісання. Патрабаванні да рэцэнзіі, яе структура, этапы напісання.

11. Вучэбна-даследчая дзейнасць вучняў на ўроках літаратуры

Даследчая дзейнасць па літаратуры, яе этапы і спецыфіка ў школе. Асноўныя віды навукова-даследчых работ па літаратуры. Тэма, мэта, прадмет і аб'ект даследавання, методыка іх вызначэння і фармулёўкі. Збор інфармацыі па тэме даследавання. Структура навукова-даследчых работ па літаратуры. Афармленне навукова-даследчых работ.

Рэферат як від даследчай работы па літаратуры. Даклад як від літаратуразнаўчай дзейнасці. Патрабаванні, крытэрыі ацэнкі рэфератаў і дакладаў па літаратуры.

Методыка арганізацыі і правядзення навуковай і навукова-практычнай канферэнцый па літаратуры ў школе.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

**ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ДЫСЦЫПЛІНЫ
«СУЧАСНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ МЕТОДЫКІ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ»
(дзённае аддзяленне)**

Нумар тэмы, заняткаў	Назва тэмы, заняткаў; пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін				Матэрыяльнае забеспячэнне заняткаў (наглядныя, метадычныя дапаможнікі і інш.)	Літаратура	Формы кантролю ведаў
		лекцыі	практычныя (семінарскія) заняткі	лабараторныя заняткі	кіруемая самастойная работа			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры (54)	40	14					
1.	Уводзіны	2						
1.	Уводзіны 1. Тэарэтычныя асновы курса. 2. Прадмет, змест і структура курса. Асноўныя пытанні курса. 3. Гнасеалагічныя і аксіялагічныя асновы навучання літаратуры і яе метадалогіі. 4. Асноўныя метады даследавання ў галіне метадыкі выкладання літаратуры.	2				Вучэбныя дапаможнікі па “Метадыцы выкладання беларускай літаратуры”	[1] [2] [3] [4] [5] [8] [10]	
2.	Культуралагічны падыход пры вивучэнні літаратуры	2	2					
2.1.	Культуралагічны падыход пры вивучэнні літаратуры 1. Культуралагічная адукацыйная прастора, яе змест і структура. 2. Культуралагічны патэнцыял адукацыйнага прадмета “Беларуская літаратура”. Літаратура як сацыякультурны феномен. 3. Беларуская літаратура як сродак далучэння вучняў да	2				Структурна-лагічныя схемы	[3] [7] [9]	

	духоўнага жыцця і культуры народа, эстэтычнага асваення свету. 4. Міжпрадметныя сувязі як сродак дыялогу літаратуры з іншымі відамі мастацтва, іх месца і роля ў маральна-этычным, інтэлектуальным, эмацыянальным, эстэтычным развіцці асобы.							
2.2.	Фарміраванне культуралагічнай кампетэнцыі вучняў сродкамі мастацкай літаратуры 1. Духоўна-маральная культура вучняў і яе фарміраванне на ўроку. 2. Фарміраванне грамадзянскай культуры вучняў у працэсе аналізу праграмных твораў па літаратуры. 3. Камунікатыўная культура і метадыка яе развіцця на ўроках літаратуры. 4. Фарміраванне і развіццё эстэтычнай культуры як важны кампанент навучання беларускаму мастацтву слова. 5. Экалагічная культура і метадыка яе фарміравання на ўроку літаратуры на II і III ступенях літаратурнай адукацыі.		2			Структурна-лагічныя схемы	[3] [7] [9]	Выкананне індывідуальных заданняў
3.	Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе ў літаратурным навучанні	4	2					
3.1.	Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе ў літаратурным навучанні 1. “Асяродкавы” падыход да працэсу арганізацыі і ажыццяўлення навучання літаратуры на сучасным этапе. 2. Асноўныя паняцці асяродкавага падыходу: адукацыйны асяродак, трэфіка, ніша, стыхія, маркіраваны час і т.д. 3. Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе: склад, структура, спецыфіка функцыянавання на сучасным этапе развіцця літаратурнай адукацыі.	4				ЭСН	[1] [2] [3] [5] [7] [9] [14] [18] [30]	
3.2.	Выкарыстанне ЭСН у высокатэхналагічным адукацыйным асяроддзі 1. Функцыянальныя магчымасці высокатэхналагічнага адукацыйнага асяроддзя для развіцця чытацкіх, камунікатыўных, літаратурна-творчых і даследчых уменняў і навыкаваў вучняў. 2. Перспектывы развіцця высокатэхналагічнага адукацыйнага		2			ЭСН	[1] [2] [3] [5] [7] [9]	Стварэнне высокатэхналагічнага прадукту па літаратуры

	асяроддзя. 3. Электронныя сродкі навучання літаратуры. 4. Сайты і віртуальныя музеі, прысвечаныя нацыянальным пісьменнікам.						[14] [18] [30]	
4.	Стан метадыкі выкладання беларускай літаратуры на сучасным этапе развіцця адукацыі	2						
4.	Стан метадыкі выкладання беларускай літаратуры на сучасным этапе развіцця адукацыі 1. Метадычная думка ў 1990 — 2000-я гады. 2. Актывізацыя метадычнай думкі ў пачатку XXI стагоддзя. 3. Пошукі новых метадаў і прыёмаў навучання слоўнаму мастацтву. 4. Сучасны стан метадыкі выкладання беларускай літаратуры: абнаўленне метадалогіі, пошук адметных тэхналогій, выкарыстанне вопыту замежнай школы. 5. Роля часопісаў у актывізацыі беларускай метадычнай думкі.	2				Часопісы “Роднае слова”, “Беларуская мова літаратура, “Веснік адукацыі”	[3] [6] [7] [9]	
5.	Змест і этапы літаратурнай адукацыі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі	2						
5.	Змест і этапы літаратурнай адукацыі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі 1. Зыходныя метадалагічныя перадумовы і прынцыпы пабудовы зместу вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” на сучасным этапе. 2. Дыскусіі па карэкціроўку вучэбных праграм. Лідактычныя асновы, прынцыпы і крытэрыі адбору ў канструяванні зместу літаратурнай адукацыі на сучасным этапе. 3. Змест і структура “Вучэбнай праграмы для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская літаратура. V—XI класы” (2012). 4. Новыя дапаможнікі па беларускай літаратуры (2009 – 2011 гг.), іх тыпы і структура.	2				Нарматыўныя дакументы, вучэбныя праграмы і дапаможнікі па беларускай літаратуры 2000-х гг.	[1] [2] [4] [5]	
6.	Прынцыпы, метады і прыёмы выкладання літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы	4						

6.	<p>Прынцыпы, метады і прыёмы выкладання літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы</p> <p>1. Трансфармацыя прынцыпаў, метадаў і прыёмаў выкладання літаратуры на сучасным этапе.</p> <p>2. Прынцыпы антрапалізацыі адукацыі, педагагічнай кангеніяльнасці і свабоды ў развіцці асобы, успрымання вучэбнага прадмета з пазіцыі асобных патрэб, развіццёвага навучання.</p> <p>3. Найбольш эфектыўныя метады і прыёмы вывучэння літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы, іх адметнасць і спецыфіка.</p>	4				Табліца «Агульнадыдактычныя і прынцыпы літаратуразнаўчага аналізу на ўроках літаратуры».	[3] [6] [7] [9] [24]	
7.	<p>Фарміраванне і развіццё чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей вучняў на ўроку літаратуры</p>	4	2					
7.1.	<p>Фарміраванне і развіццё чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей вучняў на ўроку літаратуры</p> <p>1. Вучні як чытачы.</p> <p>2. Праблема крытэрыяў літаратурнага развіцця ў псіхалогіі і метадыцы выкладання літаратуры.</p> <p>3. Спецыфіка мастацкага ўспрымання і яго ўзроставая дынаміка. Узаемасувязь эмпірычнага ўспрымання, першага пазнання і аналізу мастацкага твора.</p> <p>4. Мэты і задачы вывучэння чытацкага ўспрымання мастацкага твора вучнямі. Спосабы вывучэння чытацкага ўспрымання.</p> <p>4. Чытацкія ўменні, навыкі і здольнасці, іх сутнасць, спецыфіка.</p>	4				Узоры анкет для вывучэння чытацкага дыяпазону і ўспрымання твораў вучнямі.	[3] [7] [9] [10] [14] [18] [22] [25] [33] [34]	
7.2.	<p>Методыка развіцця чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей вучняў на ўроку літаратуры</p> <p>1. Чытацкія ўменні, навыкі і здольнасці, іх сутнасць, спецыфіка.</p> <p>2. Узаемасувязь чытацкіх (перцэптыўных) і літаратурна-творчых (пісьменніцкіх) уменняў.</p> <p>4. Спосабы выяўлення і методыка развіцця чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей і ўменняў школьнікаў:</p>		2			Узоры анкет для вывучэння чытацкага дыяпазону і ўспрымання твораў вучнямі.	[3] [7] [9] [10] [14] [18] [22] [25]	Складанне анкет

	мэтанакіраванае назіранне, метады зрэзаў, стылістычны эксперымент, творчыя працы (сачыненні, рэцэнзіі, водгукі, эсэ) і інш.						[33] [34]	
8.	Аналіз мастацкага твора як актуальная метадычная праблема	4	2					
8.1.	Аналіз мастацкага твора як актуальная метадычная праблема 1. Аналіз мастацкага твора ў школе як метады навуковага даследавання. 2. Мэты і задачы аналізу літаратурнага твора, патрабаванні да яго. 3. Прынцыпы, шляхі і тыпы аналізу. 4. Адпаведнасць шляхоў і тыпаў аналізу спецыфіцы літаратурных твораў, узроставым і індывідуальным асаблівасцям успрымання школьнікаў, родавай і жанравай спецыфіцы твора, педагагічным мэтам настаўніка.	4				Схема «Этапы вывучэння мастацкага твора ў школе».	[3] [7] [9] [23] [26] [29] [30] [32]	
8.2..	Метадыка аналізу твораў розных родаў і жанраў літаратуры 1. Метадыка аналізу лірычных твораў. 2. Асаблівасці аналізу лірыкі ў сярэдніх і старшых класах. 3. Метадыка аналізу эпічных твораў. 4. Аналіз эпизоду, вобраза-персанажа, пейзажа інтэр'ера, партрэтнай характарыстыкі, мовы ў святле цэласнай канцэпцыі твора і ў залежнасці ад мастацкага метаду пісьмечніка. 5. Метадыка аналізу драматычных твораў. 6. Шляхі аналізу драматычнага твора. Роля нагляднасці і ТСН пры аналізе драматычнага твора на ўроку літаратуры.		2			Планы аналізу лірычных, эпічных і драматычных твораў	[3] [7] [9] [23] [26] [29] [30] [32]	Распрацоўка канспекта па вывучэнню лірычнага, эпічнага і драматычнага твора ў XI класе.
9.	Метадыка вывучэння аглядавых і манаграфічных тэм у IX – XI класах	4	2					
9.1.	Метадыка вывучэння аглядавых і манаграфічных тэм у IX – XI класах 1. Спецыфіка выкладання курса беларускай літаратуры на гісторыка-храналагічнай аснове.	4				Вучэбная праграма, вучэбныя дапаможнікі.	[2] [3] [7] [8]	

	<p>2. Аглядавыя тэмы, спецыфіка іх зместу і роля ў курсе беларускай літаратуры.</p> <p>3. Структура аглядавай тэмы.</p> <p>4. Манаграфічная тэма ў курсе літаратуры.</p> <p>5. Структура манаграфічнай тэмы.</p>							[9] [17] [27]	
9.2	<p>Вывучэнне аглядавых і манаграфічных тэм ў старшых класах</p> <p>1. Методыка вывучэння аглядавых тэм у курсе літаратуры старшых класаў. Залежнасць эфектыўнасці аглядавых заняткаў ад ступені самастойнай падрыхтаванасці вучняў.</p> <p>2. Методыка вывучэння манаграфічнай тэмы, шляхі аналізу манаграфічнага матэрыялу.</p> <p>3. Спосабы абуджэння цікавасці да асобы пісьменніка і іх адметнасць.</p> <p>4. Спецыфіка вывучэння біяграфіі пісьменніка ў V – VIII класах.</p> <p>5. Метады і прыёмы вывучэння біяграфіі пісьменніка ў IX – XI класах.</p>		2				Дакументальныя фільмы па манаграфічных тэмах.	[2] [3] [7] [8] [9] [17] [27]	Экспрэс-апытанне. Падрыхтоўка прэзентацый па аглядавых і манаграфічных тэмах.
10.	<p>Методыка напісання анатацый эцюдаў, эсэ, водгукаў і рэцэнзій па літаратуры</p>	6	2						
10.1.	<p>Методыка напісання анатацый эцюдаў, эсэ, водгукаў і рэцэнзій па літаратуры</p> <p>1. Праблема развіцця маўлення вучняў на сучасным этапе.</p> <p>2. Новыя падыходы да развіцця маўлення вучняў: псіхалінгвістычны, лінгвадыдактычны і методыка-літаратурны.</p> <p>3. Сутнасць псіхалінгвістычнага паняцця “маўленчая дзейнасць”.</p> <p>4. Мастацкі тэкст. Прэцэдэнтны тэкст, яго спецыфіка і магчымасці выкарыстання.</p> <p>5. Анатацыя як жанр пісьмовых работ.</p> <p>6. Эцюд як літаратурны жанр, яго спецыфіка.</p> <p>7. Эсэ як мастацка-публіцыстычны жанр, патрабаванні да яго.</p>	6					Туркевіч В.М. Творчасці зярняты залатыя: Метад эцюды настаўніка. — Мінск, 1988. — 110 с.	[1] [2] [3] [7] [8] [34]	
10.2.	<p>Методыка напісання водгукаў і рэцэнзій</p>		2				Тэксты	[1]	Праверка

	<p>1. Водгук і рэцэнзія як ацэначна-аналітычныя жанры, іх спецыфіка. Адрозненне водгука і рэцэнзіі.</p> <p>2. Віды водгукаў. Патрабаванні да водгука па літаратуры, яго кампазіцыя і методыка напісання.</p> <p>3. Віды рэцэнзій. Патрабаванні да рэцэнзіі, яе структура, этапы напісання.</p>					вучнёўскіх рэцэнзій	[2] [3] [7] [8] [34]	вучнёўскіх рэцэнзій.
11.	Вучэбна-даследчая дзейнасць вучняў на ўроках літаратуры	6	2					
11.1.	<p>Вучэбна-даследчая дзейнасць вучняў на ўроках літаратуры</p> <p>1. Даследчая дзейнасць па літаратуры, яе этапы і спецыфіка ў школе.</p> <p>2. Асноўныя віды навукова-даследчых работ па літаратуры.</p> <p>3. Тэма, мэта, прадмет і аб'ект даследавання, методыка іх вызначэння і фармулёўкі.</p> <p>4. Збор інфармацыі па тэме даследавання.</p> <p>5. Структура навукова-даследчых работ па літаратуры. Афармлення навукова-даследчых работ.</p>	6				Схемы-апоры па тэме «Напісанне рэфератаў і дакладаў».	[1] [2] [3] [7] [9] [15] [16]	
11.2.	<p>Методыка напісання рэфератаў і дакладаў па літаратуры</p> <p>1. Рэферат як від даследчай работы па літаратуры.</p> <p>2. Даклад як від літаратуразнаўчай дзейнасці.</p> <p>3. Патрабаванні, крытэрыі ацэнкі рэфератаў і дакладаў па літаратуры.</p> <p>4. Методыка арганізацыі і правядзення навуковай і навукова-практычнай канферэнцыі па літаратуры ў школе.</p>		2			Схемы-апоры па тэме «Напісанне рэфератаў і дакладаў».	[1] [2] [3] [7] [9] [15] [16]	Падрыхтоўка тэм рэфератаў і дакладаў па літаратуры

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ДЫСЦЫПЛІНЫ
«СУЧАСНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ МЕТОДЫКІ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ»
(завочнае аддзяленне)

Нумар тэмы, заняткаў	Назва тэмы, заняткаў; пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін				Матэрыяльнае забеспячэнне заняткаў (наглядныя, метадычныя дапаможнікі і інш.)	Літаратура	Формы кантролю ведаў
		лекцыі	практычныя (семінарскія) заняткі	лабараторныя заняткі	самастойная работа			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Сучасныя тэндэнцыі развіцця метадыкі выкладання беларускай літаратуры (54)	10			44			
1.	Уводзіны	1			1			
1.	Уводзіны 1. Тэарэтычныя асновы курса. 2. Прадмет, змест і структура курса. Асноўныя пытанні курса. 3. Гнасеалагічныя і аксіялагічныя асновы навучання літаратуры і яе метадалогіі. 4. Асноўныя метады даследавання ў галіне метадыкі выкладання літаратуры.	1			1	Вучэбныя дапаможнікі па “Метадыцы выкладання беларускай літаратуры”	[1] [2] [3] [4] [5] [8] [10]	
2.	Культуралагічны падыход пры вивучэнні літаратуры	1			3			
2.1.	Культуралагічны падыход пры вивучэнні літаратуры 1. Культуралагічная адукацыйная прастора, яе змест і структура. 2. Культуралагічны патэнцыял адукацыйнага прадмета “Беларуская літаратура”. Літаратура як сацыякультурны феномен. 3. Беларуская літаратура як сродак далучэння вучняў да	1			1	Структурна-лагічныя схемы	[3] [7] [9]	

	духоўнага жыцця і культуры народа, эстэтычнага асваення свету. 4. Міжпрадметныя сувязі як сродак дыялогу літаратуры з іншымі відамі мастацтва, іх месца і роля ў маральна-этычным, інтэлектуальным, эмацыянальным, эстэтычным развіцці асобы.							
2.2.	Фарміраванне культуралагічнай кампетэнцыі вучняў сродкамі мастацкай літаратуры 1. Духоўна-маральная культура вучняў і яе фарміраванне на ўроку. 2. Фарміраванне грамадзянскай культуры вучняў у працэсе аналізу праграмных твораў па літаратуры. 3. Камунікатыўная культура і метадыка яе развіцця на ўроках літаратуры. 4. Фарміраванне і развіццё эстэтычнай культуры як важны кампанент навучання беларускаму мастацтву слова. 5. Экалагічная культура і метадыка яе фарміравання на ўроку літаратуры на II і III ступенях літаратурнай адукацыі.				2	Структурна-лагічныя схемы	[3] [7] [9]	
3.	Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе ў літаратурным навучанні	1			5			
3.1.	Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе ў літаратурным навучанні 1. “Асяродкавы” падыход да працэсу арганізацыі і ажыццяўлення навучання літаратуры на сучасным этапе. 2. Асноўныя паняцці асяродкавага падыходу: адукацыйны асяродак, трэфіка, ніша, стыхія, маркіраваны час і т.д. 3. Высокатэхналагічнае адукацыйнае асяроддзе: склад, структура, спецыфіка функцыянавання на сучасным этапе развіцця літаратурнай адукацыі.	1			3	ЭСН	[1] [2] [3] [5] [7] [9] [14] [18] [30]	
3.2.	Выкарыстанне ЭСН у высокатэхналагічным адукацыйным асяроддзі 1. Функцыянальныя магчымасці высокатэхналагічнага адукацыйнага асяроддзя для развіцця чытацкіх, камунікатыўных, літаратурна-творчых і даследчых уменняў і навыкаваў вучняў. 2. Перспектывы развіцця высокатэхналагічнага адукацыйнага				2	ЭСН	[1] [2] [3] [5] [7] [9]	

	асяроддзя. 3. Электронныя сродкі навучання літаратуры. 4. Сайты і віртуальныя музеі, прысвечаныя нацыянальным пісьменнікам.						[14] [18] [30]	
4.	Стан метадыкі выкладання беларускай літаратуры на сучасным этапе развіцця адукацыі				2			
4.	Стан метадыкі выкладання беларускай літаратуры на сучасным этапе развіцця адукацыі 1. Метадычная думка ў 1990 — 2000-я гады. 2. Актывізацыя метадычнай думкі ў пачатку XXI стагоддзя. 3. Пошукі новых метадаў і прыёмаў навучання слоўнаму мастацтву. 4. Сучасны стан метадыкі выкладання беларускай літаратуры: абнаўленне метадалогіі, пошук адметных тэхналогій, выкарыстанне вопыту замежнай школы. 5. Роля часопісаў у актывізацыі беларускай метадычнай думкі.				2	Часопісы “Роднае слова”, “Беларуская мова літаратура, “Веснік адукацыі”	[3] [6] [7] [9]	
5.	Змест і этапы літаратурнай адукацыі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі	1			1			
5.	Змест і этапы літаратурнай адукацыі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі 1. Зыходныя метадалагічныя перадумовы і прынцыпы пабудовы зместу вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” на сучасным этапе. 2. Дыскусіі па карэкціроўку вучэбных праграм. Лідактычныя асновы, прынцыпы і крытэрыі адбору ў канструяванні зместу літаратурнай адукацыі на сучасным этапе. 3. Змест і структура “Вучэбнай праграмы для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская літаратура. V—XI класы” (2012). 4. Новыя дапаможнікі па беларускай літаратуры (2009 – 2011 гг.), іх тыпы і структура.	1			1	Нарматыўныя дакументы, вучэбныя праграмы і дапаможнікі па беларускай літаратуры 2000-х гг.	[1] [2] [4] [5]	
6.	Прынцыпы, метады і прыёмы выкладання літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы	1			3			

6.	<p>Прынцыпы, метады і прыёмы выкладання літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы</p> <p>1. Трансфармацыя прынцыпаў, метадаў і прыёмаў выкладання літаратуры на сучасным этапе.</p> <p>2. Прынцыпы антрапалізацыі адукацыі, педагагічнай кангеніяльнасці і свабоды ў развіцці асобы, успрымання вучэбнага прадмета з пазіцый асобных патрэб, развіццёвага навучання.</p> <p>3. Найбольш эфектыўныя метады і прыёмы вывучэння літаратуры ў сучаснай адукацыйнай прасторы, іх адметнасць і спецыфіка.</p>	1			3	Табліца «Агульнадыдактычныя і прынцыпы літаратуразнаўчага аналізу на ўроках літаратуры».	[3] [6] [7] [9] [24]	
7.	<p>Фарміраванне і развіццё чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей вучняў на ўроку літаратуры</p>	1			5			
7.1.	<p>Фарміраванне і развіццё чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей вучняў на ўроку літаратуры</p> <p>1. Вучні як чытачы.</p> <p>2. Праблема крытэрыяў літаратурнага развіцця ў псіхалогіі і метадыцы выкладання літаратуры.</p> <p>3. Спецыфіка мастацкага ўспрымання і яго ўзроставая дынаміка. Узаемасувязь эмпірычнага ўспрымання, першага пазнання і аналізу мастацкага твора.</p> <p>4. Мэты і задачы вывучэння чытацкага ўспрымання мастацкага твора вучнямі. Спосабы вывучэння чытацкага ўспрымання.</p> <p>4. Чытацкія ўменні, навыкі і здольнасці, іх сутнасць, спецыфіка.</p>	1			3	Узоры анкет для вывучэння чытацкага дыяпазону і ўспрымання твораў вучнямі.	[3] [7] [9] [10] [14] [18] [22] [25] [33] [34]	
7.2.	<p>Методыка развіцця чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей вучняў на ўроку літаратуры</p> <p>1. Чытацкія ўменні, навыкі і здольнасці, іх сутнасць, спецыфіка.</p> <p>2. Узаемасувязь чытацкіх (перцэптыўных) і літаратурна-творчых (пісьменніцкіх) уменняў.</p> <p>4. Спосабы выяўлення і методыка развіцця чытацкіх і літаратурна-творчых здольнасцей і ўменняў школьнікаў:</p>				2	Узоры анкет для вывучэння чытацкага дыяпазону і ўспрымання твораў вучнямі.	[3] [7] [9] [10] [14] [18] [22] [25]	

	мэтанакіраванае назіранне, метады зрэзаў, стылістычны эксперымент, творчыя працы (сачыненні, рэцэнзіі, водгукі, эсэ) і інш.						[33] [34]	
8.	Аналіз мастацкага твора як актуальная метадычная праблема	1			5			
8.1.	Аналіз мастацкага твора як актуальная метадычная праблема 1. Аналіз мастацкага твора ў школе як метады навуковага даследавання. 2. Мэты і задачы аналізу літаратурнага твора, патрабаванні да яго. 3. Прынцыпы, шляхі і тыпы аналізу. 4. Адпаведнасць шляхоў і тыпаў аналізу спецыфіцы літаратурных твораў, узроставым і індывідуальным асаблівасцям успрымання школьнікаў, родавай і жанравай спецыфіцы твора, педагагічным мэтам настаўніка.	1			3	Схема «Этапы вывучэння мастацкага твора ў школе».	[3] [7] [9] [23] [26] [29] [30] [32]	
8.2..	Метадыка аналізу твораў розных родаў і жанраў літаратуры 1. Метадыка аналізу лірычных твораў. 2. Асаблівасці аналізу лірыкі ў сярэдніх і старшых класах. 3. Метадыка аналізу эпічных твораў. 4. Аналіз эпизоду, вобраза-персанажа, пейзажа інтэр'ера, партрэтнай характарыстыкі, мовы ў святле цэласнай канцэпцыі твора і ў залежнасці ад мастацкага метаду пісьмечніка. 5. Метадыка аналізу драматычных твораў. 6. Шляхі аналізу драматычнага твора. Роля нагляднасці і ТСН пры аналізе драматычнага твора на ўроку літаратуры.				2	Планы аналізу лірычных, эпічных і драматычных твораў	[3] [7] [9] [23] [26] [29] [30] [32]	
9.	Метадыка вывучэння аглядавых і манаграфічных тэм у IX – XI класах	1			5			
9.1.	Метадыка вывучэння аглядавых і манаграфічных тэм у IX – XI класах 1. Спецыфіка выкладання курса беларускай літаратуры на гісторыка-храналагічнай аснове.	1			3	Вучэбная праграма, вучэбныя дапаможнікі.	[2] [3] [7] [8]	

	<p>2. Аглядавыя тэмы, спецыфіка іх зместу і роля ў курсе беларускай літаратуры.</p> <p>3. Структура аглядавай тэмы.</p> <p>4. Манаграфічная тэма ў курсе літаратуры.</p> <p>5. Структура манаграфічнай тэмы.</p>							[9] [17] [27]	
9.2	<p>Вывучэнне аглядавых і манаграфічных тэм ў старшых класах</p> <p>1. Методыка вывучэння аглядавых тэм у курсе літаратуры старшых класаў. Залежнасць эфектыўнасці аглядавых заняткаў ад ступені самастойнай падрыхтаванасці вучняў.</p> <p>2. Методыка вывучэння манаграфічнай тэмы, шляхі аналізу манаграфічнага матэрыялу.</p> <p>3. Спосабы абуджэння цікавасці да асобы пісьменніка і іх адметнасць.</p> <p>4. Спецыфіка вывучэння біяграфіі пісьменніка ў V – VIII класах.</p> <p>5. Метады і прыёмы вывучэння біяграфіі пісьменніка ў IX – XI класах.</p>				2	Дакументальныя фільмы па манаграфічных тэмах.		[2] [3] [7] [8] [9] [17] [27]	
10.	<p>Методыка напісання анатацый эцюдаў, эсэ, водгукаў і рэцэнзій па літаратуры</p>	1			7				
10.1.	<p>Методыка напісання анатацый эцюдаў, эсэ, водгукаў і рэцэнзій па літаратуры</p> <p>1. Праблема развіцця маўлення вучняў на сучасным этапе.</p> <p>2. Новыя падыходы да развіцця маўлення вучняў: псіхалінгвістычны, лінгвадыдактычны і методыка-літаратурны.</p> <p>3. Сутнасць псіхалінгвістычнага паняцця “маўленчая дзейнасць”.</p> <p>4. Мастацкі тэкст. Прэцэдэнтны тэкст, яго спецыфіка і магчымасці выкарыстання.</p> <p>5. Анатацыя як жанр пісьмовых работ.</p> <p>6. Эцюд як літаратурны жанр, яго спецыфіка.</p> <p>7. Эсэ як мастацка-публіцыстычны жанр, патрабаванні да яго.</p>	1			5	Туркевіч В.М. Творчасці зярняты залатыя: Метад эцюды настаўніка. — Мінск, 1988. — 110 с.		[1] [2] [3] [7] [8] [34]	
10.2.	<p>Методыка напісання водгукаў і рэцэнзій</p>				2	Тэксты		[1]	

	<p>1. Водгук і рэцэнзія як ацэначна-аналітычныя жанры, іх спецыфіка. Адрозненне водгука і рэцэнзіі.</p> <p>2. Віды водгукаў. Патрабаванні да водгука па літаратуры, яго кампазіцыя і метадыка напісання.</p> <p>3. Віды рэцэнзій. Патрабаванні да рэцэнзіі, яе структура, этапы напісання.</p>					вучнёўскіх рэцэнзій	[2] [3] [7] [8] [34]	
11.	Вучэбна-даследчая дзейнасць вучняў на ўроках літаратуры	1			7			
11.1.	<p>Вучэбна-даследчая дзейнасць вучняў на ўроках літаратуры</p> <p>1. Даследчая дзейнасць па літаратуры, яе этапы і спецыфіка ў школе.</p> <p>2. Асноўныя віды навукова-даследчых работ па літаратуры.</p> <p>3. Тэма, мэта, прадмет і аб'ект даследавання, метадыка іх вызначэння і фармулёўкі.</p> <p>4. Збор інфармацыі па тэме даследавання.</p> <p>5. Структура навукова-даследчых работ па літаратуры. Афармлення навукова-даследчых работ.</p>	1			7	Схемы-апоры па тэме «Напісанне рэфератаў і дакладаў».	[1] [2] [3] [7] [9] [15] [16]	
11.2.	<p>Метадыка напісання рэфератаў і дакладаў па літаратуры</p> <p>1. Рэферат як від даследчай работы па літаратуры.</p> <p>2. Даклад як від літаратуразнаўчай дзейнасці.</p> <p>3. Патрабаванні, крытэрыі ацэнкі рэфератаў і дакладаў па літаратуры.</p> <p>4. Метадыка арганізацыі і правядзення навуковай і навукова-практычнай канферэнцыі па літаратуры ў школе.</p>				2	Схемы-апоры па тэме «Напісанне рэфератаў і дакладаў».	[1] [2] [3] [7] [9] [15] [16]	

ІНФАР ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

Асноўная

1. Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” (I – XI класы) // Роднае слова. – 2009. – № 8. – С. 96 – 100.
2. Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская літаратура. V—XI класы / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск, 2012.
3. Гоўзіч, І.М. Методыка выкладання беларускай літаратуры / Гоўзіч І.М. [і інш.]. – Мінск, 2012.
4. Канцэпцыя рэфармавання літаратурнай адукацыі / пад навук. рэд. М. А. Лазарука і В. У. Івашына. – Мінск, 1996.
5. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” // Роднае слова. – 2009. – № 8. – С. 80 – 89.
6. Лугоўскі, А.І. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучэб.-метад. дапам. / А.І. Лугоўскі. – 3-е выд. – Мінск, 2007.
7. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучэб. дапам. / Л.В.Асташонак [і інш.]; пад рэд. В.Я. Ляшук. – Мінск, 2000.
8. Мішчанчук, М.І. Настаўніку – пра настаўнікаў / М.І. Мішчанчук. – Мінск, 1989.
9. Руцкая, А.В. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучэб. дапам. / А.В. Руцкая, М.У. Грынько. – Гродна, 2010.
10. Урок літаратуры ў школе: кніга для настаўніка // М.А. Лазарук [і інш.]; пад рэд. М.А. Лазарука, В.У. Івашына. – Мінск, 1995.

Дадатковая

1. Беларуская мова і літаратура: 8 – 9 кл.: прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне: дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў / Саматыя І.М. [і інш.]. – Мінск, 2012.
2. Валочка, Г.М. Беларуская мова і літаратура: 5 – 6 кл.: прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне: дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў / Г.М. Валочка, С.А. Язерская, Т.У. Логінава. – Мінск, 2012.
3. Выкарыстанне сучасных адукацыйных тэхналогій на ўроках беларускай мовы і літаратуры / пад аг. рэд. С.І. Цыбульскай. – Мінск, 2006.
4. Гоўзіч, І.М. Беларуская літаратура: зборнік творчых заданняў для тэматычнага кантролю: 5–9 класы : дапам для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / І.М. Гоўзіч [і інш.]. – Мінск, 2012.
5. Гоўзіч, І.М. Шукаем шэдэўры!.. (Вопыты літаратурных даследаванняў): 11-ы кл.; дапам. для вучняў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / І.М. Гоўзіч, І.Л. Шаўлякова-Барзенка. — Мінск, 2010.
6. Гоўзіч І.М., Шукаем шэдэўры!.. (Вопыты літаратурных даследаванняў): 11-ы кл.; дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / І.М. Гоўзіч, І.Л. Шаўлякова-Барзенка. — Мінск, 2010. — 88 с.

7. Грыцаль, Т.М. Беларуская літаратура ў школе: вывучэнне сучаснай прозы ў старэйшых класах / Т.М. Грыцаль. – Мінск, 2004.
8. Грынько, І.М. Беларуская літаратура: зборнік творчых заданняў для тэматычнага кантролю: 10–11 класы : дапам для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / М.У. Грынько, А.В. Руцкая, І.М. Гоўзіч. – Мінск, 2012.
9. Жуковіч, М.В. Сучасныя педагогічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры: дапам. для настаўнікаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі / М.В. Жуковіч. – Мінск, 2007.
10. Запрудский, Н.И. Современные школьные технологии / Н.И. Запрудский. – Минск, 2006.
11. Зелянко, В.У. Беларуская мова і літаратура: 10 – 11 кл.: прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне: дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў / В.У. Зелянко, Н.У. Целягун, І.У. Булаўкіна. – Мінск, 2012.
12. Каляда, А.А. Мастацкае чытанне ў школе: 5 – 11 кл. / А.А. Каляда. – Мінск, 1992.
13. Корст, Н.О. Очерки по методике анализа художественных произведений в школе / Н.О. Корст. – М., 1986.
14. Кудряшев, Н.И. Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы / Н.И. Кудряшев. – М., 1981.
15. Лазарук, М.А. Навучанне і выхаванне творчасцю / М.А. Лазарук. – Мінск, 1996.
16. Лявонава, П. Шматаспектны аналіз мастацкага тэксту / П. Лявонава // Роднае слова. – 1994. – № 7, 8, 9, 11.
17. Ляшук, В.Я. Вывучэнне аглядавых тэмаў па беларускай літаратуры / В. Я. Ляшук, Г. М. Сьвітко. – Мінск, 2001.
18. Макарэвіч, А. Праблемнае выкладанне літаратуры ў X – XI класах па сістэме перспектывіўных ліній / А. Макарэвіч // Роднае слова. – 1994. – № 9, 10, 12.
19. Малажай, Г.М. Лінгвістычны аналіз тэксту / Г.М. Малажай. – Мінск, 1982.
20. Методыка аналізу літаратурнага твора ў школе: зб. навук. прац / пад рэд. М.А. Лазарука. – Мінск, 1985.
21. Нестандартныя ўрокі па беларускай мове і літаратуры. 5 – 11 класы: дапам для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў / А.М. Евіч [і інш.]. – Мазыр, 2009.
22. Пути анализа литературного произведения: Пособие для учителя / под ред. Б.Ф.Егорова. – М., 1981.
23. Рожина, Л.Н. Изучение художественного восприятия и литературных способностей учащихся: метод. пособие / Л.Н. Рожина. – Минск, 1992.
24. Туркевіч, В.М. Творчасці зярняты залатыя: метады эцюды настаўніка / В.М. Туркевіч. – Мінск, 1988.

25. Язерская, С.А. Беларуская мова і літаратура: 5 – 6 кл.: прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне: дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў / С.А. Язерская, Л.К. Цітова. – Мінск, 2012.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Прадакол узгаднення вучэбнай праграмы
па вивучаемай дысцыпліне
з іншымі дысцыплінамі спецыяльнасці

Назва дысцыпліны, вивучэнне якой звязана з дысцыплінай рабочай праграмы	Кафедра, якая забяспечвае вивучэнне гэтай дысцыпліны	Прапановы кафедры аб зменах змесце рабочай праграмы	Прынятае рашэнне кафедрай, якая распрацавала рабочую праграму (з указаннем даты і нумара прадакола)
«Факультатыўныя заняткі па літаратуры»	кафедра беларускай літаратуры і культуры	няма	25. 06. 2012 г. Прадакол № 14
«Сучасны ўрок літаратуры: патрабаванні, тыпалогія, структура»	кафедра беларускай літаратуры і культуры	няма	25. 06. 2012 г. Прадакол № 14

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ